

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV FILOZOFICKÉ FAKULTY**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

„PLNÉ STÁJE VEDOU V RÁJE“

**ORGANIZOVANÝ CHOV KONÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH
OD 16. STOLETÍ DO 1. POLOVINY 20. STOLETÍ**

Vedoucí práce: doc. PhDr. Josef Grulich, Ph.D.

Autor práce: Michaela Košánová

Studijní obor: ČJ – D/SŠ

Ročník: VI.

2013

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses. cz. provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 24. dubna 2013

Michaela Košanová

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří mi s diplomovou prací pomáhali. Velký dík patří doc. PhDr. Josefu Grulichovi, Ph.D. za jeho odborné vedení, cenné rady, připomínky a trpělivost. Za vstřícný přístup a ochotu děkuji pracovníkům Národního archivu v Praze, Národního zemědělského muzea v Praze, Zemského hřebčince v Písku, Státního oblastního archivu v Třeboni, Státního okresního archivu v Pelhřimově a Hipologického muzea ve Slatiňanech. Zejména pak Mgr. Marii Kalátové, Mgr. Pavlu Holubovi a Ing. Janu Pellarovi, kteří mi umožnili studovat veřejnosti nepřístupné archiválie, bez nichž by tato diplomová práce nemohla vzniknout. Děkuji také Ing. Lence Gotthardové, CSc. za její odborné konzultace a vřelý vztah k historii chovu koní, který byl značnou inspirací. V neposlední řadě děkuji své rodině, přátelům a partnerovi, kteří mě během celého studia podporovali a při sepisování předkládané diplomové práce byli velkou oporou.

Anotace

Předkládaná diplomová práce vznikla v rámci projektu Grantové agentury Jihočeské univerzity r. č. 130/2010/H *Společnost českých zemí v 17. až 20. století. Prostor, ekonomické, sociální, kulturní a náboženské struktury českých zemí a jejich proměny v průběhu 17. – 20. století.*

Hlavním tématem předkládané diplomové práce je historický vývoj organizovaného chovu koní v Čechách, se zvláštním zaměřením na zemský chov koní výrazně hospodářského typu. Hlavní výzkum byl proveden v oblasti působnosti dnešního Zemského hřebčince Písek. Tento chovatelský ústav byl vybrán proto, že se jedná o jediný hřebčinec v Čechách, který chovatelům ve sledovaném období nabízel teplokrevné i chladnokrevné plemeny, přičemž jejich stavy upravoval podle poptávky majitelů klisen.

Diplomovou práci lze rozdělit do dvou celků. První část uvádí čtenáře do problematiky jednotlivých typů koní a zasazuje práci do širšího historického kontextu. Do tohoto bloku byla zařazena i ikonografická analýza obrazů s hipologickou tematikou a texty srovnávající chov koní ve šlechtickém a dvorském prostředí v první polovině 17. století na příkladu Císařského dvorního hřebčína Kladruby nad Labem a smrkovické Obory Albrechta z Valdštejna na Novobydžovsku. Druhá část obsahuje klíčový výzkum chovu koní v Čechách, z velké části postavený na připouštěcích protokolech stanice erárních hřebců v Humpolci, a přibližuje strategie chovatelů v tomto regionu v porovnání s ostatními oblastmi pod správou dnešního Zemského hřebčince Písek. Zabývá se zejména chovem módních a hospodáři žádaných chladnokrevných koní belgického a norického plemene, kteří v první polovině 20. století zažívali svůj poslední velký vzestup.

Annotation

The presented diploma thesis deals with historical development of the organized horse breeding in the Czech lands, with a special focus on the provincial breeding of distinct farm type. The main research was carried out in the sphere of activities of the present Provincial Stud Farm in Písek (“Zemský hřebčinec Písek”). The reason for choosing this breeding institute is the fact that it concerns the only provincial stud farm in the Czech lands that was offering to breeders both warm-blooded and heavy stud horses in the monitored period while their numbers were adjusted in accordance with the demand of mare owners.

The diploma thesis can be divided in two parts. The first part provides readers with the introduction to the issue of individual types of horses and puts the work in a broader historical context. This block includes also an iconographic analyse of the paintings with hippologic themes and the texts comparing breeding of horses in the aristocratic and courtly environment in the first half of the 17th century, using an example of the Imperial Courtly Stud Farm in Kladruby nad Labem (“Císařský dvorní hřebčín Kladruby nad Labem”) and Smrkovice’s Game Preserve of Albrecht from Valdštejn (“smrkovická Obora Albrechta z Valdštejna”) in the region of Nový Bydžov. The second part describes the key research of horse breeding in the Czech lands, for the most part built on the mating protocols of the station of farm stud horses in Humpolec, and includes the strategies of breeders in this region compared with the other regions under administration of the Provincial Stud Farm in Písek. It deals mainly with breeding of trendy heavy horses of Belgian and Noric breed demanded by farmers, while these horses were experiencing their last big growth in the first half of the 20th century.

OBSAH

I.	ÚVOD	8
I. 1.	Pramenná základna.....	11
I. 2.	Literatura	15
II.	KŮŇ – ÚVOD DO PROBLEMATIKY	23
II. 1.	Vývoj rodu Equus	23
II. 2.	Diferenciace plemen koní	24
III.	ČLOVĚK A KŮŇ V MINULOSTI	30
III. 1.	První kontakty s člověkem a využití koňské síly ve starověku	30
III. 2.	Pohanská a křesťanská symbolika koně.....	33
III. 3.	Od rytíře v plné zbroji po Vysokou školu španělského jezdeckého umění.....	35
III. 4.	Role koně v 19. a 20. století.....	38
IV.	KŮŇ V UMĚNÍ - IKONOGRAFICKÁ ANALÝZA OBRAZŮ S HIPOLOGICKOU TEMATIKOU	42
IV. 1.	Hipologické muzeum ve Slatiňanech.....	42
IV. 2.	Georg Philipp Rugendas	48
IV. 3.	Johann Georg Hamilton	53
IV. 4.	Johann Elias Ridinger	65
V.	POČÁTKY CHOVU KONÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH	87
V. 1.	Od oborového chovu k cílenému šlechtění	87
V. 2.	Císařský dvorní hřebčín Kladruby nad Labem	90
V. 3.	Smrkovická Obora Albrechta z Valdštejna.....	99
VI.	OD VOJENSKÝCH HŘEBČÍNŮ KE STÁTNÍM	104
VI. 1.	Konsolidace chovu koní v Čechách pod vojenskou správou	104
VI. 2.	Hřebčinecký depot Písek.....	106
VI. 3.	Chov chladnokrevných koní v Čechách.....	110
VI. 4.	Výzkum průřezu protokolů připouštěcích stanic Státního hřebčince Písek	116
VII.	STUDIE O CHOVU KONÍ NA HUMPOLECKU V LETECH 1919-1923	126
VII. 1.	Okresní hospodářský spolek Humpolec	126
VII. 2.	Připouštěcí stanice v Humpolci – hřebci.....	129
VII. 3.	Připouštěcí stanice v Humpolci – klisny	136
VIII.	ZÁVĚR	160
IX.	TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍČEK	166
X.	SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	173
X. 1.	Prameny archivní	173
X. 2.	Prameny vydané.....	183
X. 3.	Periodika	184
X. 4.	Literatura.....	184

XI.	SEZNAM ZKRATEK.....	190
XII.	SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH V TEXTU	191
XIII.	SEZNAM TABULEK V TEXTU.....	194
XIV.	SEZNAM MAPOVÝCH PŘÍLOH V TEXTU	195
XV.	PŘÍLOHY	196
	XV. 1. Obrazové přílohy.....	196
	XV. 2. Mapové přílohy	221
	XV. 3. Tabulky	224
	XV. 4. Grafy	233
XVI.	SEZNAM PŘÍLOH.....	237
	XVI. 1. Obrazové přílohy	237
	XVI. 2. Mapové přílohy.....	239
	XVI. 3. Tabulky	240
	XVI. 4. Grafy	240

I. ÚVOD

Tématem předkládané diplomové práce je historický vývoj organizovaného chovu koní v Čechách, se zvláštním zaměřením na zemský chov koní výrazně hospodářského typu. Toto téma osciluje na pomezí mezi historií a hipologií. Problematika chovu koní dosud zůstává stranou pozornosti historiků. Hipologie se zabývá historií chovu koní pouze z hlediska praktických záležitostí, jako jsou například otázky genetického základu jednotlivých plemen či čistota krevních linií a rodokmenů. Ani jeden z těchto přístupů nedokáže zachytit problematiku chovu koní v celé jeho šíři. Hipologové jsou příliš popisní a jejich pojetí chybí znalost metod historické práce a pramenovědy. Historikům se naopak nedostává znalostí na poli odborné hipologické terminologie a praktických otázek v chovu koní.

Předpokladem zvládnutí problematiky historického vývoje chovu koní je propojení těchto odlišných vědeckých disciplín. Výsledkem předkládané diplomové práce by mělo být nejen prostudování dosud neprobádaných archivních materiálů, ale i nástin nového pojetí hospodářských dějin, jež by měly napříště více využívat poznatků přírodních věd.

První pokusy o cílené šlechtění některých plemen koní lze v českých zemích spatřovat od 16. století. Organizovaná plemenitba s ohledem na požadavky hospodářů a rolnických chovatelů se však výrazněji prosazovala až ve století devatenáctém. V první polovině 20. století, a po vzniku Československé republiky zvláště, došlo k převratným změnám v hospodářství českých zemí. Tento vývoj odráží i charakter dochovaných archivních materiálů, které lze při studiu dané problematiky využívat. Chov koní v podmínkách rolnického prostředí lze detailněji mapovat až od konce 19. století, kdy začaly ve větší míře vznikat připouštěcí stanice jednotlivých hřebčinců, jejichž dokumenty se staly jedním ze základních východisek předkládané diplomové práce. Raketový vzestup zemského chovu koní, patrný zejména na počátku 20. století, byl ukončen jednak rostoucí motorizací, jednak politickými a hospodářskými změnami čtyřicátých a padesátých let. Tyto okolnosti do značné míry určily časový rozsah diplomové práce.

Hlavním východiskem předkládané práce se staly zejména evidenční prameny. Hlavní pilíř výzkumu tvoří připouštěcí protokoly stanic erárních hřebců dnešního Zemského hřebčince Písek, které jsou uloženy v Státním oblastním archivu Třeboň

(dále SOA Třeboň). Při výběru analyzovaných připouštěcích stanic byl kladen důraz na to, zda do nich dodával hřebce výhradně dnešní Zemský hřebčinec Písek. Tento chovatelský ústav byl jediným hřebčincem v Čechách, který chovatelům nabízel teplokrevné i chladnokrevné plemeny, přičemž při úpravě jejich stavů v připouštěcích stanicích přihlížel k požadavkům místních majitelů klisen. V rámci výzkumu byla použita zužující se perspektiva. Nejprve byl vybrán reprezentativní vzorek připouštěcích stanic na ose měst Tachov, Domažlice, Klatovy, Strakonice, Písek, Tábor, Pelhřimov, Humpolec a Německý Brod. Po zhodnocení situace v těchto regionech bylo plynule přistoupeno k podrobnému výzkumu chovu koní na Humpolecku. Pro účely bádání o chovu koní v oblasti působnosti dnešního Zemského hřebčince Písek v letech 1919-1923 byla vytvořena databáze v programu Microsoft Office Excel 2007, která se nachází na přiloženém CD.

Strategie českých hospodářů v chovu koní byly různorodé, analýza připouštěcích protokolů stanic erárních hřebců v počátečním pětiletém období první republiky přispěje k pochopení mentality českého hospodáře a chovatele koní. Každý sledovaný okres měl samozřejmě svá regionální specifika a i požadavky hospodářů na typ pracovního koně se oblast od oblasti značně lišily v závislosti na půdních a vyživovacích podmínkách. Jádrem práce tedy bude podrobný výzkum podmínek českého zemského chovu koní na příkladu připouštěcí stanice v Humpolci. Použitá databáze pomůže rozkrýt každodenní praxi v zemském chovu koní.

Během 19. století a v první polovině 20. století docházelo v českých zemích k výrazné demokratizaci chovu koní. Šlechtitelské zásady přestávaly být výsadou šlechtických chovů a začaly prostřednictvím institucí zemského chovu pronikat do venkovského prostředí. Cílem analytických kapitol této práce bude podrobný výzkum přibližující dopad těchto změn na zemský chov koní. K tomuto účelu bude nutné položit si otázky týkající se kvality zemských hřebců a klisen, výběru chovných párů, úspěšnosti skoků a zejména výsledné březivosti klisen v humpoleckém regionu.

Výzkum březivosti klisen na Humpolecku v porovnání s celorepublikovým průměrem pomůže určit míru vzdělanosti humpoleckých hospodářů a chovatelů koní. Osvěta šířená prostřednictvím Ministerstva zemědělství první republiky, komisí pro chov koní a článků o stavu zemského chovu koní v odborných časopisech měla jistě přímý dopad na úspěšnost zabřeznutí i kvalitu hříbat. Ve dvacátých letech byla doporučována nová metoda připouštění klisen. Vzhledem k tomu, že určení vrcholu říje

bylo bez znalosti veterinárních zásad často problematické, byla tato osvěta velmi důležitá. Úspěšnost a kvalita chovu tak dokládá míru vzdělanosti humpoleckých sedláků a stav celého zemědělství ve zkoumané oblasti. Jednotlivé zdánlivě okrajové faktory, jako byla vzdálenost stájí klisen od připouštěcí stanice či preference barev srsti, v důsledku pomohou rozkrýt trendy v zemském chovu koní v první polovině 20. století.

Pozornosti této diplomové práce nesmí uniknout ani věkové a rázové složení připouštěných klisen, neboť tyto okolnosti výrazně ovlivňují březivost. Vzhledem k tomu, že vrchol plodnosti zažívá klisna mezi 8-12 rokem věku, předpokládaný průměrný věk připouštěných klisen na Humpolecku by se mohl pohybovat kolem deseti let. Rázové složení klisen výrazně působilo na výběr plemenných hřebců. Pokud by měly na Humpolecku převahu lehké jezdecké klisny, přiděloval by hřebčinec na zdejší stanici teplotokrevné hřebce. Převládaly-li však klisny těžkých tažných plemen, museli by většinu hřebců na stanici tvořit chladnokrevní plemeni. Očekávanou skutečností je druhá varianta, neboť Humpolecko ve zkoumaném období spadalo do oblasti chovu chladnokrevného koně. Lze tedy předpokládat, že zde byli chováni hlavně chladnokrevníci a zdejší chovatelé využívali výhod chladnokrevného chovu, jako byla lépe zpeněžitelná hříbata a pracovní i chovná ranost tohoto rázu koní.

Diskutovanou otázkou je snaha českých hospodářů o raná hříbata. Snažili se humpolečtí chovatelé své klisny připouštět v zimních měsících, aby jim následující rok dříve rodily a mohly být využívány již při prvních jarních polních pracích? Riskovali by tak nižší březivost, neboť zimní říje je u polyestrických zvířat velice problematickou záležitostí. Pokud byli hospodáři v tomto regionu vůči trendu raných hříbat imunní, projeví se to v následujícím výzkumu.

Studium problematiky chovu koní by však nebylo možné bez širšího kulturně historického vhledu do oblasti vývoje chovu koní ve šlechtickém a dvorském prostředí, které zemský chov v jeho počátcích významně ovlivňovalo. K chovu koní v aristokratickém prostředí neodmyslitelně náleží i zobrazování vztahu člověka a koně. Pro potřeby analýzy tohoto vztahu byly použity zejména ikonografické prameny s hipologickou tematikou, jejichž výběr je uložen a vystavován v rámci expozice *Kůň v umění* v Hipologickém muzeu na Státním zámku Slatiňany (dále SZ Slatiňany). Problematice vývoje organizovaného chovu koní v Čechách a zobrazování koní ve šlechtickém prostředí bude věnována první část předkládané diplomové práce, která umožňuje zasadit chov koní do širšího dobového kontextu.

I. 1. Pramenná základna

Vzhledem k tomu, že předkládaná diplomová práce má značně interdisciplinární charakter, bylo při jejím tvoření využito velké množství různorodého archivního materiálu. Pramenná základna pro bádání o chovu koní je dosti široká, proto bylo nutné využít metodu sondy. Nejvíce přístupného archivního materiálu týkajícího se chovu koní v českých zemích je uloženo v Národním archivu Praha (dále NA Praha). Jedná se zejména o tyto archivní fondy: archivní fond *Úřadu nejvyššího štolby Vídeň (1717-1918)*, archivní fond *Ministerstva zemědělství Vídeň (1868-1918)*, archivní fond *Ministerstva zemědělství presidium (1918-1945)* a archivní fond *Ministerstva zemědělství I. (1918-1934)*. Ke zpracování starších dějin chovu koní v českém prostředí bylo využito nepublikované rukopisné práce Františka Bílka, jež plně analyzuje archivní fondy provenience Úřadu nejvyššího štolby Vídeň a vídeňského Ministerstva zemědělství. Ve zbývajících archivních fondech, týkajících se chovu koní v Československu, byly provedeny systematické sondy, které přinesly údaje o jednotlivých hřebčincích a hřebčinech, přičemž největší důraz byl při bádání soustředěn na Státní hřebčinec Písek.¹ Ten je unikátní tím, že zde byly chovány obě rázové varianty koní, tedy teplokrevníci i chladnokrevníci.² Navíc do působnosti erárních hřebců Státního hřebčince Písek spadala i oblast Humpolecka, která se stala jádrem výzkumu. Jednotlivé kartony fondu *Ministerstva zemědělství I. (1918-1934)* však nejsou seřazeny tematicky. Jediným kritériem řazení se stala doba vzniku archiválií, což značně znesnadňovalo badatelskou práci. V jednom kartonu se často nacházely archiválie pocházející z různých institucí. Jednalo se tedy o jakýsi pelmel, ve kterém se občas, jako zázrakem, podařilo najít něco užitečného. Mezi to málo užitečné jednoznačně patří korespondence mezi jednotlivými hřebčinci i hřebčiny a Lučební továrnou v Táboře,³ která žádala o předvedení rasově typových jedinců jednotlivých plemen za účelem vytvoření modelů těchto koní, jež byly posléze využity jako učební pomůcky na středních a vysokých zemědělských školách v Československu. Z hřebčince v Písku byli doporučeni erární hřebci, kteří připouštěli na připouštěcí stanici v Humpolci, což jednoznačně vypovídá o jejich plemenné kvalitě.

¹ Ve zkoumaném období (1919-1923) zněl oficiální název dnešního Zemského hřebčince Písek Státní hřebčinec Písek.

² Rozdíl vysvětlen v terminologickém slovníčku v závěru práce.

³ Chemická továrna vyrábějící mimo jiné i učební pomůcky pro střední a vysoké zemědělské školy. Byla založena roku 1912 a funguje dodnes, jako AL INVEST Břidličná, a. s. divize TAPA Tábor.

Jak už bylo výše řečeno, pro starší dějiny chovu koní v Čechách bylo použito pramenů z fondu Františka Bílka, který je uložen v Národním zemědělském muzeu v Praze.⁴ Z rozsáhlé pozůstalosti Františka Bílka se překvapivě dochoval pouze jeden karton obsahující tři knihy nevydaných dějin chovu koní v českých zemích a historii dvorního hřebčína v Kladrubech nad Labem. Součástí fondu je i obrazový materiál, který je plně digitalizován. Jedná se o fotografie pořízené Františkem Bílkem pro účely vysokoškolských přednášek o vývoji rodu *Equus* a chovu koní v českých zemích. Jednotlivé fotografie však nejsou opatřeny popisem a v mnohých případech tak nelze identifikovat, co vlastně zobrazují. Samotné přednášky jsou taktéž součástí fotografického materiálu a pro práci byly přínosné zejména svými postřehy o dobové situaci v chovu koní, která se vyznačovala propagací mohutných, lymfatických chladnokrevníků.

Prvotním impulsem pro sepsání této diplomové práce byla návštěva SOA Třeboň. Zde se nachází částečně zpracovaný archivní fond Zemského hřebčince Písek. Větší část obsahující účetní a administrativní spisy, korespondenci hřebčince a evidenci zootechnika, byla nahlížena vůbec poprvé. Jednalo se o 32 kartonů zcela nezpracovaného archivního materiálu, který dosud nebyl opatřen evidenčními jednotkami.⁵ Tento fond však v naprosté většině obsahoval archiválie vzniklé v období druhé světové války a padesátých let 20. století, v práci je tedy reflektován pouhý zlomek informací. Bohatá korespondence píseckého hřebčince s jednotlivými hospodářskými spolky a připouštěcími stanicemi však významně pomohla pochopit fungování stanic a charakter vztahu hospodářů k chovu koní. Důležitými prameny byly i zápisy o licenčních řízeních s podrobnými popisy plemeníků ze soukromých rolnických usedlostí, které umožnily nahlédnout kvalitu a výsledky plemenitby v zemském chovu. Licentování hřebců bylo jakousi zpětnou vazbou pro hřebčince zabývající se zemským chovem. Udělování licencí soukromým držitelům hřebců bylo využíváno již za Rakouska-Uherska a v nově vzniklém Československu byla tato praxe znovu obnovena nařízením Ministerstva zemědělství z roku 1921.

⁴ Archiv Národního zemědělského muzea (dále Archiv NZM), *OS František Bílek*, O chovu Albrechta z Valdštejna, vévody frýdlantského a o založení jeho hlavního hřebčína ve smrkovické Oboře, s. 1-10; TAMTÉŽ, Založení valdštejnského hřebčína ve smrkovické Oboře, s. 10-19; TAMTÉŽ, Chov koní ve hřebčíně ve smrkovické Oboře spjat s osobou Albrechta z Valdštejna, s. 19-60; TAMTÉŽ, Péče o nemocné koně, s. 60-91; TAMTÉŽ, Začátky Kladrub nad Labem, s. 1-14; TAMTÉŽ, Soustředění chovu koní pardubského panství do kladrubské obory, s. 15-177; TAMTÉŽ, Dějiny dvorního hřebčína Kladruby nad Labem, s. 1-237.

⁵ Státní oblastní archiv Třeboň (dále SOA Třeboň), *Zemský hřebčinec Písek*.

Nejvíce využívanou archiválií při samotné analýze chovu koní na ose měst Tachov, Domažlice, Klatovy, Strakonice, Písek, Tábor, Pelhřimov, Humpolec, Německý Brod a následném studiu chovu na připouštěcí stanici Humpolec v letech 1919-1923, byly připouštěcí protokoly hřebců, které lze zařadit mezi evidenční prameny. Tyto protokoly jsou jedinou zpracovanou částí fondu Zemského hřebčince Písek v SOA Třeboň.⁶ Zkoumané období bylo podmíněno souvislou řadou těchto archiválií s co možná nejmenším počtem chybějících stran a úvodních tabulek hřebců. Naštěstí se podařilo vytvořit pětiletou řadu připouštěcích protokolů,⁷ na nichž se dá demonstrovat vývoj chovu koní od vzniku Československé republiky až po počátky krize v chovu koní, která se plně rozhořela ve druhé polovině dvacátých let 20. století a pokračovala až do vypuknutí druhé světové války. Pro srovnání výsledků studie humpolecké stanice hřebců a analýzy ostatních připouštěcích stanic v západních a jižních Čechách byly využity statistické metody. S trochou nadsázky lze tuto analýzu nazvat equografii,⁸ neboť přináší ucelené statistické údaje o stavech plemenných koní ve zkoumaných oblastech.

Státní hřebčinec Písek je velmi zajímavou institucí, neboť vypovídá o preferencích českých chovatelů jak v oblasti rásů a plemen, tak v otázce barevnosti. Stavby a zastoupení teplokrevných a chladnokrevných koní byly totiž více či méně upravovány podle poptávky chovatelů klisen, kteří využívali erární či soukromé připouštěcí stanice hřebců rozmístěné v západních a jižních Čechách s přesahem do dnešního kraje Vysočina (Pelhřimovsko, Humpolecko a Havlíčkobrodsko). Soukromý archiv Zemského hřebčince Písek umístěný v prostorách administrativních budov hřebčince proto nemohl být opomenut. Tento archiv však není nijak uspořádaný a archiválie nejsou ani předběžně evidovány, z těchto důvodů je zcela vyloučena jeho přístupnost. Pracovníci hřebčince však v nedávné době digitalizovali základní listy hřebců, které se staly kontrolním prvkem údajů z připouštěcích protokolů a cenným zdrojem informací o chladnokrevných plemenech umístěných v píseckém hřebčinci.⁹ Základní listy hřebců obsahují kromě čísla, jména a původu plemene i údaje o jeho tělesných mírách, věku prvního použití k plemenitbě, měnící se odhadované ceně a stanovištích,

⁶ Lenka HOMEROVÁ, *Zemský hřebčinec Písek, připouštěcí protokoly stanic 1899-1930*. Prozatímní inventární seznam, Třeboň 1999, archivní pomůcka č. 597.

⁷ I v této souvislé řadě připouštěcích protokolů však chybělo několik stránek. Do výzkumu připouštěcí stanice v Humpolci proto nebylo zahrnuto 12 klisen přivedených roku 1919 a 6 klisen z roku 1922.

⁸ Z latinského Equus (kůň) a Grafos (psát).

⁹ Zemský hřebčinec Písek, *Základní listy chladnokrevných hřebců*.

na kterých působil. Jednotliví držitelé státního hřebce jsou evidováni na speciální straně základního listu. Zajímavé jsou i údaje o počtech připuštěných klisen na jednotlivých stanovištích, které se více či méně shodují s připouštěcími protokoly erárních stanic, a mohly tak sloužit jako kontrola zápisů vedoucích stanic. Digitalizované jsou prozatím pouze základní listy chladnokrevných plemenů, databáze listů teplotokrevných hřebců nebyla dosud vytvořena. Avšak tato diplomová práce se zabývá zejména požadavky českých hospodářů na mohutného chladnokrevného koně a humpolecká připouštěcí stanice se od roku 1921 věnovala pouze chladnokrevnému chovu, proto nebyla tato skutečnost na závadu. V píseckém hřebčinci je navíc umístěna výstava věnovaná dvoustleté historii chovu koní v Písku, jejíž texty sepsané Karlem Klátilem a Janem Pellarem byly také zdrojem informací a velkou inspirací při sepisování kapitoly o vojenských a státních hřebčincích v Čechách.

Posledním archivním pracovištěm, z něhož byly využity pramenné materiály, byl Státní okresní archiv Pelhřimov (dále SOkA Pelhřimov). Odtud byly čerpány informace o chovu koní na Pelhřimovsku a Humpolecku. Velmi důležitou institucí, jež výrazně ovlivňovala podobu chovu na Humpolecku, byl Okresní hospodářský spolek Humpolec, jehož nezpracovaný archivní fond je zde uložen.¹⁰ Tento nezpracovaný fond ukrývá zejména jednotlivé knihy protokolů schůzí, na nichž se velmi často dostávali ke slovu místní chovatelé koní. Zápisy obsahující zmínky o nespokojenosti hospodářů s kvalitou plemenů dodávaných ze Státního hřebčince Písek a požadavky větší mohutnosti hřebců byly zdrojem cenných informací.

Dále byly z fondů SOkA Pelhřimov prostudovány archiválie týkající se klasifikace koní,¹¹ odvodů koní do armády¹² a Spolku pro vzájemné pojišťování koní.¹³ Jednalo se však vesměs o dokumenty vzniklé v období mimo vymezená léta 1919-1923, které nebyly do zkoumaného období zahrnuty jednak pro neexistující prameny hřebčinecké provenience, jednak pro jejich malou vypovídací hodnotu, která neumožňovala žádnou komparaci s obdobnými prameny uloženými v NA Praha či SOA Třeboň.

¹⁰ Moravský zemský archiv Brno – Státní okresní archiv Pelhřimov (dále MZA Brno – SOkA Pelhřimov), *Okresní hospodářský spolek Humpolec (nezpracovaný fond)*, Protokoly schůzí okresního hospodářského spolku 1908-1933.

¹¹ TAMTÉŽ, *Okresní Úřad Humpolec (dále OÚ Humpolec)*, inv. č. 1011, kart. 339, Klasifikace, přehledky a soupisy koní 1938-1942.

¹² TAMTÉŽ, inv. č. 99, kart. 10, Nákup koní pro armádu (1855-1865).

¹³ TAMTÉŽ, inv. č. 998, kart. 334, Spolek pro vzájemné pojišťování koní (1939-1944).

Pro doplnění informací o hospodářské situaci v první polovině 20. století na Humpolecku bylo využito i pramenů narativní povahy a metod orální historie. Z narativních pramenů to byla zejména kronika města Humpolec, která je plně digitalizovaná a přístupná badatelům na internetových stránkách města Humpolce.¹⁴ Zde byly velmi užitečné záznamy kronikářů o počasí v jednotlivých letech zkoumaného období, které umožnily vysvětlit, proč chovatelé v určitých dnech docházeli připouštět své klisny méně. Také zde byly zápisy věnující se stavu pozemních komunikací na Humpolecku, které významně urychlovaly cestu majitelů klisen za hřebci. Vzhledem k tomu, že v praxi připouštění koní se od dvacátých let 20. století mnoho nezměnilo, bylo možné využít i výpovědi některých pamětníků narozených ve dvacátých, třicátých i čtyřicátých letech.

I. 2. Literatura

Předkládaná diplomová práce je výrazně interdisciplinární záležitostí, na což reaguje různorodý a široký rozsah použité literatury. Tématicky vychází z hospodářských dějin, jejichž počátky leží hluboko v 19. století. Tehdy byla hlavní pozornost věnována topografii¹⁵ a statistice.¹⁶ Dějinám zemědělství, jako takovým, se začali historikové věnovat až ve druhé polovině 19. století. Jejich zájem však byl více méně okrajový. Hospodářské dějiny měly za úkol pouze dokreslovat celkový obraz národních dějin.¹⁷ Na přelomu 19. a 20. století se do popředí zájmu českých badatelů dostaly dějiny takzvaného selského stavu. Josef Kalousek položil svými edicemi selských řádů a hospodářských instrukcí¹⁸ základy k pozdějšímu systematickému zkoumání tohoto odvětví hospodářských dějin, kterému se věnovali přední čeští historikové Gollovy

¹⁴ <http://www.mesto-humpolec.cz/kronika-mesta/d-194497/p1=24739>, vyhledáno dne 21. 2. 2013.

¹⁵ Jaroslav SCHALLER, *Topografie des Königreichs Böhmen I-XVI*, Prag 1785-1790; Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt I-XVI*, Prag 1833-1849; Johann Nepomuk SCHWOY, *Topographie vom Markgraftum Mähren I-III*, Wien 1793-1794; Gregor WOLNY, *Die Markgrafschaft Mähren tographisch, statistisch und historisch geschildert I-VI*, Brünn 1835-1842; Reginald KNEIFEL, *Topographie des kaiserlichen königlichen Antheils von Schlesien I-III*, Brünn 1804-1806.

¹⁶ Josef Antonín RIEGGER, *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen I-XII*, Praha 1787-1794; Karel Johann KREUTZBERG, *Skizzirte Uebersicht des gegenwärtigen und der Leistungen von Böhmens Gewerbs- und Fabrikindustrie in ihren vorzüglichsten Zweigen*, Praha 1836; Norbert Georg SCHNABEL, *Statistik der landwirtschaftlichen Industrie Böhmens*, Praha 1846.

¹⁷ František PALACKÝ, *Dějiny národa českého I-IV*, Praha 1877; Wácslaw Wladiwoj TOMEK, *Děje království českého*, Praha 1898.

¹⁸ Josef KALOUSEK, *Řády selské a instrukce hospodářské 1350-1626*, Archiv český 22, 1905.

pozitivistické školy, zejména Kamil Krofta, okrajově pak Josef Pekař a Josef Šusta.¹⁹ Vedle pozitivistů se hospodářským dějinám na počátku 20. století věnovali i historikové české národohospodářské školy.²⁰

Po první světové válce se české historické vědě otevřela cesta k západní historiografii. Někteří badatelé²¹ se nechali inspirovat myšlenkami francouzského historika Henri Beera²² a metodami školy *Annales*,²³ většina však pokračovala v duchu pozitivismu Gollovy školy. Pro období první republiky je typické protěžování ekonomické historie a českých národních dějin ze strany státních institucí, jako byla například agrárníky ovládaná Česká zemědělská akademie v Praze. V této době vznikaly publikace, které hodnotily dosavadní vývoj československého zemědělství a obsahovaly velké množství statistického materiálu.²⁴ Tyto práce jsou přínosné faktograficky, nikoli metodologicky, neboť české zemědělství nijak nehodnotí, pouze popisují jeho stav v minulosti a současnosti.

Pro pochopení situace prvorepublikových hospodářů je neefektivnější studium dobových periodik. V Československu vycházelo velké množství novin a časopisů zaměřených na zemědělskou výrobu. Vedle obecných *Zemědělských zpráv*,²⁵ *Sborníku Československé akademie zemědělské*²⁶ a *Věstníku Československé akademie zemědělské*²⁷ měli hospodáři k dispozici specializované časopisy zaměřující se na chov hospodářského zvířectva, které byly pro tuto práci zvláště přínosné. Díky reakcím čtenářů-hospodářů na aktuální problematiku jednotlivých odvětví živočišné i rostlinné výroby bylo možné analyzovat největší nesnáze a překážky, které trápily české zemědělce a chovatele koní v první polovině 20. století. Jednalo se zejména o časopisy

¹⁹ Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949; Josef ŠUSTA, *Purkrabské účty panství Novohradeckého z let 1390-1391*, Praha 1909; TÝŽ, *Otroctví a velkostatek v Čechách*, Český časopis historický 5, 1899, s. 34-43; Josef PEKAŘ, *Knihy o Kosti I-II*, Praha 1942; TÝŽ, *České katastry*, Praha 1932.

²⁰ Albín BRÁF, *Národní hospodářství*, Praha 1896; Josef GRUBER, *Hospodářský vývoj a stav českého národa s populační a kulturní statistikou*, Praha 1919; TÝŽ, *Idea soběstačnosti v dějinném vývoji hospodářském*, Praha 1904.

²¹ O spolupráci s francouzskými historiky se snažili například Bedřich Mendl a Václav Černý.

²² Od roku 1900 redigoval *Revue de synthese historique*.

²³ Zformovala se roku 1929 kolem časopisu *Annales d'histoire économique et sociale*. Jejími zakladateli byli Mark Bloch a Lucien Febvre. Více o metodách školy *Annales* Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929-1989)*, Praha 2004; Georg IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*, Praha 2002.

²⁴ *Dvacet let československého zemědělství*, Praha 1938; Edvard REICH, *Základy organizace zemědělství Československé republiky*, Praha 1934.

²⁵ Vycházely v letech 1901-1942.

²⁶ Vycházel v letech 1925-1952.

²⁷ Založen roku 1925 a s drobnými obměnami názvu vychází dodnes.

Praktický chovatel,²⁸ *Hospodářský časopis KODYM*²⁹ a obecněji zaměřené periodikum *Hospodář československý*.³⁰ Vedle odborných článků o nemocích koní, jejich ošetřování a zásadách krmení i ustájení, obsahují prvorepubliková čísla těchto časopisů velké množství textů řešících problematiku chovu koní v celé jeho komplexnosti.³¹ Pro tuto práci byly přínosné i některé články uveřejněné v *Časopise pro dějiny venkova*,³² který ve dvacátých letech redigoval Josef Kazimour.³³

Vývoj dějin zemědělství, finančně podporovaný agrárníky, přerušila druhá světová válka. Někteří badatelé se po jejím skončení snažili navázat na předchozí pozitivistickou metodologii. Většina se však přiklonila k nové historicko-materialistické metodologii a pokoušela se o marxistickou interpretaci dějin.³⁴ Základem se staly hospodářské a sociální dějiny, ve kterých se později naplno prosadila problematika takzvaného třídního boje.³⁵ O první marxistický výklad hospodářského a sociálního vývoje v meziválečném Československu se pokusil Oldřich Říha.³⁶

Po roce 1948 se musel výběr témat i interpretace pramenů historické vědy úplně podřídit představám vládnoucí strany. V následujícím čtyřicetiletém období byla z hospodářských dějin preferována zejména témata týkající se výrobních procesů, dělnického hnutí, třídního boje a podobně. O vhodnosti zkoumané látky rozhodoval od roku 1953 Historický ústav Československé akademie věd. V období takzvaného Pražského jara sice došlo k nepatrnému uvolnění poměrů,³⁷ následující normalizace však obrodu v české historické vědě výrazně utlumila. To ovšem neplatilo v případě apolitických témat, jako byly například dějiny zemědělství. V sedmdesátých letech tak

²⁸ S podtitulem *Časopis pro chov veškerého hospodářského zvířectva věnovaný kruhům zemědělským*. Tento časopis vydávalo Družstvo zvěrolékařů Brno. Vycházel v letech 1923-1943.

²⁹ Jedním z vydavatelů byl i Edvard Reich. Časopis vycházel v letech 1904-1937.

³⁰ Byl ústředním zemědělským listem pro celou Československou republiku a vycházel mezi lety 1889-1934.

³¹ *Desatero příkázání chovu koní*, *Hospodář československý* (dále HČ) 53, 1923, s. 297; Karel ŠULC, *Náš kůň*, HČ 52, 1922, s. 110-111; TÝŽ, *Hlavní směrnice v chovu koní*, HČ 57, 1927, s. 314; Karel HARTMAN, *Několik slov o chovu koně*, HČ 57, 1927, s. 286-287.

³² Antonín TOMÍČEK, *O polním hospodářství na Humpolecku koncem 17. a počátkem 18. století*, *Časopis pro dějiny venkova* (dále ČDV) 9, 1922, s. 40-42; Václav ČERNÝ, *Chov koní v Čechách v 18. století*, ČDV 11, 1924, s. 138-144; TÝŽ, *Dělení pastvin v zemích českých v letech 1768-1848*, ČDV 11, 1924, s. 210-227.

³³ Josef KAZIMOUR, *K dějinám dělení velkostatků v 18. století*, Praha 1921.

³⁴ Zcela novou periodizaci přinesl ve svém díle Václav HUSA, *Československé dějiny*, Praha 1967.

³⁵ Arnošt KLÍMA, *Počátky českého dělnického hnutí*, Praha 1950.

³⁶ Oldřich ŘÍHA, *České dějiny od roku 1914-1918*, Praha 1951.

³⁷ V té době mohla vzniknout tematicky a částečně i metodologicky hodnotná díla, která následně vycházela v sedmdesátých letech. Například Josef VÁLKA, *Česká společnost v 15.-18. století*, Praha 1972; Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1971; Eduard MAUR, *Český komorní velkostatek v druhé polovině 17. století*, Praha 1972; Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978.

mohla vzniknout díla předních historiků hospodářských dějin, jako byli Vlastislav Lacina³⁸ a Method Bauer.³⁹

Na konci sedmdesátých let a v průběhu let osmdesátých se čeští historikové začali poprvé pokoušet o zachycení světových hospodářských dějin.⁴⁰ Tyto první pokusy se však nedokázaly odpoutat od bipolárního líčení světa na kapitalistický západ a socialistický východ a vyznačovaly se absencí jakékoli komparace. Veškeré zásluhy ve vývoji zemědělství byly navíc přikládány výhradně Sovětskému svazu a socialistickému lidu.

V osmdesátých letech vydal své studie *Vývoj živočišné výroby na území ČSR v období kapitalismu druhé poloviny 19. století* a *Vývoj živočišné výroby v českých zemích v období monopolního kapitalismu (1900-1945)* Lumír Loudil.⁴¹ Tyto texty byly pro předkládanou diplomovou práci klíčové. Obsahují totiž velké množství informací o chovu koní v 19. a v první polovině 20. století. Zvláště užitečné byly vypracované tabulky, které přejímají data přímo ze Statistického úřadu Ministerstva zemědělství a navíc nejsou příliš zaokrouhlována, což zajišťuje jejich vysokou vypovídací hodnotu. Lumír Loudil nabízí i srovnání argumentů chovatelů koní teplokrevných a chladnokrevných, které mohly být porovnány s názory hospodářů uváděnými v dobových časopisech.

Po roce 1989 došlo k radikální proměně českých hospodářských dějin podle vzoru západní Evropy, kde se historikové výrazně orientovaly na ekonomickou vědu. Stejně jako ostatní obory historické vědy v popřevratové době se i dějiny hospodářství snaží najít kompromis mezi politickými dějinami, dějinami každodennosti a historickým materialismem. Tato diplomová práce si klade za cíl zaplnit prázdné místo na pomezí hospodářských, sociálních a kulturně-historických dějin a dokázat, že chov koní významně souvisí nejen se zemědělstvím, ale i se společenským životem a kulturním odkazem našich předků.

³⁸ Vlastislav LACINA, *Krise československého zemědělství 1928-1934*, Praha 1974.

³⁹ Method BAUER, *Dlouhodobý vývoj československého zemědělství v letech 1918-1966*, Praha 1970.

⁴⁰ Rudolf OLŠOVSKÝ a kol., *Stručné dějiny světového hospodářství*, Praha 1978; Václav PRŮCHA a kol., *Nástin hospodářských dějin v období kapitalismu a socialismu*, Praha 1982; TÝŽ a kol., *Hospodářské dějiny evropských socialistických zemí*, Praha 1977.

⁴¹ Lumír LOUDIL, *Vývoj živočišné výroby na území ČSR v období kapitalismu druhé poloviny 19. století*, *Prameny a studie* 22, Praha 1980; TÝŽ, *Vývoj živočišné výroby v českých zemích v období monopolního kapitalismu (1900-1945)*, *Prameny a studie* 25, Praha 1983.

Vedle všeobecných prací o světových hospodářských dějinách Václava Průchy a Josefa Faltuse,⁴² které mají spíše charakter vysokoškolských učebnic, se v posledních dvou desetiletích na českém knižním trhu objevila celá řada publikací zabývajících se výhradně hospodářskou situací v českých zemích, potažmo v Československu.⁴³ Vzhledem k tomu, že předkládaná diplomová práce je zaměřena na dějiny zemědělství, byla při jejím sepisování nejpřínosnější rozsáhlá práce Magdaleny Beranové a Antonína Kubačáka *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*.⁴⁴ Jedná se o nejnovější a zároveň nejucelenější publikaci o dějinách zemědělství od 6. do 21. století. Tato rozsáhlá monografie, obsahující chronologický výklad dějin zemědělské výroby v českých zemích s přesahem do celoevropského měřítko, byla pro tuto diplomovou práci zásadní. Průběžně se totiž věnuje chovu koní, a jako jedna z mála publikací z oblasti hospodářských dějin upozorňuje na přínos světoznámého českého hipologa a genetika Františka Bílka.⁴⁵ Bílkovy rozsáhlé zootechnické práce a publikace zaměřené na chov koní byly pro vznik této diplomové práce klíčové.⁴⁶ Zejména kniha, *Kůň starokladrubský*,⁴⁷ v níž autor podrobně vykládá vznik starokladrubského plemene, způsob jeho možné regenerace a dotýká se i dějin kladrubského hřebčína, byla stěžejní při sepisování kapitoly o chovu koní v českých zemích. Přehledné a srozumitelné texty, doplněné množstvím tabulek, map, ilustrací a fotografií, pomohly pochopit složitou problematiku plemenitby v chovu koní.

Osobnost Františka Bílka byla v odborné literatuře více méně opomíjena. Až nedávno vydaná monografie Lenky Gotthardové a Jaromíra Bílka *František Bílek*,

⁴² V. PRŮCHA, *Hospodářské dějiny*, Praha 1992; Josef FALTUS – Václav PRŮCHA, *Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století*, Praha 2003.

⁴³ Například Vlastislav LACINA, *Formování československé ekonomiky 1918-1923*, Praha 1990; TÝŽ, *Hospodářství českých zemí 1880-1914*, Praha 1990; TÝŽ, *Zlatá léta československého hospodářství (1918-1929)*, Praha 2000; V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, I. díl, Brno 2004; TOTÉŽ, II. díl, Brno 2009; Karel PŮLPÁN, *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990 I-II*, Praha 1993; V. LACINA – Jaroslav PÁTEK, *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*, Praha 1995; Ivan JAKUBEC – Zdeněk JINDRA, *Dějiny hospodářství českých zemí*, Praha 2006.

⁴⁴ Magdalena BERANOVÁ – Antonín KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010. Ve své podstatě tato kniha vychází z dvoudílné publikace Antonína Kubačáka, která byla vytvořena v devadesátých letech pro potřeby vysokoškolského studia na České zemědělské univerzitě v Praze. A. KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství v českých zemích I. Od 10. století do roku 1900*, Praha 1994; TÝŽ, *Dějiny zemědělství v českých zemích II, 1900-1989*, Praha 1995.

⁴⁵ M. BERANOVÁ – A. KUBAČÁK, *Dějiny*, s. 358.

⁴⁶ František BÍLEK, *Učebnice obecné zootechniky I., II.*, Praha 1933; TÝŽ, *Speciální zootechnika II. Chov koní*, Praha 1957; TÝŽ, *Chov koně v ČSR*, Praha 1930; TÝŽ, *Chov koně a jeho čelná plemena*, Praha 1953.

⁴⁷ TÝŽ, *Kůň starokladrubský*, Praha 1925.

otec české hipologie a zootechniky,⁴⁸ tuto mezeru zaplnila a podala ucelené informace o soukromém i pracovním životě tohoto zachránce starokladrubského plemene. Kniha je doplněna množstvím fotografií z rodinného alba spoluautora a prasynovce Františka Bílka, Jaromíra Bílka, a citacemi z nejznámějších Bílkových děl. Zvláště zajímavá je uvedená citace *závěrečné zprávy o regeneraci starokladrubského vraníka* z roku 1925, která je více než popisem plemene. Jedná se o zásadní obhajobu pokračování chovu tohoto unikátního koně barokního typu.

Další klíčovou prací pro bádání o chovu koní v českých zemích je v současnosti nejaktuálnější publikace Drahoslava Misaře *Vývoj chovu koní v Čechách, na Moravě a na Slovensku*,⁴⁹ která podává ucelené informace o chovu koní na našem území počínaje archeologickými nálezy a prvními písemnými zmínkami a konče současným stavem v plemenitbě a výhledy do budoucnosti. Autor se zde dotýká všech oblastí týkajících se chovu koní a věnuje pozornost všem institucím chovu na území bývalého Československa. Jistou nevyváženost lze sledovat pouze v rozvržení pozornosti na teplokrevná a chladnokrevná plemena, přičemž šlechtění koní teplokrevných plemen je věnováno více prostoru, zřejmě z důvodu jejich lepší upotřebitelnosti v současné době.⁵⁰ V kapitolách věnovaných plemenitbě koní chladnokrevných plemen autor charakterizuje a porovnává rozdílné podmínky vývoje chovu v Čechách a na Moravě a pozornost je upřena i na problematiku šlechtění koní pro armádu a budování instituce výkonnostních zkoušek. Přestože autor není historik, podává dějiny vývoje chovu koní velmi fundovaně.

Ze starších prací o chovu koní byly k sepsání předkládané diplomové práce využity zejména publikace Jaromíra Duška,⁵¹ Zdeňka Mahlera,⁵² Norberta Zálíše⁵³ a Františka Lerche.⁵⁴ Ač nejsou uváděni autoři historiky a jejich knihy postrádají důkladnou práci z historickými prameny, byly postřehy o chovu koní v minulosti, nacházející

⁴⁸ Lenka GOTTHARDOVÁ – Jaromír BÍLEK, *František Bílek, otec české hipologie a zootechniky*, Hostomice 2012.

⁴⁹ Drahoslav MISARĚ, *Vývoj chovu koní v Čechách, na Moravě a na Slovensku*, Praha 2011.

⁵⁰ Autor je navíc specialista na chov teplokrevných plemen. Na Agronomické fakultě Mendelovy univerzity v Brně v současnosti vyučuje předměty Charakteristika speciálních a sportovních plemen, Vývoj linií rodin sportovních a dostihových koní a Reprodukce v chovu sportovních a dostihových koní. <http://vzdelavani.chov-koni.cz/o-nas/nasi-lektori>, vyhledáno dne 31. 3. 2013.

⁵¹ Jaromír DUŠEK, *Kůň ve službách člověka. Středověk*, Praha 1995; TÝŽ, *Koně v minulosti*, Pardubice 1995; TÝŽ a kol., *Chov koní*, Praha 1999; TÝŽ a kol., *Chov koní v Československu*, Praha 1992; Jaroslav HUMPÁL – J. DUŠEK, *Síla a krása*, Praha 1970.

⁵² Zdeněk MAHLER, *Člověk a kůň*, České Budějovice 1995.

⁵³ Norbert ZÁLIŠ, *Jeho Milosti císařské obora koňská v Kladrubech nad Labem*, Praha 1997; TÝŽ, *Bílí koně starokladrubští*, Praha 1979.

⁵⁴ František LERCHE, *Naše koně. Československé chovatelství*, Praha 1959.

se většinou v začátečních pasážích publikací, cennou inspirací při sepisování obecných kapitol v první části diplomové práce o vztahu člověka a koně v dějinách.

Pro část diplomové práce zabývající se dějinami dnešního Zemského hřebčince Písek a chovem koní v oblasti jeho připouštěcích stanic byly klíčové informace získány od regionálního amatérského historika Karla Klátila, který sepsal texty informačních tabulí o historii chovu koní v Písku pro výstavu ku příležitosti dvousetletého výročí založení zdejšího hřebčince. Na textech výstavy se podílel i bývalý ředitel Zemského hřebčince Písek, Jan Pellar, který se zaměřil na nedávnou minulost v plemenitbě státních hřebců.

Chovem koní na Písecku se zabýval i kronikář Prácheňského muzea v Písku Matěj Hřídel. Ten své paměti a vzpomínky chovatelů koní z regionu Mirovicka shrnul v textu *Živočišná výroba – chov koní a ostatního hospodářského zvířectva*.⁵⁵ Tato studie je zajímavá zejména popisy zvyků a pověr, které se týkaly koní v hospodářství. Autor například detailně uvádí zvyky prováděné při porodu klisny, či tradiční přípravu koně před odchodem na trh.

Informace o architektonické výstavbě areálu hřebčince byly čerpány z článku Martina Zemana *Zemský hřebčinec v Písku*.⁵⁶ Martin Zeman se věnoval problematice výstavby a otázce zařazení budov ke konkrétnímu architektonickému slohu, o níž se mezi historiky umění vedou spory. Část diplomové práce věnovaná ikonografické analýze obrazů s hipologickou tematikou byla sepsána s pomocí odborných článků Olgy Trmalové⁵⁷ a Ludmily Ourodové-Hronkové.⁵⁸ Tyto restaurátorky se v nedávné době podrobně zabývaly studiem obrazů Johanna Georga Hamiltona vystavených na zámku Hluboká. V Hipologickém muzeu na SZ Slatiňany se nacházejí kopie většiny těchto obrazů. Pro ikonografickou analýzu byly přínosné i další obecné publikace zabývající se problematikou zobrazování koní pouze okrajově.⁵⁹ Kniha Norberta Záliše *Jeho Milosti císařské obora koňská v Kladrubech nad Labem*, vydaná při příležitosti výstavy

⁵⁵ Matěj HRÍDEL, *Živočišná výroba – chov koní a ostatního hospodářského zvířectva*, in: Historie zemědělské malovýroby na Písecku III., Písek 1985, s. 3-31.

⁵⁶ Martin ZEMAN, *Zemský hřebčinec v Písku*, in: Martin GAŽI – Vlastislav OURODA (edd.), Památky jižních Čech 3, České Budějovice 2010, s. 61-70.

⁵⁷ Olga TRMALOVÁ, *Malířský rukopis a technika malby Johanna Georga Hamiltona, K výsledkům restaurátorského průzkumu deseti portrétů koní ze sbírek zámku Hluboká*, in: Martin GAŽI – Vlastislav OURODA (edd.), Památky jižních Čech 3, České Budějovice 2010, s. 197-207.

⁵⁸ Ludmila OURODOVÁ-HRONKOVÁ, *Jan Jiří Hamilton jako portrétista koní*, in: Alena ČERNÁ (ed.), Sborník výzkumných prací. Sborník celostátní konference Průběžná prezentace výsledků výzkumného úkolu 201, Praha 2009, s. 125-137.

⁵⁹ N. ZÁLIŠ, *Jeho Milosti císařské obora*; Petr FIDLER a kol., *Valdštejn*, Praha 2007; J. DUŠEK, *Chov*, Praha 1992.

Rudolf II. a Praha, byla velkou inspirací pro svou neobyčejnou úpravu.⁶⁰ Přestože je tato publikace spíše reprezentativní záležitostí kladrubského hřebčína, obsahuje mnoho cenných informací o dějinách chovu koní v Kladrubech nad Labem. Norbert Záliš při jejím tvoření spolupracoval i s Jiřím Hájkem, autorem vlastenecky laděné *Kroniky kladrubské*.⁶¹

V poslední době vznikly na půdě Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích dvě práce, které se také částečně zabývají problematikou chovu koní v českých zemích.⁶² Eliška Šerá se podrobně zabývá osudem starokladrubských koní v prvorepublikovém Československu. Hlavním tématem je starokladrubský kůň jako symbol monarchie a rakousko-české vztahy na pozadí tohoto symbolu. Součástí práce jsou samozřejmě stručné dějiny kladrubského hřebčína. Petra Kramperová se naproti tomu věnuje tématu vztahu šlechtice a koně v období dlouhého 19. století na příkladu rodu Schwarzenbergů. Shrnuje poznatky o hipologických zábavách, jako byly karusely, parforsní hony a dostihový sport, které sloužily příslušníkům šlechty ke společenské prezentaci. Ve své práci se také dotkla role koně v umění, k čemuž použila umělecké sbírky jihočeských zámků Třeboň a Český Krumlov.

Pro úplnost přehledu literatury je třeba zmínit některé zahraniční hipologické tituly. V naprosté většině se jedná o publikace široce zaměřené na vývoj chovu koní a dějiny jezdeckého sportu,⁶³ některé se úzce specializují na chov lipicánských koní určených pro náročný výcvik Vysoké školy španělského jezdeckého umění.⁶⁴

⁶⁰ Kniha byla vyhlášena fotografickou publikací roku 1998.

⁶¹ Jiří HÁJEK, *Kronika kladrubská. Barokní kůň v Čechách*, Kladruby nad Labem 2011. Tato kniha vznikala od konce sedmdesátých let. Jiří Hájek napsal celkem 4 svazky po 400 stránkách rukopisu a vlastnoručně celou kroniku přepsal do tří kopií. Zásluhou Lenky Gotthardové postupně vycházejí jednotlivé svazky. Jedná se o pozoruhodnou publikaci o dějinách chovu koní v Kladrubech nad Labem a historii hřebčína v kontextu celoevropských dějin tak, jak je vnímá amatérský historik Jiří Hájek.

⁶² Petra KRAMPEROVÁ, „... a musí umět jezdit především na koni a pak teprve na gramatice. Šlechtic a kůň na počátku 19. století. Diplomová práce Historického ústavu FF JU 2013; Eliška ŠERÁ, *To snad byla taková popřevratová horečka... Příspěvek k hospodářsko-sociálním dějinám a česko-rakouským vztahům na příkladu Národního hřebčína Kladruby nad Labem*. Diplomová práce Historického ústavu FF JU 2008.

⁶³ Martina JACKWERT, *Das Pferdesport des österreichischen Adels in der Zeit von 1848-1914*, Wien 1996; Walter BINNEBÖS, *Galoppsport in Wien*, Wien 1980; Sandra L. OLSEN a kol., *Horses and Humans: the evolution of human – equine relationship*, Oxford 2006; TÁŽ, *Horses through time*, Lanham 2003.

⁶⁴ Frank WESTERMAN, *Das Schicksal der weißen Pferde*, München 2012; Martin HALER, *Lipizzaner*, Brunsbek 2003; Georg KUGLER, *Die Lipizzaren der Spanischen Hofreitschule*, Wien 2002; Heinz NÜRNBERG, *Auf dem Spurren der Lipizzaner*, Hildesheim 1998; Milan DOLENC, *Lipica*, Lipica 1980; Hans HANDLER, *Die Spanische Hofreitschule zu Wien*, Wien 1972.

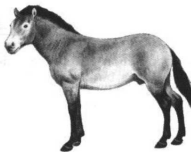

II. KŮŇ – ÚVOD DO PROBLEMATIKY

II. 1. Vývoj rodu Equus

Počátky vývoje rodu Equus se odehrávaly v době před 60 miliony let, kdy se na Zemi objevil první zástupce, prapředek všech současných plemen koní, zvaný Eohippus. Tento prakůň byl nenápadným zvířetem velikosti lišky, který svým vzhledem připomínal spíše šelmu než kopytníka, a vážil kolem 5,5 kg. Soustavným vývojem trvajícím přibližně 58 milionů let se z tohoto pětiprstého pralesního zvířátka stal dnešní kůň, který svou podobu získal neustálým pohybem a životem v otevřeném terénu. Jediným, dosud žijícím přímým předkem dnešního koně, je kertag, neboli kůň Převalského (Equus Przewalski), který zůstal zcela nezměněn od dob, kdy se setkával s pravěkými lovci.⁶⁵ Tarpan (Equus Gmelini), druhý přímý předek dnešních koní, jenž se dožil moderní doby, byl v přírodě zcela vyhuben již roku 1879.⁶⁶

Tabulka číslo 1

Vývojová řada rodu Equus (60 milionů let před naším letopočtem-současnost)

Geologické období		Časový rozsah v milionech let	Vývojový řád rodu	Postupný růst velikosti	Zakrnění prstů hrudních končetin	Vývoj horních stoliček
Čtvrtohory		2,6 - současnost	Equus (kůň)			
Třetihory	Pliocén	5,3-2,6	Hipparion			
	Miocén	23-5,3	Meryohippus			
			Parahippus			
	Oligocén	34-23	Miohippus			
			Mesohippus			
	Eocén	55-34	Epihippus			
Orohippus						
Eohippus						

⁶⁵ Přibližně 2,6 milionu let před naším letopočtem.

⁶⁶ Podrobněji Zdeněk MAHLER, *Člověk*.

II. 2. Diferenciace plemen koní

Pro tuto práci je velice důležitá znalost alespoň základní charakteristiky typů, do nichž se dále člení jednotlivá plemena koní.⁶⁷ Pro začátek je třeba vysvětlit rozdíl mezi plemeny teplokrevnými a chladnokrevnými, u nichž rozhodně nejde o teplotu krve, jak by se mohlo na první pohled zdát. Kůň teplokrevného plemene má menší tělesný rámec a subtilnější kostru než kůň chladnokrevný. Teplokrevníci jsou proto užíváni zejména v jezdeckém sportu, dříve nacházeli uplatnění zejména u jízdnic pluků armády. Někteří teplokrevníci se používají i k lehkému kočárovému tahu. Typickým příkladem takového teplokrevníka je galakariosiér českého chovu, kůň starokladrubský. Těžší plemena teplokrevníků hospodářského typu byla využívána zejména v zemědělství. Teplokrevná plemena tvoří skupinu koní stepních a orientálních. Chladnokrevníci se naproti tomu vyznačují robustní kostrou a velkým tělesným rámcem, což je předurčuje k tahu a těžké práci. Laik je snadno rozpozná podle rousů, což je pojmenování pro zvláštní ochlupení na končetinách, které chrání kopyto. Typickými chladnokrevníky, kteří byli chováni na území našeho státu, jsou koně belgičtí a noričtí (obr. č. 2 a 3). Nejmhutnějším chladnokrevníkem je shirský kůň, který dosahuje kohoutkové výšky (dále KVH) 170-180 cm⁶⁸ a pochází z Anglie. Koně chladnokrevných a teplokrevných plemen se výrazně liší i temperamentem, od něhož je zřejmě odvozeno označení chladnokrevník pro koně s klidnou, mírnou a vyrovnanou povahou na straně jedné a označení teplokrevník pro koně výbušného a energického na straně druhé.

Dnešní plemena koní lze členit podle různých hledisek. Podle kraniologických typů, tedy tvaru lebky, na plemena brachycefální (krátkolebá), kam řadíme například arabského koně, a dolichocefální (dlouholebá), mezi něž patří zejména koně západního typu a chladnokrevníci. Podle geografického rozšíření rozlišujeme plemena koní horských, stepních, nížinných a severských. Z hlediska stupně prošlechtění existují plemena primitivní, zušlechtěná a prošlechtěná neboli kulturní. Dále lze plemena koní dělit podle převládající užitkovosti na jezdecká, dostihová, tažná, kočárová a soumarská, přičemž samozřejmě existují i plemena s vícestrannou užitkovostí,

⁶⁷ Všechna plemena koní a jejich rozdělení do plemenných skupin jsou uvedena v tabulkové příloze č. 4.

⁶⁸ Všeobecně uznávaná zkratka pro kohoutkovou výšku hůlkovou je KVH. Míra v kohoutku uvádí výšku koně od spodní hrany kopyta přední končetiny až po nejvyšší místo mezi krkem a hřbetem, které se nazývá kohoutek. Hůlková výška koně se měří pomocí tyče se stupnicí a vysouvacím ramenem. Dalším způsobem měření výšky koně je kohoutková výška pásková, která se měří dvoumetrovým voskovaným páskem a značí se zkratkou KVP.

například jezdecko-kočárový kůň starokladrubský. Podle způsobu pohybu rozlišujeme plemena kroková, klusácká, cvalová a mimochodná.⁶⁹ Dalšími kritérii může být podíl krve⁷⁰ či mohutnost.⁷¹ Pro tuto práci je však směrodatné fylogenetické hledisko, podle něž se koně člení do čtyř základních plemenných skupin uvedených v tabulce číslo 2. Toto členění převzal pro český vědecký prostor František Bílek od významného berlínského zoologa a hipologa Maxe Hilzheimera.

Tabulka číslo 2
Základní plemenné skupiny a typy koní

Skupina koní	Typ
stepních	mongolský
orientálních	východní
okcidentálních	západní
severských	nordický

Koně mongolského typu pochází z oblasti středoasijských stepí, odkud se rozšířili až do Evropy. Přímým předkem této skupiny je dodnes žijící divoký kůň Převalského, nazývaný též kertag. Kůň Převalského je světovým unikátem, neboť předci všech ostatních typů koní vymřeli nebo byli vyhubeni. Plemennou knihu těchto vzácných koní vede ZOO Praha a na jejich záchraně se podílel, mimo jiné, i světoznámý český hipolog František Bílek, který do Čech v letech 1921-1923 přivezl první chovný pár těchto koní na vlastní náklady⁷² a v roce 1931 ho spolu s pěti hříbaty věnoval právě založené pražské zoologické zahradě.⁷³ Vlivy prostředí, ve kterém se koně mongolského typu po tisíciletí pohybovali, je zcela odlišily od ostatních typů. Vyznačují se menším tělesným rámcem s KVH 120-140 cm, nenáročností, konstituční tvrdostí a až

⁶⁹ Mimochod je zvláště pohodlný chod koně, který bývá u některých plemen vrozený (nejznámější je tenesseecký mimochodník), lze ho však i naučit. Mimochod je vlastně odchylka od normálního nohosledu, kdy se současně pohybují laterální (jednostranné) končetiny. Tento chod byl velmi oblíben již ve starověku, kvůli své pohodlnosti na dlouhých cestách. Mimochodníci proto byli od pradávna evidováni v soupisech koní. Dnes se mimochodníci z našeho chovu vyřazují. Více o daném tématu J. DUŠEK a kol., *Chov*, Praha 1992.

⁷⁰ Plnokrevníci, polokrevníci (alespoň 50 % plnokrevníka), teplokrevníci a chladnokrevníci.

⁷¹ Podle mohutnosti se plemena koní dělí na velká, střední a malá (KVH do 150 cm).

⁷² Obrázek těchto koní v obrazové příloze č. 26.

⁷³ L. GOTTHARDOVÁ, *František Bílek, největší český hipolog*, in: Aktuální problémy chovu a šlechtění koní v ČR, Brno a Kladruhy nad Labem 2008, s. 3-6.

neuvěřitelnou vytrvalostí. Právě na těchto koních se obávaní mongolští nájezdníci vydávali na dlouhá dobovačná tažení.

Plemena skupiny koní orientálních, tedy východního typu, odvozují svůj původ od výše zmíněného tarpana, který byl ještě v polovině 19. století rozšířen v ruských stepích. Pro škody, jež působil na polích, byl však zcela vyhuben. Poslední divoce žijící klisna zahynula po pokusu o odchyt v roce 1879. Zcela poslední kus tohoto koně uhynul v moskevské zoologické zahradě o 8 let později. Tarpan byl v porovnání s kertakem lehčí tělesné konstituce a měl kratší, subtilnější lebku, jež byla rovná a poněkud rozšířenější v čelní oblasti. Výškově byli srovnatelní. Stejně jako všichni divocí koně se vyznačoval stojatou hřívou a nenápadným plavým zbarvením s úhořím pruhem, oslím křížem a zebrováním na nohou. Tarpani se dělili podle místa výskytu na stepní, jež obývali stepi jihovýchodní Evropy, a lesní, ti se vyskytovali ve střední a západní Evropě a nejdéle se udrželi na území dnešního Polska a Litvy.

Obrázek číslo 1
Arabský plnokrevník

Skupina koní orientálních se dále člení na podskupiny. V oblasti starověké Persie se vyvíjela podskupina koní íránských, jež je považována za základ koní arabských.⁷⁴

⁷⁴ Přestože se Arábie nachází v bezprostřední blízkosti centra s chovem nejušlechtilejších koní starověku (íránských), nebyl zde kůň znám až do 7. století. Koně zde plně nahrazovali osli a velbloudi. Až Mohamed v četných súrách Koránu nabádal k lásce ke koním, jako k nejušlechtilejším zvířatům, což

Do této podskupiny náleží například z Turkmenistanu pocházející achaltekinský kůň, jež patří mezi historicky nejstarší plemena. Achaltekinové prosluli jako „nebeští“ koně a byli velice ceněni pro svou neobvyklou eleganci, výkonnost⁷⁵ i kovově zlatavou barvu. Nejednou se stala krádež takového plemeníka důvodem k válce.

Další podskupinu tvoří koně arabského typu, jejichž chov se z Arábie rozšířil do celé Evropy zvláště během křížových výprav. Od 12. století tak arabská krev významně ovlivňovala evropské chovy, nejvíce ve středomoří.⁷⁶ Nejznámějším zástupcem koní arabského typu je arabský kůň (obr. č. 1), který je v plemenitbě dominantní a pro tuto vlastnost se stal zušlechtovatelem mnoha evropských, nejen teplokrevných, plemen. I laik jej snadno rozpozná podle výrazně štičí hlavy, na níž dominují velké jasné oči a kruhovitě nozdry. Typickým je pro arabského koně vysoko nasazený ohon, díky němuž působí velmi elegantně ve všech chodech.

Znalost podskupiny plemen odvozených z berberskoarabské krve je velice důležitá pro pochopení vývoje chovu koní ve všech evropských zemích, neboť příbuzenská plemenitba s koňmi španělskými,⁷⁷ andaluskými⁷⁸ a lusitánskými⁷⁹ značně ovlivnila téměř všechna evropská i americká plemena. Do této podskupiny patří mimo jiné i jediné původem české plemeno koní – kůň starokladrubský.

vedlo k rozšíření jejich chovu v této oblasti. Více o chovu koní v Arábii J. HUMPÁL - J. DUŠEK, *Síla*, Praha 1970, s. 10.

⁷⁵ Achaltekinští koně dokáží i v padesáti stupňovém horku urazit za den vzdálenost 100 a více kilometrů. Achaltekinec jménem *Perepel* drží i světový rekord ve skoku do dálky – 8,78 m. Více o koních íránské podskupiny J. DUŠEK a kol., *Chov*, Praha 2007.

⁷⁶ Více o arabském koni a dalších plemenech koní podskupiny arabského typu J. DUŠEK a kol., *Chov*, Praha 2007.

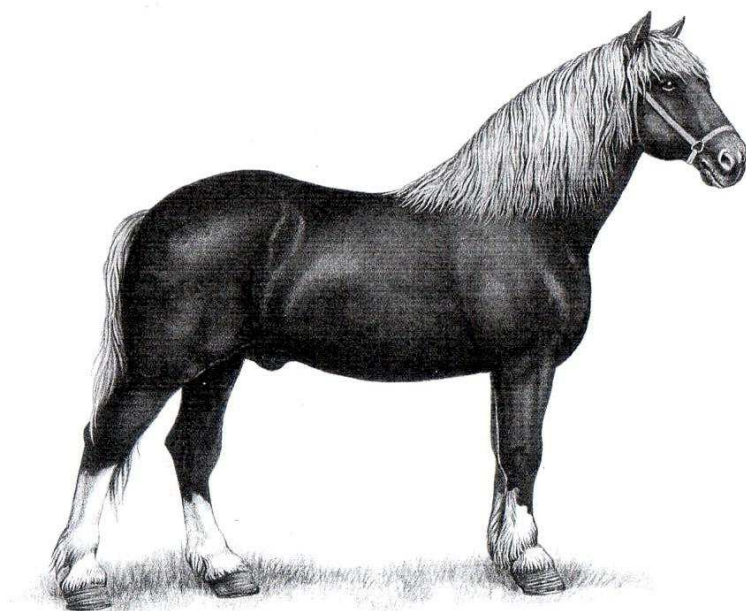
⁷⁷ Díky ovládnutí Iberského poloostrova Maury v roce 711, měli na vývoj španělských koní nejušlechtilejší vliv arabští a berberští hřebci, kteří vnášeli do chovu efektní vznosný chod. Po celý středověk a novověk se španělští koně členili na krásné a harmonické gennety, které jsou známé například z obrazů španělského malíře Velázqueze, a robustnější, pracovně výkonnější, ale neméně elegantní villanos (kastilští koně), kteří byli používáni při shánění dobytka a při koridě pro svou nebojácnost.

⁷⁸ Andaluský kůň, ve Španělsku nazývaný Pura raza española, je z iberských koní jednoznačně nejušlechtilejší. O zachování nejčistší linie chovu se zasadili kartuziánští mniši z kláštera Jerez de la Frontera na jihozápadě Španělska, kteří po staletí chovali nejušlechtilejší hřebce tohoto plemene. Dodnes je město Jerez de la Frontera sídlem Královské andaluské školy jezdeckého umění, jejíž obdobou je slavná Španělská dvorní jezdecká škola ve Vídni. Zvláště v 16. století byli andaluští koně vysoce ceněni a užíváni při nejrůznějších ceremoniálech jako koně nejvýše společensky postavených lidí (králů, církevních hodnostářů, šlechticů a podobně). Stejně jako koně španělští byli andalusani využíváni při koridě jako koně rejoneadorů.

⁷⁹ Lusitano, blízký příbuzný andalusana pochází z oblasti dnešního Portugalska. Je poněkud hrubší tělesné konstituce, ale díky své dobré jezditelnosti se také uplatňuje v arenách.

Zvláštní podskupinu koní orientálních tvoří plemena vzniklá pod vlivem anglických koní. Jelikož má chov koní na britských ostrovech mnohasetletou tradici,⁸⁰ bylo nutné chov nějakým způsobem konsolidovat. Stalo se tak roku 1791 založením plemenné knihy *General Stud Book*, která eviduje všechny koně, kteří dosáhli vynikajících výsledků jak na dostihových drahách, tak v chovu až do roku 1709. Označení A 1/1⁸¹ může získat pouze anglický plnokrevník, jehož oba předci navazují na koně uvedené v *General Stud Book*.⁸² Mezi plemena ovlivněná koňmi anglickými jsou řazena i všechna německá teplokrevná plemena.

Obrázek číslo 2
Belgický chladnokrevník

Třetí základní skupinou jsou koně západního typu (okcidentální), jejichž původ se odvozuje od vyhynulého západního koně (*Equus Robustus*). Do této skupiny koní patří plemena vyznačující se robustní tělesnou stavbou velkého rámce. Nejtypičtějším představitelem je kůň norický (obr. č. 3) – chladnokrevník, jehož jméno je odvozeno od starořímské provincie Noricum, v níž vznikl. Nejrozšířenějším chladnokrevným

⁸⁰ Již Caesarovy *Zápisky o válce galské* (rok 55 před naším letopočtem) podávají informace o keltském chovu malých, ale houževnatých britských koní. Z 9. století našeho letopočtu je známa funkce nejvyššího podkoního („Master of the Horse“), kterou zavedl vzdělaný král Wessexu Alfréd Veliký (845-899). Původní, vzrůstem malí koně, byli po staletí zušlechtováni přílivem krve koní španělských a arabských, čímž se docílilo podstatně většího tělesného rámce a značné rychlosti, tak důležité pro nejoblíbenější zábavu britských ostrovů – dostihy. Více o historii dostihů a chovu anglických dostihových koní J. DUŠEK a kol., *Chov*, Praha 2007. či Z. MAHLER, *Člověk*.

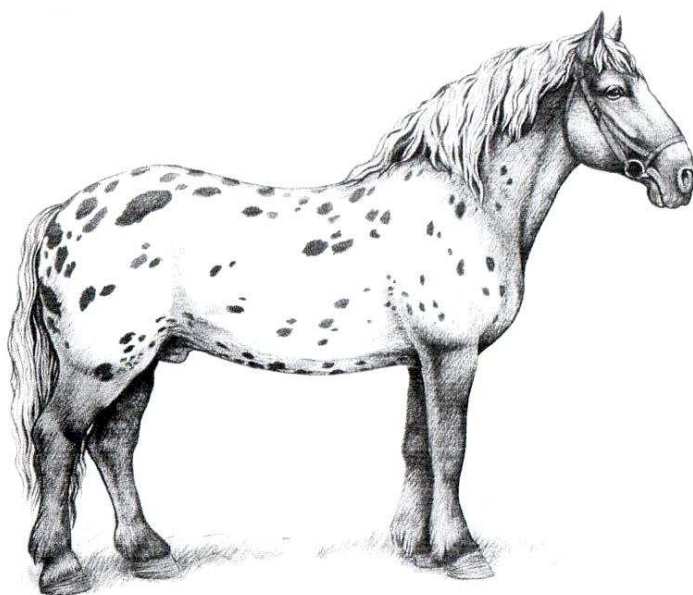
⁸¹ Mezinárodně rozšířené označení anglického plnokrevníka.

⁸² J. DUŠEK a kol., *Chov*, Praha 2007, s. 85.

plemenem je potom belgický kůň⁸³ (obr. č. 2) chovaný ve třech typech (podle oblasti chovu) jako kůň vlámský, brabantský a ardenský.⁸⁴ V Čechách se belgický kůň chová od roku 1870 (na Moravě od roku 1879), a to nejčastěji typ arden.⁸⁵ Poslední, a co do vzniku nejmladší, skupinou plemen koní je skupina koní severských (nordických), kam se řadí mimo jiné i všechna pony⁸⁶ plemena.

Obrázek číslo 3

Norický chladnokrevník ve zbarvení hermelín

Výše shrnutý výčet základních skupin koní je samozřejmě v literatuře značně proměnlivý. Plemena koní nelze striktně rozčlenit, mnohá se plně zařadila do jednotlivých typů až ve 20. století. V rámci jednotlivých typů i plemen také existuje značná diferencovanost, ať již jde o kohoutkovou výšku, tělesný rámec či barevnou variabilitu. Pro potřeby této práce je však uvedený základní popis zcela dostačující, a není tudíž potřeba ho dále rozvádět o podrobné charakteristiky jednotlivých plemen.

⁸³ Z výzkumu přípouštěcích protokolů Zemského hřebčince Písek pro období let 1919-1924 vyplývá, že belgický kůň byl nejčastěji přípouštěným chladnokrevným plemenem v Čechách. Na oblíbenosti tohoto plemene má jistě podíl jeho vysoká výkonnost v tahu, neboť jeho pracovní charakter je i mezi výkonnými tahouny ojedinělý.

⁸⁴ Po roce 1918 se v Československu tyto typy nerozlišovaly, ve světě se však důsledně rozlišují dodnes.

⁸⁵ J. DUŠEK a kol., *Chov*, Praha 2007, s. 96.

⁸⁶ Jako pony se označuje kůň s KVH menší než 150 cm.

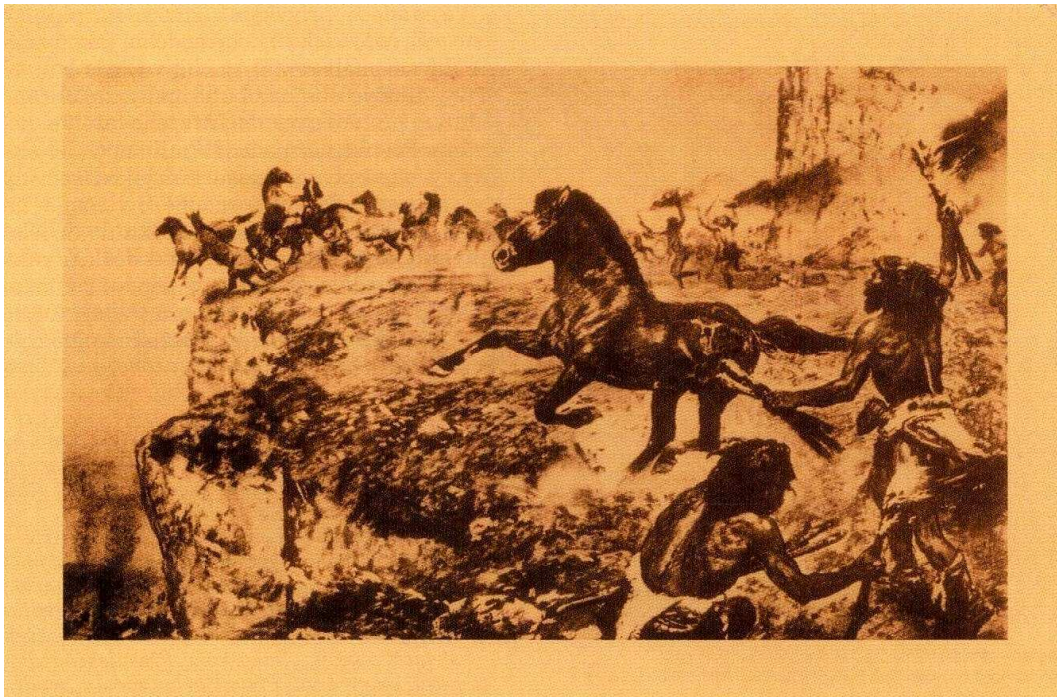
III. ČLOVĚK A KŮŇ V MINULOSTI

III. 1. První kontakty s člověkem a využití koňské síly ve starověku

Pro pravěkého lovce byl kůň relativně snadnou kořistí. Lidé brzy přišli na to, že se koně drží ve stádě a jakýkoliv konflikt řeší útekem, čehož dokázali patřičně využít. Znamé jsou obrazy českého malíře Zdeňka Buriana, kterému se podařilo vystihnout způsob lovu pravěkých koní doložený četnými archeologickými nálezy.⁸⁷ Splašené stádo bylo nahnáno k okraji propasti, v níž čekali lovci, aby polámaná a zmrzačená zvířata ubili. Jedna z teorií o vyhynutí koní v Americe přikládá hlavní podíl právě člověku.⁸⁸

Obrázek číslo 4

Zdeněk Burian, Lovci koní

Narozdíl od jiných hospodářských zvířat (ovce, kozy, vepří a tur), která byla domestikována již od 6. tisíciletí před naším letopočtem, proběhla domestikace koní

⁸⁷ Například nález u francouzského města Solutrée, kde byly na ploše 4 000 m² navrstveny kosterní pozůstatky koní místy až do výšky 230 cm. Více Z. MAHLER, *Člověk*.

⁸⁸ Koně byli do této oblasti světa znovu dovezeni až s příchodem španělských conquistadorů v 16. století a vzbuzovali v původním obyvatelstvu obrovský strach. Člověk na koni pro ně byl nejhorším predátorem, jezdcé a koně totiž indiáni považovali za jednu srostlou bytost. Postupně se však s koňmi sžili natolik, že si dnes lze jen těžko představit severoamerického indiána bez koně. Kůň se pro indiány stal božstvem a byl náležitě uctíván (nazýván nebeským psem).

teprve kolem roku 4000 před naším letopočtem a to nejprve v asijských stepních oblastech. Potvrzují to například historické záznamy o chovu koní čínského císaře Fo-Hi pocházející z roku 3 468 před naším letopočtem.⁸⁹ Nejprve byl kůň využíván výhradně jako tažné zvíře. Pravděpodobně už se nikdy nezjistí, jak a kdy se z tahouna stalo zvíře jezdecké. První dosud známé vyobrazení člověka na koni, jehož stáří se odhaduje na 1200 let před naším letopočtem, pochází ze severoindického Ladaku⁹⁰ a následují ho tisíce dalších. Zcela bez nadsázky lze říci, že obsednutí koně bylo jedním z největších objevů historie lidstva. Svět se pro člověka mnohonásobně zmenšil⁹¹ a až do 19. století neznal člověk jinou hybnou sílu pro přepravu nákladů i zemědělskou práci, než byla síla koňská.⁹² Zemědělská práce se navíc s pomocí koní výrazně urychlila a člověk se tak mohl věnovat dalším činnostem, jako jsou například řemeslná výroba a obchod. Prostřednictvím koně také docházelo k obchodnímu propojení celých kontinentů. Bez koně a velblouda,⁹³ jako dopravních prostředků, by pravděpodobně nevznikla ani nejdůležitější transkontinentální obchodní tepna starověku spojující Asii, Evropu a Afriku, takzvaná hedvábná stezka.⁹⁴ Evropa byla brzy protkána sítí obchodních cest, z nichž nejdůležitější byly „solná“ a „jantarová.“ Obě vedly přes území našich zemí.

Záhy byly objeveny další kvality koní.⁹⁵ Vedle schopnosti rychle zorat pole a přepravit těžší náklady na dlouhé vzdálenosti, člověka na koni fascinovala jeho rychlost a soutěživost. Již ve 14. století před naším letopočtem měli Mitanové a Chetitě vypracován podrobný systém výkonnostních zkoušek, které se prováděly na počátku výcviku koní, aby se tak prověřila jejich konstituce a vytrvalost.⁹⁶ Příslušníci těchto

⁸⁹ J. HUMPÁL – J. DUŠEK, *Síla*, s. 8.

⁹⁰ Vyobrazení Z. MAHLER, *Člověk*, s. 19.

⁹¹ Kůň, jako dopravní prostředek, neuvěřitelně zkrátil vzdálenosti v řádech i několika dní.

⁹² Dáno oblastí, v některých částech světa je koňská síla velmi důležitá dodnes (například Rumunsko, Mongolsko a podobně). Samozřejmě nelze zapomínat na využití tažné síly skotu. Kůň byl však důležitý i pro chov těchto a dalších sudokopytníků, při shánění stád na pastvinách se stal vítaným pomocníkem.

⁹³ Velbloud byl jako nosič využíván hlavně v pouštních oblastech, avšak v horských pásmech byl nevyužitelný. V Jižní Americe byly, a dodnes v mnoha nepřístupných oblastech pohoří And jsou, namísto koní a velbloudů využívány k nošení nákladů lamy.

⁹⁴ Hedvábná stezka umožňovala obchodní výměnu zboží mezi Východem a Západem, na Východě začínala u Tichého oceánu a na Západě končila až v egyptské Alexandrii.

⁹⁵ Primární užitkovost koně spočívala v jeho síle a rychlosti, byl tedy využíván hlavně při polní práci a v dopravě. Vedle toho nelze zapomínat na užitkovost masnou a mléčnou (zkvašené kobydí mléko je dodnes národním nápojem mongolských nomádů), využití kůže, hřívy, žíní a trusu (jako hnojivo či v suché podobě jako topivo). Václav MATOUŠEK, *Speciální zootechnika*, České Budějovice 1996, s. 56.

⁹⁶ J. HUMPÁL - J. DUŠEK, *Síla*, s. 8.

starověkých národů blízkého Východu byli prvními zakladateli velkých hřebčínů, v nichž se k plemenitbě používali zejména vítězové oblíbených dostihů. Podrobněji se o výcviku koní v této době lze dozvědět z klínopisného Kikkulisova spisu,⁹⁷ který do češtiny přeložil Bedřich Hrozný. Kikkulis⁹⁸ byl chetitský jezdec, který vybíral a cvičil koně pro účely války. Ve svém spisu dokonce uvádí plány výživy s rozpisem dávek jednotlivých krmiv (oves, ječmen, seno, řezanka a sůl). Je až neuvěřitelné, jak jsou jeho návody nadčasové. Díky dokonalému pochopení koňské fyziologie a psychologie se dají tyto metody využít i dnes.

Třetím národem starověku využívajícím koně v soutěžích byli staří Řekové. Již na prvních olympijských hrách v roce 776 před naším letopočtem byly do programu zařazeny soutěže dvojspřeží a čtyřspřeží v lehkých dvoukolových vozech. Od roku 654 před naším letopočtem jsou doloženy i soutěže jezdecké. Stejně jako národy blízkého Východu využívali Řekové pozitivního výběru při plemenitbě, proto byli vítězové takovýchto soutěží, konaných nejčastěji v hipodromech,⁹⁹ velmi ceněni a používáni zejména pro chovatelské účely.¹⁰⁰ Z roku 465 před naším letopočtem pochází knihy řeckého historika Xenophona *O umění jezdeckém a Jízdní velitel*, v nichž autor rozvedl nejen chovatelské zásady, ale i mnohá dodnes uznávaná pravidla výcviku koně a jezdce.¹⁰¹ Hipologické příručky starověku byly základem pro vývoj středověké a novověké hipologie.¹⁰²

Přísná plemenitba a soutěžení na hipodromech měly samozřejmě svůj primární účel v přípravě koní do války. Již reliéfy na Krétě dokazují vojenské použití koní v době kolem roku 3 500 před naším letopočtem.¹⁰³ Vždy bylo žádoucí, aby válečný kůň využíval v boji kopyta a zuby. Tento způsob boje dovedl do dokonalosti středověk a raný novověk, kdy byli koně cíleně cvičeni v kopání a kousání v bitevní vřavě.

⁹⁷ Vznikl kolem roku 1345 před naším letopočtem.

⁹⁸ V některých zdrojích též Kikkuliš.

⁹⁹ Hipodromy jsou amfiteátry oválného tvaru (tvarem se liší od cirku, který je kulatý), které byly stavěny za jediným účelem – závody vozů a později jezdců. První hipodrom byl postaven v řecké Olympii krátce po skončení řecko-perských válek (po roce 448 před naším letopočtem), do dnešních dnů se ale nedochoval. V Řecku se však inspirovaly mnohé další národy a hipodromy byly značně rozšířeny (Sýrie, Egypt, Řím a další) a závody v nich konané velmi oblíbeny. Po zániku západořímské říše se těžiště koňských závodů přesunulo do říše východořímské. Hipodromy zde zaznamenaly obrovský rozmach v 6. století našeho letopočtu a jejich obliba trvala až do dobytí Konstantinopole Turky v polovině 15. století.

¹⁰⁰ J. HUMPÁL – J. DUŠEK, *Síla*, s. 9.

¹⁰¹ Z. MAHLER, *Člověk*, s. 24.

¹⁰² Dnes jsou známy díky práci muslimských obyvatel Iberského poloostrova (maurům), kteří antické hipologické spisy překládali a dále šířili.

¹⁰³ J. HUMPÁL – J. DUŠEK, *Síla*, s. 10.

Vysoká škola španělského jezdeckého umění ve Vídni předvádí tyto složité figury dodnes. Nejlepší předpoklady k nim mají španělští, andaluští a lipičtí hřebci pro svou propracovanou muskulaturu¹⁰⁴ (zvláště mohutnou v zádi), vzosný chod, učenlivost a klidný, vyrovnaný temperament. V boji byli využíváni zejména hřebci, pro svou výbušnost a sílu.

III. 2. Pohanská a křesťanská symbolika koně

V mentalitě člověka starověku se kůň promítl jako vyvolené, zbožňované, v mnohých případech zbožštěné zvíře. Kůň byl povýšen na symbol života a u starověkých národů se kolem něj postupně vytvářel kult ve spojitosti s božstvy nebes. Co do počtu byla na koně, jako bájně tvory, nejbohatší mytologie starověkého Řecka a Říma. Kůň zde byl zapřáhnut do zářivého slunečního spřežení boha Apollona či Helia.¹⁰⁵ Na nebesa vyjížděla s koňským spřežením i bohyně červánků Éos, sestra boha Héliia. Její nižší postavení bylo vyjádřeno dvojspřežím (koně Faëthón a Lampos), neboť Hélios vlastnil čtyřspřeží. Řecký bůh moří Poseidón byl zpočátku údajně uctíván v podobě koně. V lidské podobě mohl díky svým mořským koním, kteří jsou zobrazováni s ploutvemi na plecích, velmi rychle cestovat po mořích.

Nejnámějším koněm řecké mytologie je však bezpochyby Pegasos – okřídlený kůň, jež se zrodil z krve Gorgony Medúsy poté, co jí Perseus setnul hlavu. Pegasos byl zkrocen korintským princem Bellerofontem s pomocí zlaté uzdy bohyně Athény. Z řecké mytologie jsou také známí čtyři lidožraví koně krále Dioméda, jejichž chycení a zkrocení bylo jedním z dvanácti Héraklových úkolů, a Achilleovi nesmrtelní koně Xanthos a Balios. Ti jsou popisováni jako výjimečně citlivá a inteligentní zvířata, která zplodil Zefyros, nejmírnější ze všech větrů, s Harpyjí Podargou. Schopnost mluvit darovala Achilleovým koním bohyně Héra.

Všeobecně známé jsou čtyřnohé bytosti s horní polovinou těla člověka a dolní polovinou těla v podobě koně, nazývaní kentauři. Podle řeckých bájí obývali lesy v Thessalii. Mnozí z nich byli hrubí a nevzdělaní, našli se však mezi nimi i moudří a dobromyslní jedinci, jako byl například kentaur Cheirón, jež vyučoval mnoho

¹⁰⁴ Svalstvo.

¹⁰⁵ Koně těchto slunečních bohů navíc dštili oheň.

slavných hrdinů (například Iásona, Achillea či syna boha Apollóna Asklepia).¹⁰⁶ Kentauři nejsou jen řeckými bájnými zvířaty, své okřídlené kentaury měli Kassité, lví kentaury zase Asyřané.¹⁰⁷ Koně se vyskytují i v mytologii severských národů. Boha Odina například nosil osminohý kůň jménem Schlajpner. Koněm dne byl Skinfax a koněm noci Hrimfax.¹⁰⁸

Obrázek číslo 5
Albrecht Dürer, Jezdci apokalypsy
(dřevořez 1498)

Ke koni se váže tak bohatá a protikladná symbolika právě proto, že hrál významnou roli ve většině kultur. Na Dálném východě i v mnoha oblastech evropského kontinentu byla koním přisuzována schopnost otevírat svými kopyty vodní prameny. Vedle spojitosti s vodou a ohněm byl kůň chápán jako zemská bytost. Ve střední Asii i u mnoha indoevropských národů představoval kůň průvodce duší, byl tedy velmi blízký kultu smrti. Oběti koně byla přikládána zvláštní důležitost, stejně jako pohřbení

¹⁰⁶ Údaje o koních a bájných stvořeních řeckých a římských bájí převzaty z knihy Guus HOUTZAGER, *Encyklopedie řecké mytologie*, Praha 2003.

¹⁰⁷ Více Udo BECKER, *Slovník symbolů*, Praha 2002.

¹⁰⁸ J. HUMPÁL - J. DUŠEK, *Síla*, s. 11.

s koněm.¹⁰⁹ Kladnou symboliku představují bělouši, jež jsou chápáni jako solární a nebeská zvířata u mnoha kultur (Čína¹¹⁰, Indie, Řecko) i okřídlený Pegasos, nositel světla a symbol básnického umění, je zobrazován jako zářivý bělouš. Oproti tomu stojí záporná symbolika kentaura, jehož zvířecí část těla představuje nekontrolovatelnou pudovost a agresivitu. Proto nejsou mezi kentaury zobrazování bělouši.

Protikladnost koně lze spatřovat i v symbolice křesťanské. Bílý kůň nesoucí Krista triumfátora je chápán jako symbol vítězství, naproti tomu koně apokalyptických jezdců znázorňují válku, hlad a smrt. Na symboliku koně v tomto případě navazuje symbolika barev. Apokalyptičtí jezdci jsou často zobrazováni na různě barevných koních. Jezdec na bělouši je chápán jako Kristus. Ryzáka má anděl smrti, který představuje válku. Na vraníkovi je zobrazován hlad a posledním z čtveřice jezdců je smrt, jež sedlá siváka. Kůň vyobrazený na hrobech mučedníků symbolizuje radost či vítězství. Dále je kůň uváděn jako symbol mladosti, síly, sexuality a mužnosti.¹¹¹

III. 3. Od rytíře v plné zbroji po Vysokou školu španělského jezdeckého umění

S nástupem rytířské doby středověku se na jezdeckého koně kladly zcela nové požadavky. Stále byla důležitá rychlost a vysoká pohyblivost, ale nově i mohutnost, to aby kůň unesl rytíře v plné zbroji. Na koně byly vyráběny i speciální ochranné kryty, které i s jezdcem vážily až dva metrické centy¹¹² (obr. č. 4). Došlo proto k rozšíření a rozmachu chovu koní těžkého západního typu. Nejoblíbenější byli koně belgičtí, a to všech tří typů – ardenštů, vlámských i brabantštů. V souvislosti s postavením lenních pánů, které do značné míry záviselo na počtu jezdců, jež mohli dát na válečné účely, se chov koní ve středověku významně rozšiřoval¹¹³.

Rytířské turnaje byly výsadou šlechty. Sloužily nejen jako příprava na skutečný boj, ale byly i prostředkem k získání prestiže a k upevnění společenského postavení

¹⁰⁹ V panovnických hrobkách starověku téměř nikdy nechybí oblíbený vladařův kůň. Koně skytských a egyptských králů byli mumifikováni, aby mohli následovat svého pána do říše mrtvých. V terakotové armádě čínského císaře Čchin ze 3. století před naším letopočtem je znázorněn i chov čínských koní (součástí mauzolea je stáj). Císařovo tělo je umístěno v bronzovém voze taženém koňmi, což symbolizuje jeho cestu na onen svět.

¹¹⁰ Kůň je v Číně sedmým znamením zvěrokruhu, což odpovídá našim Váhám.

¹¹¹ Více o symbolice koní, vozatajů, oslů a jiných figur spjatých s koňmi U. BECKER, *Slovník*.

¹¹² Před rozšířením ochranné zbroje byli koně chráněni v boji proti úrazu těžkými vlněnými nebo koženými dekami, které měly díky heraldické výzdobě i identifikační funkci. Ještě v 11. století byl kůň chráněn pouze lehkým brněním. Od 13. století byl kůň od hlavy až po zád kryt pancéřovou zbrojí. Podrobněji o výzbroji koně ve středověku J. DUŠEK, *Kůň ve službách*.

¹¹³ J. HUMPÁL - J. DUŠEK, *Síla*, s. 13.

šlechtice. Turnajová pravidla¹¹⁴ byla v průběhu středověku neustále obnovována a upravována, nakonec však zvítězil francouzský vliv nad německým. Turnajové zápasy se sice zjemnily a získaly slavnostnější charakter, ale na druhou stranu se dle francouzského vzoru používalo ostrých zbraní, což kladlo zvýšené požadavky na výzbroj a výkonnost rytířů i koní. Výzbroj musela být nejen účinná, ale také líbivá. Od 13. století byly používány bohatě zdobené koňské přikrývky, často doplněné zvonečky či rolničkami, jejichž zvuk měl soupeře znejistit a naopak dodat odvalu majiteli takové nádhery.

Obrázek číslo 6

Dřevoryt Hanse Burgkmaira, císař Maxmilián I. Habsburský v rytířské zbroji (16. století)

Zlatým hřebem rytířských turnajů byly buhurty, hromadné zápasy rytířů na koních, jež byly jakousi simulací skutečné bitvy, a tjost, který spočíval v souboji dvojic s dlouhými dřevci. Při tjostu se soupeři proti sobě rozjížděli buď po německém způsobu přímo, nebo po francouzském způsobu podél šraněk. Nejvíce bylo ceněno sražení

¹¹⁴ Podrobněji v knize J. DUŠKA, *Kůň ve službách*.

protivníka z koně či zásah jeho helmy. Pokud rytíř soupeře netrefil, sklídl od publika zasloužený posměch. Největší ostudou však bylo zranění soupeřova koně či stržení jeho uzdy. I zde lze tedy pozorovat úctu a obdiv ke koním. Za vrcholné období rytířských turnajů je označováno 13. a 14. století. V té době nesměly chybět na žádné šlechtické slavnosti. Zájem o ně však začal postupně opadávat a do popředí se namísto síly dostalo jezdecké umění a drezurní příprava koně. Zvyšovaly se požadavky na exteriér koní a jejich celkovou eleganci. Nejoblíbenějšími se pro svou krásu a harmonii pohybu stali koně španělští. V chovu se po celé Evropě nejvíce prosazovali koně orientálního původu. Posledním rytířem na trůně je nazýván císař Maxmilián I. Habsburský (1459-1519), za jehož panování byla vypracována nová pravidla pro turnajové hry. Turnaje postupně ztrácely svůj primární účel, který spočíval v přípravě rytíře na bitvu, udržovaly se však dále jako tradice.

S rozšířením palných zbraní v novověku se z těžké „obrněné“ kavalérie stal ideální terč, opět tedy vzrůstá poptávka po lehkých, teplokrevných koních. Ve velkém se kůň do bitevní vřavy vrátil až za napoleonských válek.¹¹⁵ V novověku se kvalitní a ušlechtilý kůň stal skutečně luxusním zbožím. Zvláště koně starošpanělští a neapolští, kteří se používali k takzvané Haute Ecole, nebo-li Vysoké škole jezdeckého umění. Vyhlášenou se v té době stála jezdecká škola neapolská Frederica Grice či pařížská Antonia Pluvinela, kam se sjížděli učit jezdeckému umění mladí šlechtici z celé Evropy. Haute Ecole spočívá v ježdění koně v „uměleckém“ - zvednutém postoji, se zvýšenou flexí zadních nohou a s pravidelností, ovladatelností a obratností ve všech obvyklých, přirozeně orientovaných i neobvyklých chodech a skocích.¹¹⁶ Jednotlivými cviky Haute Ecole se podrobně zabývá následující kapitola této práce, která přináší analýzu obrazů s hipologickou tematikou tří významných malířů koní – Geoga Philippa Rugendase, Johanna Geoga Hamiltona a Johanna Eliase Ridingera. Dnes se tato vysoká škola drezúry vyučuje už jen v tradiční Španělské dvorní škole jezdeckého umění ve Vídni.

Ani chov těžkých koní však v novověku zcela nezanikl. Velmi těžcí koně italsko-španělští, kteří mají výraznou karpální akci v klusu, byli v této době žádáni

¹¹⁵ Sám Napoleon během období svého tažení Evropou vystřídal na 200 bílých hřebců, přičemž jim uděloval jména podle vyhraných bitev. Po bitvě u Waterloo padl Napoleon do zajetí i se svým běloušem. Hřelec *Marengo* poté putoval po četných dražbách a nakonec skončil v londýnském Válečném muzeu, které koupilo jeho kostru a vystavuje ji dodnes. Napoleon byl pevným zastáncem názoru, že „kůň je nejlepší válečný stroj.“ Z. MAHLER, *Člověk*, s. 28.

¹¹⁶ <http://www.equichannel.cz/uvahy-o-klasickem-jezdeni-6-preklad-predpisu-spanelske-jezdecke-skoly>, vyhledáno dne 26.10.2011.

pro potřeby královských dvorů jako karosiéři. Pro takové účely byl ze základu koní starošpanělských a neapolských vyšlechtěn i „bohemicus“, tedy kůň starokladrubský. Plemenářská práce byla navíc usměrňována módním požadavkem určité barvy. V období raného novověku byli například velmi oblíbení skvrnití bělouši, takzvaní hermelíni,¹¹⁷ kteří se dováželi ze Španělska.

V zemědělství měl kůň v období středověku i novověku druhořadý význam. Pro nedostatek koní a jejich příliš vysoké ceny bylo k těžké zemědělské práci využíváno hlavně tažné síly skotu. Podíl chovu koní a volů v českém prostředí raného novověku lze pozorovat v *Berní rule* z roku 1654. Z výzkumu *Berní ruly* pro oblast Prácheňského kraje¹¹⁸ například vyplývá, že v této oblasti jižních Čech v polovině 17. století převažoval volský potah nad koňským v poměru 4,5:1. Obdobná situace byla po celých českých zemích, neboť třicetiletá válka zasadila slibně se rozvíjejícímu chovu koní velkou ránu, ze které se vzpamatovával až do konce 18. století.

III. 4. Role koně v 19. a 20. století

Role koně vrcholí v 19. století s nástupem průmyslové revoluce. Žádný obchod ani firma se v té době neobešly bez své stáje. Koně byli naposledy hybnou silou celého světa, a to nejen na povrchu. Malí houževnatí koníci fáráli i do dolů. Do rozšíření vynálezu parní lokomotivy byl hlavním dopravním prostředkem osobní i nákladní dopravy právě kůň. Předchůdkyní železnice byla po celém světě využívaná koněspřežná dráha. České země se mohou chlubit nejstarší veřejnou¹¹⁹ koněspřežnou dráhou v Evropě, jež byla vystavěná v letech 1825-1835,¹²⁰ spojovala České Budějovice, Linec a Gmundenu a měřila bezmála 130 km. Cesta z Českých Budějovic do Gmundenu trvala díky šesti přepřahacím stanicím pouhých 14 hodin.¹²¹

¹¹⁷ Toto zbarvení je původní u mongolských koní, kteří se ve středověku dostali přes Polsko do Španělska.

¹¹⁸ Antonín HAAS (ed.), *Berní rula, svazek. 27-28. Kraj prácheňský I.-II. díl*, Praha 1954.

¹¹⁹ Od roku 1810 fungovala soukromá koněspřežná dráha ve Štýrském Hradci a i na jiných místech monarchie vznikaly soukromé koněspřežky.

¹²⁰ Severní úsek trati (České Budějovice – Kerschbaum) vystavěl František Antonín Gerstner, stavba trvala od roku 1825 do roku 1828. Dráhu poté v letech 1825-1835 dostavěl přes Linec až do Gmundenu Matyáš Schönerer.

¹²¹ Původně byla tato koněspřežná dráha vybudována pro potřeby nákladní dopravy, brzy se však stala dopravní tepnou dopravy osobní. Více o koněspřežných drahách Johann BRUNNER, *Lexikon koněspřežných železnic*, České Budějovice 2007.

Druhou koněspřežnou dráhou na našem území byla trasa Praha - Lány postavená hlavně kvůli dopravě dřeva v letech 1827–1830.¹²² Ve druhé polovině 19. století se začaly koněspřežné dráhy uplatňovat i ve městech jako koněspřežné tramvajové spoje. Po Vídni a Pešti se tramvajová koňka uplatnila v Brně (1869) a Praze (1875). Dalším odvětvím, ve kterém se dlouho uplatňovali koně, bylo doručování poštovních zásilek. Službu podobnou poště využívali již panovníci starověku.¹²³ V novověku, a zejména od 18. století, kdy poštovníctví převzaly od soukromníků jednotlivé státy, se z koňské pošty stal skutečný fenomén.¹²⁴ S nástupem automobilové dopravy však skončilo i toto využití koňské síly.

Obrázek číslo 7

Nejstarší vyobrazení nádraží koněspřežky v Českých Budějovicích na dobové výšivce (kolem roku 1836)

Na přelomu 19. a 20. století začínaly koně z jeho vrcholu neúprosně stahovat nové technologie, jako byly parní stroje, elektromotory či spalovací motory prvních

¹²² Původně měla tato koněspřežná dráha vést až do Plzně a zajistit tak důležitou dopravu mezi Prahou a Plzní. Tento velkorysý projekt byl však zastaven kvůli nedostatku financí.

¹²³ Zakladatelem je údajně perský král Kyros. Více o fungování „pošty“ ve starověku J. HUMPÁL - J. DUŠEK, *Síla*.

¹²⁴ O vývoji pošty v Evropě a Severní Americe (Ponny Express) Z. MAHLER, *Člověk*, s. 29 an.

automobilů, které koňskou sílu několikanásobně předčily. Dvě světové války první poloviny 20. století dokázaly zdecimovat počty koní v celém světě na polovinu. Krátké meziválečné období, během něhož se chovu koní mimořádně dařilo, násilně ukončila druhá světová válka. Pracně vybudovaný systém připouštěcích a chovatelských stanic vzal za své a nepotřeba koní v průmyslu a zemědělství ve druhé polovině 20. století snížila jejich počty z 19. století na pouhou desetinu. Jediným zemědělským odvětvím, odkud se kůň zcela nevytratil a v mnohých těžko přístupných oblastech je nepostradatelný dodnes, je lesnictví.

Dvacáté století přineslo zcela jiný pohled na koně. Jeho tažnou pracovní sílu i rychlost dokázal člověk plně nahradit a předčit vyspělou technikou, avšak kůň se stal něčím víc, než jen soumarem a dopravním prostředkem. Mnoho sportů, které se vyvíjely po staletí a právě ve 20. století se staly zábavou širokých vrstev obyvatelstva, by bez koně neexistovalo. Roku 1921 proto vznikla Mezinárodní jezdecká federace (FEI – Federation equestre internationale), která má za úkol nejen vymezení pravidel pro mezinárodní jezdecké soutěže, ale dohlíží i na zdraví soutěžních koní a kvalitu péče o ně. Má v evidenci týrání i doping. V dnešní době FEI zahrnuje 130 členských zemí a v rámci globální správy sdružuje osm jezdeckých disciplín, pro které zajišťuje pořádání mistrovství. Jsou to parkurové skákání, drezura, všestrannost, spřežení, voltiž, vytrvalostní ježdění, pony a reining. Regionální správa navíc eviduje argentinský horseball¹²⁵ a asijský tent pegging.¹²⁶ Ostatní jezdecké disciplíny, například dostihový či klusácký sport, jsou organizovány ve vlastních sdruženích.¹²⁷ Pro každé sportovní odvětví jsou samozřejmě šlechtěna speciální plemena. Arabští koně jsou vytrvalci, angličtí plnokrevníci sprinteři a starokladrubští koně jsou přeborníci v zápřeží. Na koních menších plemen se hraje polo, mohutnější

¹²⁵ Horseball vznikl v Argentině na počátku 17. století. Roku 1930 byl oficiálně definován a roku 1953 byl prohlášen za národní hru Argentiny. Tato kolektivní hra se hraje se speciálním míčem opatřeným šesti rameny. Cílem hry je přehodit tento míč přes vysokou síť. Původní název *pato* znamená v překladu kachna. Původně si totiž hráči házeli živou kachnou. Více o jezdeckých sportech uznaných FEI na oficiálních internetových stránkách: <http://www.fei.org/>, vyhledáno dne 13. 11. 2012.

¹²⁶ Tent pegging se vyvinul z tradiční vojenské práce s kopím, mečem a jinými zbraněmi na koni. Jeho kořeny lze hledat v Indii či na středním východě. Cílem této jezdecké disciplíny je přesné nabodnutí určeného předmětu na kopí či jeho zasáhnutí mečem. Vše se musí odehrávat v plném trysku. Více o jezdeckých sportech uznaných FEI na oficiálních internetových stránkách: <http://www.fei.org/>, vyhledáno dne 13. 11. 2012.

¹²⁷ Zastřešující organizací dostihového sportu v České republice je Jockey club ČR. Klusácké disciplíny má na starosti Česká klusácká asociace. Pony club zase umožňuje začít s jezdeckým sportem již v útlém dětství.

plemena se využívají ke koňskému fotbalu a americká plemena se nejlépe hodí k westernovému ježdění.

Kůň je tedy v dnešní době hlavně profesionálním sportovcem. Mnoho lidí si však koně pořizuje jako přátele a využívá ho při vyjížďkách do přírody. Koňská turistika je celosvětovým fenoménem, který v nedávné době dorazil i do České republiky. Módou se stalo budování jezdeckých stezek a stanic pro ustájení koní při vícedenním putování. Jezdeckou turistiku lze samozřejmě uskutečňovat jak v anglickém stylu ježdění, tak v takzvaném westernu, což je značně pohodlnější. Dá se říci, že koňské stezky jsou původně nápadem westernových nadšenců, které dnes využívají i zastánci klasického anglického stylu. Kůň se tak stal pro dnešního člověka spojením s přírodou a v mnohých případech i módním doplňkem, stejně jako tomu bylo například v 16. století. Byl tak uzavřen pomyslný kruh. Koni byla opět přisouzena role reprezentace určité sociální vrstvy společnosti a v zemědělství je využíván minimálně.

IV. KŮŇ V UMĚNÍ - IKONOGRAFICKÁ ANALÝZA OBRAZŮ S HIPOLOGICKOU TEMATIKOU

IV. 1. Hipologické muzeum ve Slatiňanech

Následující kapitola se bude zabývat rozsáhlými uměleckými sbírkami Hipologického muzea SZ Slatiňany, o něž se významně zasloužil světoznámý český hipolog František Bílek. Přestože sbírka obsahuje obrovské množství nejružnějších předmětů s hipologickou tematikou, pro tuto práci se staly stěžejními sbírky obrazů z dílen tří nejvýznamnějších malířů koní – Georga Phillipa Rugendase, Johanna Georga Hamiltona a Johanna Eliase Ridingera. Výběr konkrétních děl těchto barokních umělců byl proveden na základě analýzy zobrazovaných témat. Jádrem výzkumu jsou proto obrazy znázorňující prvky Haute Ecole.

Zámecké stáje SZ Slatiňany¹²⁸ našly využití již roku 1945.¹²⁹ Zámku samotnému však hrozilo, že bude využit jinak než pro kulturní účely, což bylo pro mnohé zkonfiskované objekty zhoubou. S iniciativou přišel právě František Bílek, který roku 1946 podal návrh na zřízení Hipologického muzea ve Slatiňanech. Jeho hlavními argumenty pro vznik koňského muzea bylo poukázání na nesčetné služby, které kůň člověku prokázal a prokazuje, na obrovské oběti, které koně lidstvu přinesli a také na estetické hodnoty, kterými kůň člověka obohacuje.¹³⁰ Vždyť druhým nejčastěji zobrazovaným objektem v umění je právě kůň ve své nesmírné eleganci a kráse.

Při výběru lokality umístění hipologických sbírek hrála velkou roli tradice chovu koní ve východních Čechách. Již od středověku se traduje, že zvláště pěkní koně se chovají na Nymbursku a Čáslavsku.¹³¹ V žádné jiné části naší vlasti se nenachází tolik odkazů na chov koní, jako právě v okolí Pardubic. Jako první je nutné jmenovat dvorní hřebčín založený Rudolfem II. v roce 1579 v Kladrubech nad Labem. Jeden

¹²⁸ Slatiňanské zámecké stáje, vystavěné roku 1898, dodnes udivují svou moderností, účelností i stavebním uspořádáním. V dostihovém světě jsou známy jako Earlstall. Knížata rodu Auerspergů, vlastníci zámku i panství Slatiňany v letech 1746-1942, zde chovali hlavně anglické plnokrevníky a polokrevníky, jichž využívali mimo jiné i při účasti na četných parforsních honech. Více o chovu koní na zámku Slatiňany Jaroslav HAVLÍČEK, *Zámek Slatiňany*, Pardubice 1997.

¹²⁹ Právě sem se v srpnu roku 1945 přestěhovali starokladrubští vraníci z zachránění Františkem Bílkem v Průhonicích u Prahy. Zajímavostí je, že se koně z Průhonic u Prahy do Slatiňan přepravovali takzvaně po kopytě, tedy byli převedeni ve stádu bez použití jakýchkoli dopravních prostředků.

¹³⁰ J. HAVLÍČEK, *Zámek*, s. 3.

¹³¹ M. BERANOVÁ – A. KUBAČÁK, *Dějiny*, s. 213.

z nejstarších hřebčínů v Evropě je unikátní nejen svým rozsahem, ale i kontinuitou chovu starokladrubského koně, jenž se jako jediný živoucí tvor může pyšnit titulem Národní kulturní památka. V souvislosti s dvorním hřebčínem v Kladrubech nelze zapomenout na smrkovickou Oboru Albrechta z Valdštejna na Novobydžovsku, jejíž stádo starošpanělských a staroitalských koní výrazně posílilo kladrubský chov. Známa je i tradice parforsních honů na Pardubicku, jež stály u zrodu největšího svátku českého dostihového sportu – Velké pardubické steeplechase.

Ve východních Čechách měly svá sídla vzájemně příbuzensky propojené rody Auerspergů, Colloredo-Mansfeldů a Kinských, jejichž příslušníci se výrazně zasadili o rozvoj chovu ušlechtilých koní v Čechách. Jedním příkladem za všechny může být Carl Kinský, jenž se svou klisnou Zoedone vyhrál roku 1883 Velkou národní v Liverpoolu a stal se tak jediným Čechem, kterému se to kdy podařilo.

Obrázky číslo 8, 9

Vlevo Carl Kinský s klisnou Zoedone po vítězství ve Velké národní v Liverpoolu (1883), vpravo dres, který měl Carl Kinský při dostihu¹³²

Velký význam měly i slavné chrudimské koňské trhy. Ten z roku 1910 zvětšil malíř František Müller na svém obraze, jenž je umístěn ve sbírkách SZ Slatiňany v místnosti zvané Chrudimský pokoj (obr. č. 15). Díky tomuto dílu si lze velice živě představit, jak takové koňské trhy na přelomu století vypadaly. Sjednávání koupě koně

¹³² Oba předměty jsou uloženy na SZ Slatiňany v takzvaném dostihovém pokoji.

obsahovalo své tradiční rituály. Vše začínalo vychvalováním dobrých vlastností koně prodávajícím a haněním některých známek koně kupujícím tak, aby co nejvíce klesla cena. Pokračovalo se podrobnější prohlídkou exteriéru, nejprve chrupu, čímž se ověřilo stáří, značná pozornost se věnovala končetinám a kopytům. Kůň se poté předváděl v kroku a krátkém klusu, pokud to místo na tržišti dovolovalo. Při klusu se sledovaly náznaky dýchavičnosti, které by mohly v budoucnu vést k záduše. Kupující se samozřejmě vyptával i na dědičné vlastnosti koně a jeho temperament v zápřeží či pod sedlem podle toho, za jakým účelem jej hodlal koupit. Na závěr se smlouvalo o ceně. Jednání mělo často dramatický spád a s oblibou ho sledovalo množství lidí. Zvláště divácky atraktivní byli vychytralí překupníci či „handlíři cikánského původu.“

Obrázek číslo 10

František Müller, Koňský trh v Chrudimi (1910)

Prodej na koňském trhu měl samozřejmě i své úřední náležitosti. S celkovou reorganizací v chovu koní po roce 1869 souvisela i povinnost hospodáře vyřídít pro prodáváného koně průvodní dobytčí list (takzvaný „pas“) osvědčující jeho

totožnost, původ a zdravotní stav. Koně podezřelého původu a koně majitelů bez trvalého bydliště byli prodáváni na vyhrazeném místě.¹³³

Hipologické muzeum bylo v prostorách SZ Slatiňany budováno v letech 1950-1952 a svým rozsahem a komplexností sbírek se stalo největším svého druhu v Evropě. František Bílek zde s pomocí Zdeňka Wirtha¹³⁴ shromáždil neuvěřitelné množství předmětů s hipologickou tematikou, jež se dříve nacházely na mnoha místech po celém Československu. Převoz několika tisíc předmětů začal v roce 1947, kdy se zámek dostal pod správu Ministerstva zemědělství.¹³⁵ Původní expozice byla vytvořena svozy ze 122 hradů a zámků Čech a Moravy, z vysokých škol i výzkumných ústavů. Jedná se zejména o umělecké předměty – obrazy, grafiky, plastiky, ale i sedla a postroje. Nechybí ani rozsáhlá knihovna plná hipologických knih a příruček či modely a kostry vývojových fází koňovitých. Mnoho předmětů bylo pouze zapůjčeno pro účely muzea, jiné byly zakoupeny.

Projekt vytvořený Františkem Bílkem členil expozici muzea na tři části: reprezentativní (první 3 místnosti), vědeckou (5 místností) a kulturní (zbylých 26 místností). Roku 1950 byla veřejnosti zpřístupněna první část muzea nazvaná *Kůň v umění*. Tato část expozice dokumentovala odvěké střetávání člověka a koně. Na nespočtu výtvarných děl malířů a sochařů všech dějinných epoch návštěvníci vnímali měnící se funkci a využití koně ve společnosti. Druhá, vědecká část, byla otevřena až roku 1952 a byla rozdělena na čtyři části – paleontologickou, zoologickou, anatomickou a část o domestikaci koně. Zde byly také umístěny vycpaniny prvních koní Převalských dovezených do Čech Františkem Bílkem – hřebce Aliho a klisny Minky spolu s jejich prvorozeným hříbětem.¹³⁶ Zajímavostí vědecké sbírky je bezpochyby srovnávací anatomie kostry člověka a vzpřímené kostry koně.

Od roku 2011 je hipologická sbírka poněkud odsunuta na druhou kolej zřízením druhé prohlídkové trasy, která se zabývá historií zámku a zvláště rodem Auerspergů. Černý a zelený salon, které byly dříve plně věnovány obrazům Johanna Georga Hamiltona, Františka Plischkeho či Ludvíka Vacátka a plastikám ze sbírek Albrechta z Valdštejna, naplnila zámecká expozice rodinnými portréty Auerspergů. Obrazy s hipologickou tematikou však zcela ze zámeckých komnat nezmizely. Pozornost je jim

¹³³ Více o tématu koňských a výročních trhů M. HRÍDEL, *Živočišná výroba*.

¹³⁴ Předseda Národní kulturní komise.

¹³⁵ <http://zamek-slatinany.cz/hipologicka-sbirka/>, vyhledáno dne 12.10. 2011.

¹³⁶ Fotografie těchto koní umístěné v archivním fondu Františka Bílka v Národním zemědělském muzeu v Praze jsou otištěny v obrazových přílohách č. 26 a 27.

věnována ve speciální prohlídkové trase, na které se významnou měrou podílela česká hipoložka Lenka Gotthardová.

SZ Slatiňany byl cílem svozů tisíců uměleckých předmětů, které mají jedno společné – zobrazují koně a to ve všech dějinných epochách, ve všech činnostech, jež koně kdy zastávali. Optika pohledu této práce se zaměřuje na díla významných barokních malířů koní. Jsou to obrazy Georga Philippa Rugendase, Johanna Georga Hamiltona a Johanna Eliase Ridingera. Každý z těchto autorů je považován za mistra svého řemesla, bylo proto velmi těžké vybrat několik málo obrazů, které by plně reprezentovaly jak jejich tvorbu, tak dobový kontext, v němž vznikly. Výběr konkrétních děl byl navíc záměrně omezen rozsahem hipologických sbírek SZ Slatiňany, neboť mnoho obrazů Johanna Georga Hamiltona je vystavováno v dalších zámeckých expozicích, zejména na zámcích Hluboká a Český Krumlov v jižních Čechách. Samotný ikonografický rozbor děl jednotlivých malířů vždy předchází krátký medailon o životních osudech konkrétního malíře. Jednotlivé vybrané výjevy jsou poté co nejpečlivěji popisovány a ikonograficky vykládány. V kapitole je užíváno hipologické terminologie. Pro snadnější orientaci v jednotlivých termínech je na samém konci diplomové práce umístěn terminologický slovníček. Některé pojmy jsou vysvětlovány i v rámci textu či poznámek pod čarou.

Obrazy s hipologickou tematikou byly ozdobou šlechtických sídel i měšťanských domácností milovníků koní, o čemž svědčí hojné reprodukce těchto maleb i rytin zhotovované napříč stoletími. Hipologická tematika vždy byla a dodnes je nepřebornou studnicí inspirace. Barokní malíři koní z přelomu 17. a 18. století se museli řídit společenskou poptávkou. Zvláště oblíbené byly v tomto období obrazy štvanic, parforsních honů a prvků Haute Ecole. Někteří malíři, jedním z nich byl i Johann Elias Ridinger, se okrajově zajímali o jednotlivá plemena či zbarvení koní a ojediněle dostali zakázku na zvěčnění slavností královského dvora, jako byly například honosné karusely.¹³⁷ Jedním příkladem za všechny je obraz Martina van Meytense (1695-1770) uložený v Kunsthistorickém muzeu ve Vídni (obr. č. 11). Jedná se o podivuhodné

¹³⁷ Termínem karusel se označuje jak typ lehkého kočáru užívaného například při parforsních honech, tak jezdecká slavnost 17. a 18. století, ve které krojovaní jezdci předváděli různé synchronizované tance a cviky na koních. Oblíbené byly zejména dámské karusely, jichž se účastnily šlechtičny v bohatě zdobených lehkých kočárech – karuselech. Kočáry často předváděly kruhové formace. Karuselem se nazývá i zdobený kolotoč s pohyblivými figurami. Podrobně se jezdeckými a kočárovými kratochvílemi šlechticů zabývá ve své diplomové práci P. KRAMPEROVÁ, „... a musí umět jezdit především na koni.“

vyobrazení dámského karuselu konaného roku 1743 v prostorách Zimní jízdárny v Hofburgu u příležitosti oslav porážky Francie v bitvě u Dettingenu v rámci válek o rakouské dědictví.¹³⁸

Obrázek číslo 11

Martin van Meytens, Dámský karusel ve vídeňské jízdárně (1743)

Následující ikonografická analýza obrazů jednotlivých barokních malířů a rytců se zaměřila na obrazy znázorňující složité figury Haute Ecole. Vybrané portréty koní pocházejí z první poloviny 18. století. Doba vzniku a jezdecké cviky Vysoké školy se staly hlavními kritérii při výběru objektů výzkumu.

¹³⁸ Zimní jízdárnu v Hofburgu nechal postavit mezi lety 1729-1735 císař Karel VI., projektoval ji Johann Bernhard Fischer z Erlachu.

IV. 2. Georg Philipp Rugendas

Georg Philipp Rugendas je z představované trojice barokních umělců nejstarší. Narodil se roku 1666 v Augsburgu a zemřel tamtéž roku 1742. Vrchol tvorby tohoto malíře a rytce se datuje léty 1702-1716, tedy do doby, kdy celou Evropou zmítaly války a španělské dědictví (1701-1714). Hlavními tématy jeho maleb, rytin a kreseb byly vojenské a bitevní scény, v nichž se soustředil na události před a po bitvě, což není v té době příliš obvyklé, obléhání měst¹³⁹ a lovecké scény. Pro tuto práci je však nejdůležitější Rugendasovo ztvárnění cviků Vysoké školy španělského jezdeckého umění.¹⁴⁰ Haute Ecole dodnes spočívá v ježdění koně v „uměleckém“ zvednutém postoji, se zvýšenou flexí zadních nohou a s pravidelností, ovladatelností a obratností ve všech obvyklých, přirozeně orientovaných i neobvyklých chodech a skocích.¹⁴¹ Rugendasovo zobrazování cviků Vysoké školy se na první pohled podstatně liší od děl ostatních autorů. Zejména jde o množství postav, jež obraz zachycuje. Ústředním motivem zůstává jeden jezdec, přibližně uprostřed výjevu, který je obklopen množstvím dalších osob a zvířat.

Následující obrazy znázorňují nacvičování dvou nadzemních figur, takzvaných airs – pesadu (obr. č. 12) a její náročnější variantu – levadu (obr. č. 13).¹⁴² V žádném případě se nejedná o pouhé přirozené vzpínání, i když téměř všechny cviky Vysoké školy z přirozených pohybů vycházejí. Při vzpínání ve volnosti udržuje kůň rovnováhu „plaváním“ předních končetin ve vzduchu a přešlapováním pánevními končetinami. Pesada vzniká zatížením zádě, čímž dochází k odlehčení předku koně, ten se pak může zvednout a kůň zůstane „sedět“ na hleznech, ovšem pouze tehdy, je-li páteřní úhel dostatečně strmý, v opačném případě se kůň převáží zpět dopředu. Levada již vyžaduje značné rozvíjení gymnastických schopností koně. Držení těla se sníží a zůstává nehybné. Tato figura je typická pro jezdecké sochy, takzvané levírující koně.¹⁴³

¹³⁹ Mnoha obléhání se osobně účastnil. Jeho obrazy jsou proto velmi autentické.

¹⁴⁰ Jedná se o zasklené listy, které jsou umístěny na stěnách hlavní chodby SZ Slatiňany.

¹⁴¹ <http://www.equichannel.cz/uvahy-o-klasickem-jezdeni-6-preklad-predpisu-spanelske-jezdecke-skoly>, vyhledáno dne 26.10.2011.

¹⁴² Španělská škola dokonce uvádí, že pesada je neúspěšná levada a croupade s balotadou jsou neúspěšné caprioly.

¹⁴³ Příkladem takových soch jsou jezdecké sochy na Heldenplatz (náměstí Hrdinů), jednom z hlavních vídeňských náměstí, které se nachází v areálu vídeňské rezidence panovnického rodu Habsburků v Hofburgu. Toto prostranství zdobí dvě jezdecké sochy, jejichž jezdci jsou posazeni na levírujících koních. Jedná se o sochu arcivévodky Karla Ludvíka Rakousko-Těšínského a sochu prince Evžena Savojského. Jedna z rytin Georga Philippa Rugendase také zobrazuje prince Evžena Savojského na levírujícím hřebci. Podrobně se problematikou jezdeckých pomníků zabývá Eva VALKOVÁ, *Jezdecké pomníky v evropské kulturní tradici*. Bakalářská práce FF MU Brno, Brno 2009.

Obrázek číslo 12
Georg Philipp Rugendas, Pesada

Obrázek číslo 13
Georg Philipp Rugendas, Levada

Cvičení probíhá u takzvaných pilár, což jsou sloupy, které se nacházejí uprostřed jízdárny a jsou určeny pro snadnější fixaci koně v předepsaných figurách a pro lepší orientaci jezdce na jízdárně. Jezdec také podle pilár lépe vidí, zda jde kůň v předepsaném zakřivení. Oba koně jsou na lonži a jsou uzdění uzdou s pákovým udidlem. Použití lonžovacího obnosku naznačuje jejich začátečnictví. Oba jezdci navíc používají dlouhé drezurní biče, takzvané tušírky, které umožňují snadné dosažení za holeň, jejíž působení mají zesilovat. Zajímavou tradicí Vysoké školy španělského jezdeckého umění ve Vídni je používání březových proutků, které si jezdci sami na jaře nařežou a upraví namísto drezurního biče.

Oba výjevy jsou doplněny přírodními motivy tak typickými pro Rugendasovu tvorbu. V popředí jsou větve a kameny, pozadí tvoří v prvním případě skaliska a volná krajina s oblačnou oblohou, ve druhém případě skalisko se zalesněným pahorkem. Vyobrazení číslo 12 navíc kromě ústředního jezdce zobrazuje dalších devět postav účastnících se výcviku, ať už přímo, či nepřímo. O piláru je opřen muž, který se přímo na výcviku pesadujícího koně podílí tím, že v rukou drží konec lonže provlečené v kroužku na piláře. Napravo obsluhují dva muži koně s obřišníkem,¹⁴⁴ jeden muž přihlíží se založenýma rukama a jeden se shýbá v popředí pro jakési pruty (snad výše zmíněné březové proutky sloužící jako biče). To dodává obrazu jistou dynamičnost.

V pozadí vlevo jsou další dva koně, jeden je osedlaný a má na svém hřbetě jezdce, druhý již zřejmě absolvoval svou hodinu výcviku a je tedy odsedlán a pokryt odpocovací dekou, za uzdu jej drží muž v rozhalené haleně, tedy nikoli jezdec, ale čeledín. Popředí a pozadí výjevu navíc odděluje jakési zděné okno, které symbolicky rámuje hlavní scénu pesadujícího koně. Rugendas byl mistrem v zobrazování zvířat, kromě koní zde vykreslil psa, s největší pravděpodobností loveckého plemene, jehož anatomické ztvárnění je stejně bravurní jako u koní. Na obrázku levírujícího hřebce je vidět ideál koně přelomu 17. a 18. století. Mohutná záď, plece a krk, bohatě zvlněná hříva a ocas a mírně klabonosá hlava, typické anatomické ukazatele starošpanělské krve. Hřebec vyniká suchým a silným fundamentem.

Pesada a levada jsou výchozími figurami pro školní skoky.¹⁴⁵ Prvním z nich je croupade, znázorněná na obrázku číslo 14. Croupade vyžaduje od koně výskok

¹⁴⁴ Obřišník slouží k výcviku mladých koní na lonži. Na kroužky po jeho obvodu se upínají vyvazovací otěže, které nutí koně jít na kruhu v předepsaném ohnutí krku. Dochází tak k žádoucímu posílení zádových svalů.

¹⁴⁵ N. ZÁLIŠ, *Jeho Milosti císařské obora*, s. 84 an.

z levady šikmo vzhůru mocným odrazem zadních končetin. V obtížnosti ji následuje balotada a vrcholem nadzemních cviků je capriola. Tyto cviky budou podrobněji analyzovány níže na kolorovaných rytinách Johanna Eliase Ridingera. Mladý hřebec na rytině číslo 14 pravděpodobně zvládl croupadu poprvé, lze tak usuzovat nejen z množství mužů s biči kolem něj, ale i z toho, že je hřebec držen na lonži pomocí lonžovacího obnosku a zároveň i na pákovém uzdění. Obtížnost croupady dokládá i dav přihlížejících. Dva muži v popředí dokonce v úžasu zvedají ruce nad hlavu, zatímco muži v pravém pozadí vzrušeně diskutují a ukazují směrem k vyskakující dvojici.

Obrázek číslo 14

Georg Philipp Rugendas, Hřebec při croupadě

Čtvrtá a poslední analyzovaná rytina Georga Phillipa Rugendase zobrazuje španělského hřebce v další z nadzemních figur – capriole neboli kozlím skoku (obr. č. 15). Jedná se o nejtěžší figuru Vysoké školy, při níž kůň vyskakuje přímo z místa a všechny čtyři končetiny má najednou nad zemí. Při výskoku navíc vymrští obě zadní končetiny dozadu. V tomto případě jde o mimořádně kvalitně zvládnutou capriolu, hřebec i jezdec vyzařují naprostou profesionalitu. Rugendasovi se podařilo

zachytit vrcholný okamžik výskoku, kdy hřebec vymrštil zadní nohy dozadu a přední nohy stáhl do maximálně možného ohnutí

Obrázek číslo 15

Georg Philipp Rugendas, Capriola

Cviky Haute Ecole neměly jen estetické využití, primárně se nacvičovaly pro účely přímého boje jezdeckého v bitvě. Koně měli využívat naučené figury Vysoké školy k zneškodnění nepřítele. Bylo tak použito přirozených obranných reflexů koní – kopání a v mnoha případech i kousání.¹⁴⁶ Rychlé a efektivní otáčení v bitevní vřavě činilo z koně méně snadný cíl pro střelné zbraně. Postupem času se z těchto cviků stalo umění, jež nesmělo chybět při žádné významnější události Habsburské monarchie. Dodnes je vystoupení Vysoké školy španělského jezdeckého umění ve Vídni vítaným zpestřením programu státnických návštěv.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Dnes je v chovu kladen nejvyšší důraz na povahové vlastnosti koně, kousavý či jinými zlozvyky znehodnocený kůň se z chovu vyřazuje pro vysokou pravděpodobnost přenesení těchto negativních vlastností na potomstvo.

¹⁴⁷ Zimní jízdárna v Hofburgu je zpřístupněna i široké veřejnosti. Každé dopoledne zde návštěvníci mohou shlédnout čtyřhodinovou ranní práci mladých lipicánských hřebců a několikrát do měsíce se konají i speciální komentované gala večery, při kterých jsou návštěvníkům prezentovány i ty nejtěžší figury Haute Ecole.

Od jezdce i koně vyžadují prvky Haute Ecole nejvyšší míru soustředění a samozřejmě intenzivní trénink. Jezdec na tomto výjevu má stejně korektní posed ve speciálním sedle na cviky Vysoké školy, jako jezdci v předchozích vyobrazeních. Nohy, s mírně předsunutou holení, vyvažují a pomáhají koni s rovnováhou. Jezdec a kůň musí souznít jako jedna bytost, protože se navzájem velice ovlivňují. Z gesta ruky s bičem za zády lze usuzovat, že se nejedná o žádného začátečníka, ale naopak o velmi zkušeného jezdce. Výjev s capriolou opět doplňují další přihlížející postavy, některé působí dojmem, jakoby ani nedýchaly. Jezdec je však naprosto klidný, zřejmě i on cítí dokonalou harmonii se svým koněm, která je pro tyto obtížné figury Haute Ecole nepostradatelná.

Georg Philipp Rugendas zhotovoval své rytiny různými technikami, většinou však šlo o realizaci jeho vlastních nákresů. Zajímavostí a důkazem oblíbenosti Rugendasových děl je skutečnost, že každý člen prestižního mysliveckého Řádu svatého Huberta (založen 1695) obdržel při přijímání Rugendasovu rytinu se svatohubertským výjevem, malými řádovými pravidly, erbem hraběte Františka Antonína Šporka, zakladatele řádu, a modlitbou ke svatému Hubertovi. Dochovaný originál této rytiny se nachází v kapli hospitálu na zámku v Kuksu.¹⁴⁸

IV. 3. Johann Georg Hamilton

Malířská rodina Hamiltonů má své kořeny ve Skotsku. Johann Georg Hamilton se však narodil roku 1672 v Bruselu, jako prostřední ze tří bratrů. Každý z bratrů Hamiltonových měl svou uměleckou přezdívku podle nejčastějších námětů svých obrazů. Nejstarším byl císařský dvorní malíř Philip Ferdinand (1664-1760) nazývaný podle svých proslulých ptačích výjevů „*Geflügel Hamilton*“ - Hamilton ptáčník. Nejmladší z bratrů, Karl Wilhelm (?-1754), pracoval jako dvorní malíř saského kurfiřta a přezdívalo se mu „*Distel Hamilton*“ – malíř bodláčí. Pro tuto práci je však nejdůležitější prostřední z bratrů, Johann Georg Hamilton, přezdívaný „*Pferde Hamilton*“ – koňský Hamilton.

Malířem koní se Johann Georg doopravdy stal až zakázkami Adama Liechtensteina, pro kterého namaloval roku 1700 šest portrétů koní v životní

¹⁴⁸ Je také otištěn v článku Jaromíra KOVAŘÍKA, *G.P.I. Rugendas*, *Myslivość* 50, 2002, s. 31.

velikosti,¹⁴⁹ a Františka Adama Schwarzenberga (1690-1732) z roku 1705. Tehdy jej totiž kníže Schwarzenberg, do jehož kompetence spadala starost o dvorské konírny, hřebčince, stáje, jezdeckou školu a tak dále, pověřil zvěčněním celé své vídeňské stáje, v níž se nacházeli prvotřídní koně, ukázkoví představitelé koní neapolského, španělského, anglického a arabského původu. Vedle koní knížete Schwarzenberga maloval Johann Georg Hamilton i smečky jeho anglických loveckých psů, dnes neznámých těžkých honičů, takzvaných mastifů. Dále vznikaly obrazy s loveckou a přírodní tematikou. Johann Georg systematicky studoval život zvěře ve volné přírodě a ze studijních důvodů se účastnil i mnoha honů. Díky těmto zkušenostem jsou jeho výjevy loveckých scén naprosto věrohodné.

Na přání Františka Adama Schwarzenberga se Johann Georg Hamilton 10. února 1706 odebral tvořit na lovecký zámek Ohrada. Později se i s rodinou usadil v Třeboni,¹⁵⁰ kde také vznikla jeho vrcholná díla - obrazy štvanic.¹⁵¹ Celkem namaloval Johann Georg Hamilton 131 obrazů, z nichž 58 získali Schwarzenbergové. Jeho největší obrazy štvanic byly do roku 1938 vystaveny v malířově někdejšími působišti na zámku Ohrada u Hluboké nad Vltavou (*Štvanice na býka* a *Štvanice na medvěda*). Odtud byly spolu s dalšími menšími obrazy odvezeny před druhou světovou válkou do bezpečí v Art Association of Montreal v Kanadě. Dnes je většina těchto obrazů k vidění v loveckém muzeu zámku Stainz (Eggenberg) u Štýrského Hradce.

Přestože Johann Georg Hamilton pracoval velmi tvrdě a namaloval v průměru i dva obrazy měsíčně, nebyl u treboňských knížecích úředníků pro svůj vysoký roční plat oblíben. Úředníci o něm psali do Vídně, že nic nedělá, jen se prochází po okolí a účastní se honů. Výsledkem těchto intrik byla zdvořilá korespondence¹⁵² z počátku roku 1715 mezi knížetem, který upomínal na včasnou dodávku obrazů,¹⁵³ a malířem,

¹⁴⁹ Tyto portréty byly původně určeny pro vídeňský zahradní palác, později se staly součástí galerie koní na zámku Valtice. Více L. OURODOVÁ – HRONKOVÁ, *Jan Jiří Hamilton*, s. 125-137.

¹⁵⁰ Dne 27. srpna 1709 byl Hamiltonovi v Třeboni přidělen dům čp. 113 a vyměřen roční plat 1200 zlatých. Není proto divu, že mu treboňští úředníci záviděli. Podle *Platových a deputátních tabelů zámku Třeboň* z 19. března 1716 pobíral vrchnostenský hejtman hotově pouze 300 zlatých. Více ve srovnání schwarzenberského archiváře Františka Mareše, jehož rukopis je uložen v SOA Třeboň - pracoviště Český Krumlov, *Rodinný archiv Schwarzenbergů*, kart. 14.

¹⁵¹ Konkrétně vznikaly obrazy štvanic v Erbovním sále na zámku v Třeboni, kde byl pro tak obrovská plátna dostatek místa.

¹⁵² Veškerá korespondence mezi Johannem Georgem Hamiltonem a knížetem Františkem Adamem ze Schwarzenbergu je uložena v SOA Třeboň - pracoviště Český Krumlov, *Rodinný archiv Schwarzenbergů*, kart. 14.

¹⁵³ Jak uvádí Ludmila Ouradová-Hronková ve své studii *Johann Georg Hamilton ve službách Adama Františka ze Schwarzenbergu*, dopisy knížete dokládají neustálý tlak, který byl na malíře vyvíjen. Knížeti se pravděpodobně zdála práce malíře příliš nákladná, proto se ji snažil urychlit a tím zlevnit.

jenž knížete ujišťoval o své oddané a tvrdé práci. Jako důkaz byla v únoru 1715 do Vídně odeslána zásilka šesti obrazů. Dalším potvrzením pracovního vytížení Johanna Georga Hamiltona byla následná nemoc, s níž se léčil ve Vídni a v Karlových Varech. Do Třeboně se navrátil až v listopadu roku 1716.

V květnu roku 1717 byl Johann Georg Hamilton povolán císařem Karlem VI. do jeho letního sídla, zámku Laxenburg u Vídně. Zde se stal dvorním malířem. Hlavním námětem jeho obrazů pro císaře Karla VI. byli opět koně, jednalo se o zobrazování císařských hřebců v typických figurách Haute Ecole. Spolu se svým bratrem Philippem Ferdinandem maloval také v císařských hřebčincích v Halbthurnu¹⁵⁴ a Lipici. Roku 1725 vznikl obraz *Dvorní hřebčín Kladruby*, dnes umístěný na zámku Schönbrunn ve Vídni, konkrétně v místnosti zvané Rössel Zimmer (obr. č. 37).¹⁵⁵ Ve službách císařského dvora setrval Johann Georg Hamilton až do své smrti. Zemřel ve Vídni roku 1737.¹⁵⁶

Vedle zakázek obrazů pro Schwarzenbergy a císaře Karla VI. maloval Johann Georg Hamilton obrazy koní i pro další představitele tehdejší české šlechty. Například v Lobkowiczských sbírkách se nachází čtyři plátna koní v životní velikosti, jedny z prvních obrazů tohoto druhu v evropském umění.¹⁵⁷ Dalším velkým zadavatelem obrazů s hipologickou tematikou byl knížecí rod Liechtensteinů a to zejména Anton Florian Liechtenstein (1656-1721), který mimo jiné napsal i instrukce o významu a způsobu pořádání parforsních honů, jež na svém panství často pořádal.

V hipologických sbírkách SZ Slatiňany je vystavováno mnoho kopií obrazů Johanna Georga Hamiltona, většina je umístěna na balkoně, pět maleb zdobí stěny knihovny. Jedná se zejména o kolekci přímých replik současně vzniklého, tak zvaného althannovského cyklu.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Dvorní hřebčín Halbthurn, který se nacházel nedaleko Vídně, byl doslova srdeční záležitostí císaře Karla VI. Na počátku vlády jeho dcery Marie Terezie, roku 1743, byl z finančních důvodů zrušen.

¹⁵⁵ Obraz *Dvorní hřebčín Kladruby* od Johanna Georga Hamiltona posloužil Jiřímu Hájkovi jako přebal pro první díl cyklu *Kronika kladrubská*. J. HÁJEK, *Kronika*.

¹⁵⁶ Pavel JUŘÍK, *Malíř lovu a honů*, Myslivost 12, 2009, s. 88.

¹⁵⁷ <http://www.lobkowicz.cz/cs/Mimoradne-projekty-198.htm/>, vyhledáno dne 22. 10. 2011.

¹⁵⁸ L. OURODOVÁ – HRONKOVÁ, *Jan Jiří Hamilton*, s. 132.

Obrázek číslo 16

Johann Georg Hamilton, Portrét koně s tureckým štolbou (1713)

Prvním analyzovaným obrazem je portrét koně s tureckým štolbou, jehož originál je uložen ve fondu Státního zámku Hluboká a je součástí šestidílného cyklu portrétů rasových plemenných koní s pestře oděnými štolby z doby mezi lety 1705-1713.¹⁵⁹ Část kolekce portrétů koní od Johanna Geoga Hamiltona ze sbírek Státního zámku Hluboká byla v letech 2009 a 2010 podrobena restaurátorské práci. Portrét koně s tureckým štolbou byl jedním z nich.¹⁶⁰ Štolba vedoucí koně na ruce reprezentuje zemi původu koně. Již od jeho osoby tedy lze usuzovat, že se jedná o hřebce orientálního původu. Tělesný rámec a nesení těla napovídá, že se s největší pravděpodobností jedná o křížence berberského a andaluského plemene. Strmá lopatka umožňující vysokou karpální akci předních končetin je typická zejména pro starošpanělské koně a jejich křížence.

¹⁵⁹ TAMTÉŽ, s.133.

¹⁶⁰ Zatímco na SZ Hluboká je na tomto obraze zobrazen ryzák, v SZ Slatiňany se jedná o vraníka. Jinak jsou obrazy zcela totožné.

Obrázek číslo 17

Autor neznámý, Malíři koní (18. století)

Vraník na Hamiltonově oleji (obr. č. 16) je namalován s co největším důrazem na detail tak, jak je to pro tohoto malíře typické. Pozadí není tak důležité jako zvířata a osoby v popředí. Zvláště zajímavé je precizní ztvárnění jezdecké výstroje od nejmenších detailů na uzdě, přes řasení a vyšívání sedla i sedlové deky, až po podocasník. Upnutí třmenů k sedlu pomocí speciálních řemenů je typické, ale zvláštní je jejich kruhový tvar, který dodává obrazu exotický ráz, stejně jako lehce uzardělý turecký štolba. Tyto maličkosti činí obrazy Johana Georga Hamiltona nezapomenutelnými.

Důležitým prvkem obrazů Johanna Georga Hamiltona je skutečnost, že své portréty vždy maloval podle konkrétních zvířat. Výše zobrazený vraník (obr. č. 16) s odznakem na pravé zadní noze tedy podle data vyhotovení obrazu skutečně stál ve stáji jihočeského velmože Františka Adama Schwarzenberga. Obraz od neznámého malíře (obr. č. 17), který je součástí sbírky SZ Slatiňany, ukazuje, jak bylo takové portrétování koní složité. Přitom nebylo výjimkou, že si obraz rozdělilo více malířů podle toho, na co se specializovali. Jako typický příklad může posloužit známý jezdecký portrét císaře

Karla VI. (obr. č. 39),¹⁶¹ který je umístěn v čele dvorní lóže Zimní jízdárny v Hofburgu. Šimla z hřebčince v Karstru maloval v roce 1735 Johann Georg Hamilton, postavu císaře později zvětšil Johann Gottfried Auerbach.

Důkazem oblíbenosti zvláštních až bizarních zbarvení koní v období novověku je nejen výše uvedený obraz neznámého malíře (obr. č. 17), na němž levíruje černobílý strakáč. Následující obraz Johanna Georga Hamiltona znázorňuje starošpanělského hřebce ve zbarvení červený hermelín, někdy nazývané též tygr či leopard podle rozvrstvení a tvaru jednotlivých skvrn (obr. č. 18). Většina takto zbarvených koní odvozuje svůj původ od koní orientálních plemen, dnes je pro toto zbarvení šlechtěna zvláště americká appaloosa.¹⁶²

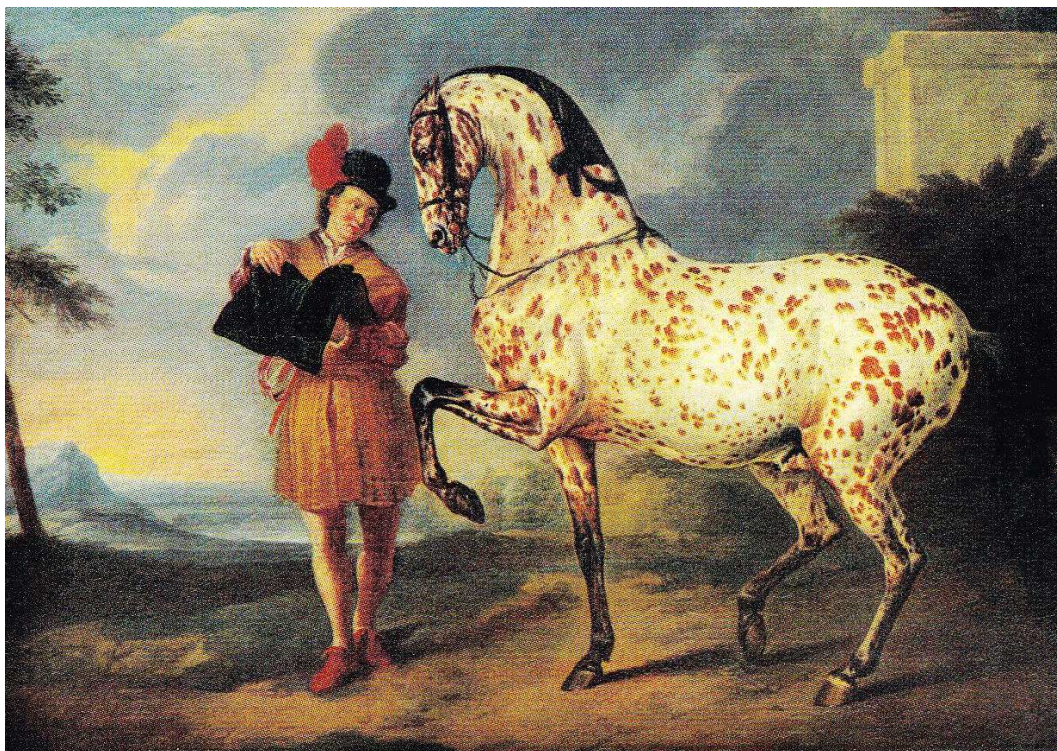
Skvrnitý bělouš je narozdíl od vraníka s tureckým štolbou (obr. č. 16) neosedlaný, je ponechán zcela volně, bez vodítka, pouze na uzdě. Lze tedy pozorovat malířovo precizní ztvárnění obnaženého koňského těla. Dvojitě otěže jsou přehozeny kolem krku a zachyceny o kohoutek. Štolba v zajímavém gestu nabízí koni temně smaragdové sedlo potažené semišovou látkou. Na obraze na první pohled zaujme citlivé a dokonale harmonické rozložení barev. Se zbarvením koně koresponduje žlutohnědé oblečení štolby i jeho nápadný červený chochol na klobouku. Tmavé žíně hřívy a ocasu jsou zase doplňovány temně zeleným sedlem a zelení keře a stromu. Vše vyniká na oblačně modrém pozadí, jímž probleskují sluneční paprsky.

¹⁶¹ Dodnes všichni jezdci Spanische Hofreitschule při příchodu do jízdárny zdraví smeknutím pokrývky hlavy tento majestátní portrét největšího milovníka a znalce koní Habsburské dynastie.

¹⁶² Plemeno koní nazývané appaloosa se řadí spolu s mustangem, quarterem, pintem a dalšími k americkým westernovým plemenům. Tato plemena se vyznačují pozůstatky španělské krve, neboť byla částečně vyšlechtěna ze zdivočelých koní španělských conquistadorů. Jedná se o koně s velmi tvrdou konstitucí, bez níž by v drsných přírodních podmínkách Severní Ameriky těžko obstáli.

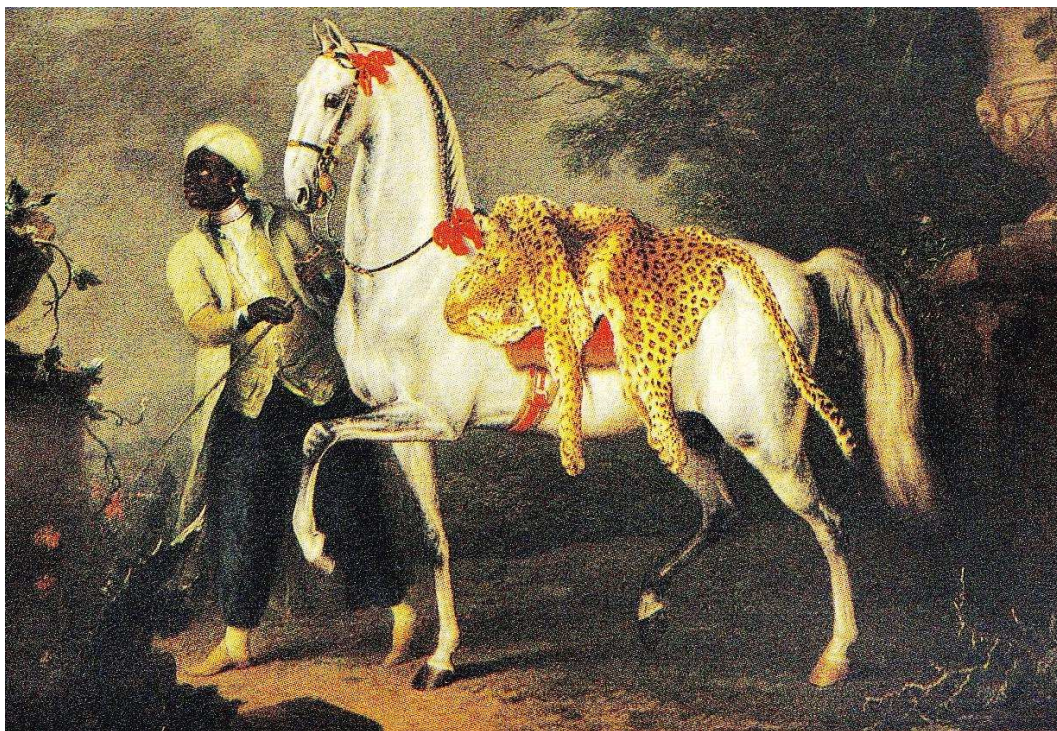
Obrázek číslo 18

Johann Georg Hamilton, Starošpanělský kůň

Obrázek číslo 19

Johann Georg Hamilton, Starošpanělský kůň s černošským štolbou

Ztělesněnou exotikou je portrét bělouše vedeného černošským štolbou (obr. č. 19), a to hlavně díky leopardí kůži přehozené přes červené sedlo. Tajemnou atmosféru africké džungle doplňuje černošský štolba v bílém turbanu spolu s divokou přírodou, do níž je výjev zasazen. Hřebec vykazuje prvky plemenitby s lehkými arabskými koňmi, jedná se o lehčí tělesnou konstituci, tenký až jelení, vysoko nasazený krk a vysoko nesený ocas. Lehce klabonosý profil hlavy, stejně jako vysoká karpální akce levé přední končetiny, upozorňují na španělský původ. Tento obraz je nejstarším dochovaným portrétem koně v Čechách, Johann Georg Hamilton jej namaloval již roku 1699 pro hraběte Michala Althanna.¹⁶³

Následující dvojice obrazů, z nichž první (obr. č. 20) je vystaven na balkoně SZ Slatiňany a druhý (obr. č. 21) se nachází v Kunsthistorickém muzeu ve Vídni, znázorňuje barevně i typově podobné koně, ale co je hlavní, na obou figuruje jako štolba největší „koňák“ habsburské dynastie, císař Karel VI. Zatímco sivák na vyobrazení číslo 20 je nejspíš starokladrubský hřebec lehčí tělesné konstituce, o původu hřebce na obrázku číslo 21 nemůže být pochyb. Jde o portrét starokladrubského šimla jménem *Scarramuie*, který patřil mezi oblíbené císařovy koně kolem roku 1720, tedy v období, kdy obraz vznikl. Oba hřebci mají zapletené hřívy na pravé straně krku, u siváka je cop ukončen modrým střapečkem, u šimla je to zelená kokarda. V obou případech doplňky barevně ladí s ostatní výstrojí, zejména pak s polstrováním sedla. Hřebci jsou vedeni na jednoduchých uzdeckách s pákovým udidlem barevně sladěných se sedlem.

Oba hřebci jsou na pravém zadním stehně označeni výžehem. U siváka je těžko identifikovatelný, výžeh starokladrubského šimla *Scarramuie* je oproti němu zřetelně čitelný, jedná se o velké písmeno C s korunkou. Tito hřebci nepochybně patřili mezi plemeníky císařské stáje a platili za vynikající jezdecké koně. Johannu Georgu Hamiltonovi se podařilo zachytit přirozený temperament těchto koní prostřednictvím živého oka, harmonie tělesných tvarů i pomocí vysoké akce předních končetin v naznačené piaffě. Císaře Karla VI. lze identifikovat podle tváře i díky bohatě zlatem vyšívávanému přehozu s motivem říšské orlice. V prvním případě má navíc na hlavě zdobenou, modro stříbrnou čapku s chocholem a v ruce třímá vycházkovou hůl se stříbrnou hlavicí. Černou a zlatou barvu císařova oděvu doplňují červené a stříbrné výšivky.

¹⁶³ L. Ourodová – Hronková, *Jan Jiří Hamilton*, s. 136.

Obrázek číslo 20

Johann Georg Hamilton, Karel VI. vedoucí siváka

Obrázek číslo 21

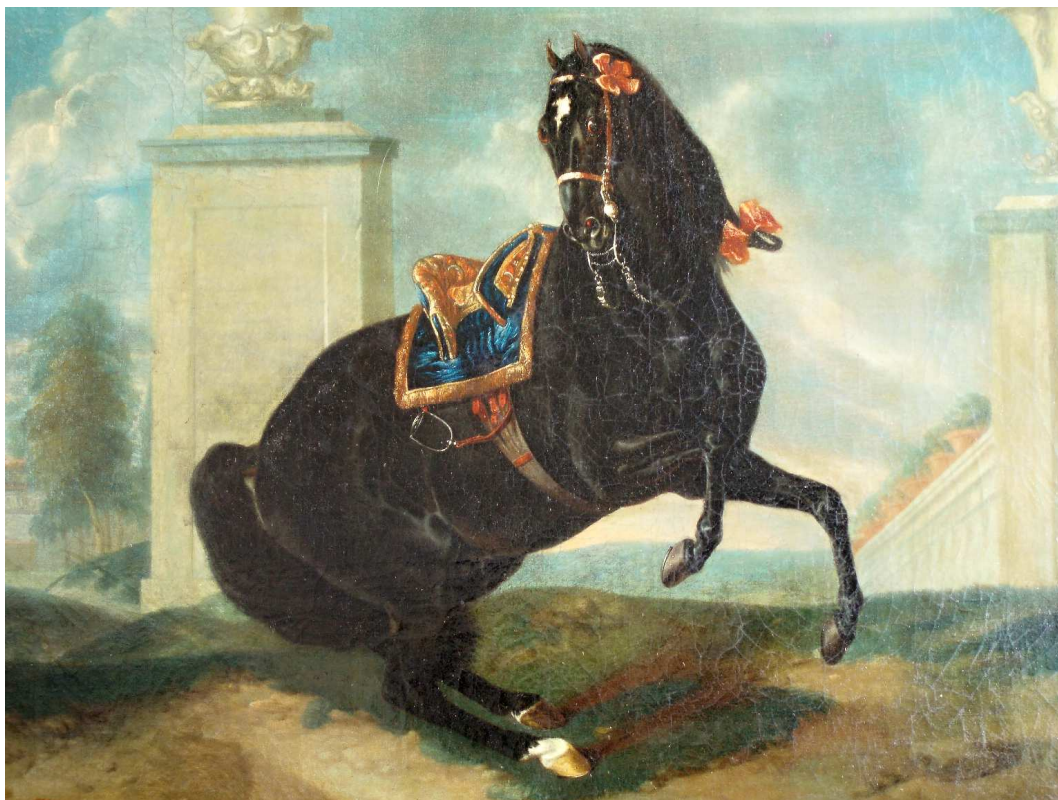
Johann Georg Hamilton, *Scarramuie*, kladrubský šiml císaře Karla VI. (1720)

Velmi zajímavé je sledovat císařova gesta, která obrazům dodávají hluboký význam. Zatímco na obrázku číslo 20 vede klidného šimla za sebou a nevěnuje mu žádnou pozornost, vyobrazení číslo 21 nabízí dynamickou interpretaci. Zvednuté diagonální končetiny hřebce, lehce vyděšený výraz a uši přitisknuté k hlavě naznačují poplašenost koně. Císař v této situaci sleduje projevy hřebcova temperamentu zaujatým pohledem a gesto ruky, která koni ukazuje cestu, ho uklidňuje. Tento obraz kladrubského šimla má neobyčejné kouzlo i díky Hamiltonově typickému oblačnému nebi a romantické krajině v pozadí.

Obrázek číslo 22

Johann Georg Hamilton, Vraník v piruetě

Další obraz znázorňuje starošpanělského vraníka s nepravidelnou hvězdou na čele a drobnými bílými odznaky na zadních končetinách (obr. č. 22). Hřebec předvádí piruetu, jednu z přízemních figur španělské školy. Jedná se o obrat koně okolo zádi o 360 stupňů, při němž zadní končetiny opisují pokud možno co nejmenší kruh. Tento cvik se provádí v kroku, nebo jako v tomto případě, ve cvalu na tři až čtyři cvalové skoky.

Vraník je krásným příkladem mohutného starošpanělského hřebce. Dokazuje to značná muskulatura,¹⁶⁴ zejména v oblasti zádě, široký krk, rovná až mírně klabonosá hlava a bohatá hříva a ocas. Hříva je zapletena po levé straně krku a zdobí ji červené mašle, jež na tmavém koni velmi vynikají. Hřebec je uzděn jednoduchou uzdečkou s pelhamovým udidlem a nánosníkem anglického typu v červené barvě. Sedlo, určené pro výcvik Vysoké školy (je na to uzpůsobené svým polstrováním, které zajišťuje maximální oporu jezdcí), je připnuto jednoduchým podbřišníkem, přičemž třmeny jsou zajištěny tak, aby koni při provádění figury nebyly do boků a neplašily ho. V pozadí lze pozorovat sloupy s vázami a balustrádu s osázenými květináči. Výjev rámuje všeobíhající oblačná obloha.

Portréty koní Johanna Georga Hamiltona jsou natolik fyziognomicky přesné, že mohou sloužit jako objektivní plemenářská dokumentace. Vizuelní údaje portrétů jsou takřka srovnatelné s písemnými údaji s plemenářských knih.¹⁶⁵ Portréty navíc často doplňují doprovodné texty se jmény koní a jejich popisem. V mnohých případech jsou však tyto nápisy špatně čitelné, zvláště na kopiích umístěných ve sbírkách SZ Slatiňany. U některých obrazů se přítomnost těchto údajů zjišťuje až při restaurátorských pracích.

Koně se samozřejmě nacházejí i na obrazech s náměty štvanic. Největším obrazem ve sbírkách Hipologického muzea ve Slatiňanech je bezpochyby Parforsní hon od Johanna Georga Hamiltona, který byl dokončen jeho bratrem Phillipem Ferdinandem roku 1752 a je umístěn v jídelně SZ Slatiňany (obr. č. 23). K tomuto obrazu se váže hned několik zajímavostí. Byl malován velmi dlouhou dobu, uvádí se, že vznikl celých padesát let. Další ojedinělostí je doprovodný text, který se nachází v pravém dolním rohu obrazu. Podle něj lze bezpečně říci, že se jedná o parforsní hon, který uspořádal císař Josef I. (1678-1711). Dokonce je zde soupis jmen velmožů, kteří se honu zúčastnili. Aby se příslušníci aristokracie dali na obraze lehce identifikovat, opatřil autor jejich klobouky čísly a do pravého dolního rohu umístil legendu se jmény a tituly jednotlivých šlechticů.¹⁶⁶ Z textu se však nedá vyčíst, kde přesně se hon odehrával. Ani z okolní krajiny dnes již není možné místo konání honu rozpoznat. S největší pravděpodobností se bude jednat o lokaci v blízkosti samotné Vídně. Obraz je

¹⁶⁴ Ve významu osvalení.

¹⁶⁵ L. OURODOVÁ – HRONKOVÁ, *Jan Jiří Hamilton*, s. 130.

¹⁶⁶ Tohoto parforsního honu se dle legendy v rohu obrazu kromě císaře a císařovny zúčastnili například kníže Lobkovic, hrabě Buquoy, hrabě Kounic, hrabě Dietrichstein, hrabě Štenberg, hrabě Palffy, hrabě Harrach, hrabě Černín, kníže Schwarzenberg, hrabě Žerotín, hrabě Josef Baar, hrabě Martinic a další.

zaplňen velkým množstvím postav i zvířat. Kromě šlechticů na koních a šlechticů s dvorními dámami v kočárech je tu několik trubačů, náhončích a vodičů psů, bez nichž by se parforsní hon neobešel. Scénu doplňují dvě obrovské smečky honicích psů, umístěné v pravé a levé dolní části obrazu.

Obrázek číslo 23

Johann Georg a Phillip Ferdinand Hamiltonové, Parforsní hon císaře Josefa I. (1752)

Na níže uvedeném detailu (obr. č. 24) se nachází ústřední postava celého výjevu, jíž je samotný císař Josef I. Habsburský v modrošedém jezdeckém obleku na vzpínajícím se tmavém hnědákovi. V císařově bezprostřední blízkosti jede v kočáře taženém běloušem s modrými čabakami pravděpodobně jeho manželka Amálie Vilemína rozená Brunšvicko-Lüneburská. Obraz je výborným příkladem propojení kunsthistorie a dějin každodennosti. Díky detailnímu zpracování na něm lze zkoumat nejen dobové odění a hierarchické uspořádání jednotlivých členů v průvodu, ale i samotnou mentalitu parforsních honů. Podle toho, kdo se císařova prestižního parforsního honu účastnil, lze sestavit pomyslnou špičku dobové aristokracie. Honosnost a nákladnost takové akce dokládají smečky psů a množství doprovodného personálu, jako byli náhončí, vodiči, nosiči a trubači. Transparentní je též účast dam v lehkých dvoukolových kočárech, takzvaných karuselech, která umocňuje dojem výjimečnosti parforsního honu.

Obrázek číslo 24

Johann Georg a Phillip Ferdinand Hamiltonové, detail obrazu Parforsní hon císaře Josefa I. (1752)

IV. 4. Johann Elias Ridinger

Malíř, kreslíř a rytec Johann Elias Ridinger, žák Georga Phillipa Rugendase, je připomínán jako nejslavnější barokní mistr v zobrazování lovné zvěře, štvanic a parforsních honů. Na toto téma vznikalo v jeho vydavatelství uměleckých děl velké množství tisků, mnohé z nich mohou obdivovat návštěvníci SZ Slatiňany v pracovně černého salonu. Mimo lovecké scény a zátiší s ulovenou zvěří byl však Johann Elias Ridinger i velmi uznávaným znalcem a malířem koní.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Během života Johanna Eliase i post mortem vznikalo velké množství publikací seznamujících čtenáře s anatomii a fyziologií jednotlivých plemen a ras koní. Velmi cenné jsou i díky podrobným popisům vyobrazení umístěným v textu přímo pod ilustrací. Již roku 1722 vydává Ridinger knihu *Neue Reit Kunst (Nové jezdecké umění)* o 23 listech. V roce 1734 tuto publikaci následuje *Neue Reit Schule (Nová jezdecká škola)*, která se stává předlohou pro knihu *Die große Reitschule (Velká škola jezdeckví)*, Augsburg 1744. V letech 1760-1761 spatřilo světlo světa dílo zásadního významu *Vorstellung und Beschreibung derer Schul und Campagne Pferden nach ihrer Sectionen, in was vor gelegenheiten solche können gebracht werden (Příprava a popis školních a tažných koní z hlediska jednotlivých druhů a možnost jejich využití)* – známé též pod názvem *Kleine Reitschule (Malá jezdecká škola)* – jehož dodatkem se stal soubor 16 listů a 8 stran doprovodného textu: *Das Caroussel (Jezdecká slavnost)*. Čtyřicet šest listů knihy *Kleine Reitschule*, které jsou považovány za nejkvalitnější tisky Ridingerova ateliéru, doplňuje 35 stran komentářů. Nejsádnějším dílem

Parforsními hony se pro jejich nákladnost mohla reprezentovat jen nejvyšší aristokracie. Narozdíl od běžných štvanic měl parforsní hon pevně daná pravidla. Lov se vždy odehrával na koních a nesměla při něm chybět smečka loveckých psů. Kolorit parforsního honu doplňovaly lovecké signály, hudba a jezdecké oděvy.¹⁶⁸ Jak již bylo výše uvedeno a na obraze bratří Hamiltonů doloženo (obr. č. 23), parforsních honů se často zúčastňovaly i manželky velmožů společně se svými dvorními dámami, a to prostřednictvím loveckých vozů tažených i několikaspřežím. Terén proto musel být pro parforsní společnost řádně upraven. Lovený kus zvěře byl předem vybrán a vypouštěn, hon poté trval až do jeho úplného vysílení.¹⁶⁹

Obrázek číslo 25

Johann Elias Ridinger, Lov na jelena ve vodě se psy (18. století)

Johann Elias Ridinger se narodil roku 1698 v Ulmu a zemřel v Augsburgu roku 1767. Během 69 let svého života vytvořil na 1200 světoznámých uměleckých děl, nejčastěji technikou mědirytin a leptu. Stejně jako Georg Philipp Rugendas

ovšem zůstává kniha vydaná až po Ridingerově smrti jeho syny Martinem Eliasem a Johannem Jacobem: *Vorstellung der pferde nach ihren hauptfarben und derselben verschiedenen abtheilungen, complexion, und der daraus entspringenden beschaffenheit* (ve volném překladu: *Představení koní z hlediska jednotlivých základních barev a z toho plynoucího rozdělení jejich konstituce a charakteru*), Augsburg 1770. Tato publikace obsahuje přes 50 listů kolorovaných mědirytin a je doplněna 39 stranami dvoujazyčného doprovodného textu. Více informací o díle J. E. Ridingera Michael Duruttya na <http://www.duruttya.com/?mod=ridinger/>, vyhledáno dne 13.10. 2011.

¹⁶⁸ L. OURODOVÁ-HRONKOVÁ, *Johann Georg de Hamilton ve službách Adama Františka ze Schwarzenbergu*, in: Martin GAŽI (ed.), *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*, České Budějovice 2008, s. 229-250.

¹⁶⁹ Jsou známy i případy, kdy hon na jelena trval více než 8 hodin.

a Johann Georg Hamilton získával své detailní znalosti anatomie zvířat nejen studiem literatury, ale zejména aktivní účastí na honech, návštěvami zvěřinců a jezdeckých škol.

Johann Elias Ridinger byl velmi talentovaným dítětem. Již od útlého dětství prováděl pozorování zvířat v přírodě, a dokonce si zhotovoval modely různých živočichů. Naštěstí se mu dostalo maximální podpory ze strany otce, a tak mohl jako čtrnáctiletý nastoupit mezi žáky ulmského malíře Christoha Resche a získat od mistra základní znalosti malířských technik. Roku 1716 se Ridinger přestěhoval do Augsburgu, kde pro malíře zvířat a květin Johanna Falche zhotovoval kopie obrazů starých mistrů. Zde také vznikly jeho první obrazy koní.

Ještě jako učeň byl Ridinger pozván do Regensburgu na dvůr brandenburského říšského vyslance, hraběte Metternicha. Zde mohl pozorovat množství exotických zvířat v místním zvěřinci a také pilně navštěvovat jízdárnu. Množství času stráveného pozorováním cviků koní a jezdců na jízdárně mu poskytlo nevyčerpatelný zdroj informací, které posléze zvěčňoval na svých tiscích. Ridingerovy kolorované, částečně kolorované a nekolorované mědirytiny zobrazující cviky Vysoké jezdecké školy, jednotlivá plemena a typy koní jsou umístěny na balkoně SZ Slatiňany.

Jako první byly pro potřeby této práce vybrány vzorky kolorovaných mědirytin, na nichž Johann Elias Ridinger s veškerým citem pro detail znázorňuje práci na jízdárně a drezurní cviky Vysoké jezdecké školy. Všechny kolorované listy jsou opatřeny trojjazyčnými doprovodnými texty ve francouzštině, němčině a latině, což výrazně usnadňuje orientaci v jednotlivých figurách a jejich správnou identifikaci. Hned u prvního listu (obr. č. 26) je doprovodný text velmi užitečný, figuru lze špatně interpretovat jako levadu, ve skutečnosti se však jedná o mnohem těžší cvik – courbettu.

Courbetta je prvním z vyučovaných plně nadzemních cviků, není totiž tak náročná jako balotada a capriola.¹⁷⁰ Klade na koně požadavek maximální rovnováhy, spočívá v poskocích dopředu pouze na zadních končetinách. Kůň se tedy zvedne do levady a poté několikrát odskočí směrem dopředu, přičemž stále udržuje vzprímenou polohu těla a celou váhu nese na zadních končetinách. Aby kůň předvedl courbettu korektně,

¹⁷⁰ Při capriole kůň vyskakuje z místa do vzduchu a během výskoku ještě vymrští zadní končetiny dozadu. Tomuto nadzemnímu cviku předchází dokonalé zvládnutí croupady a balotady. Croupade nastává tehdy, když se kůň silně odrazí pánevními končetinami a vyskočí z levady šikmo vzhůru, přičemž zadní končetiny stáhne pod sebe. Balotada je někdy s croupadou zaměňována, neboť je mezi nimi jen nepatrný, často těžko postřehnutelný rozdíl. Při balotadě totiž kůň otočí kopyta tak, že se ze zadu zablysknou podkovy. Kůň se při tomto cviku více narovná a hřbet se tak blíží horizontální poloze, což vyžaduje capriola.

musí se k ní dopracovat přes jednodušší cviky – redopp, terre-a-terre a mézair.¹⁷¹ Courbettu na mědirytině předvádí statný starošpanělský bělouš, na jehož tělesných proporcích se promítá móda 18. století. Hlava koně je až nepřirozeně malá, což je na jednu stranu symbol ušlechtilosti, na druhou stranu má dodat mohutnosti zbytku těla. Největší důraz je samozřejmě kladen na zadní část těla, kde se zřetelně rýsují jednotlivé svaly.

Obrázek číslo 26

J. E. Ridinger, Courbetta vpravo (18. století)

¹⁷¹ Redopp a terre-a-terre jsou figury odvozené od cvalu. U obou se využívá postavení koně dovnitř zád', kůň je tedy postaven čelem ke stěně a zád' směřuje kolmo či šikmo na středovou linii jízdárny. Mézair spočívá v několikerém opakování levady. Kůň se vždy vrátí na všechny čtyři nohy a poté se znovu vzepne do nehybné, vyvážené nadzemní figury. Čím více těchto přechodů zvládne, tím je samozřejmě zdatnější a zkušenější.

Končetiny jsou pevné a suché s úhledně upravenými kopyty. Pozornost je věnována i krku, ten musí být správně široký a výrazně klenutý, což umocňuje znázorněné vrásnění kůže nad kohoutkem. Hřívá je sčesána na levou stranu, aby mohutnost krku a plecí dobře vynikla. Kůň je uzděn uzdou bez nánosníku,¹⁷² díky čemuž je dobře patrný klabonosý profil hlavy nápadně připomínající starokladrubskeho bělouše. Někteří zvláště zdatní hřebci starokladrubskeho plemene byli skutečně k Vysoké škole cvičeni. Většina byla však využívána k zápřeži v těžkých karosách. Díky vysoké karpální akci předních končetin se využívali hlavně pro reprezentativní účely dvora.

Pomocí uzdy, která je opatřena dvěma udidly (střhlovým i pákovým), donutí jezdec koně ke snížení hlavy a vyklenutí týlu, čímž se vytvoří typické svalové „vrásky“ na linii krku. Speciálně polstrované sedlo pro vysokou školu zde není příliš patrné, avšak modrá sedlová deka se zlatým vyšíváním výrazně podtrhuje čtvercový rámeček a válcovitý trup koně. Jezdec je oděn v jezdeckém kabátci, bílých rajtkách a na nohy obul vysoké jezdecké holínky, které sahají až nad koleno (chrání nejen holeň, ale i koleno jezdce), jsou opatřeny podpatkem a jednoduchou ostruhou. Pro zesílení pobídek má jezdec v pravé ruce dlouhý drezurní bič. Jako doplněk nesmí chybět typický třírohý klobouk, který v průběhu času vystřídal dnes používaný klobouk dvourohý.

Další list Ridingerovy kolorované mědirytiny (obr. č. 27) znázorňuje čtyřdobý školní cval v pozici dovnitř zád', při němž se vnitřní zadní noha dotkne země dříve než vnější noha přední. Tomuto cviku se říká redopp a předvádí jej mohutný sířovaný bělouš, pravděpodobně vybělující, z čehož lze usoudit, že je přibližně pětiletý.¹⁷³ Figura dovnitř zád' je jedna z nejtěžších cviků na zemi. Kůň se pohybuje do strany a nesmí se vzdálit od stěny, která výrazně působí na jeho psychiku. Kůň se při cviku nesmí nijak vzpouzet, či dokonce vzpínat. Musí jít čelem ke stěně do strany s nejvyšší možnou mírou elegance a vznosu. Plynulého pohybu do strany jezdec docílí tlakem vnější holeně a správným přenesením váhy těla. Na tyto lehké pomůcky kůň bez problému

¹⁷² Používání nánosníku má své praktické důvody. V první řadě zabraňuje koni otevírat hubu, druhou výhodou je ochrana koně při pádu. Pokud kůň při překonávání překážky zakopne a padá přímo na hlavu, nedovolí mu nánosník otevřít hubu a uchrání ho tak před zlomeninou čelisti. Taková situace při drezurních úlohách Vysoké školy nepřipadala v úvahu, proto jsou koně často uzděni uzdečkou bez nánosníku.

¹⁷³ Zcela bílý bude ve stáří sedmi až osmi let. Starošpanělští bělouši se stejně jako lipicáni a starokladrubští koně rodí tmaví, až postupem let ztrácí svou původní hříběcí barvu, až nakonec zcela vybělí. V jádru jde o zvláštní genetickou poruchu, díky níž kůň s normálně pigmentovanou kůží získá bílou barvu srsti. Proces vybělování se velmi podobá šedivění vlasů u lidí, u koní však ke ztrátě barvy srsti dochází mimořádně rychle.

reaguje, je tak v plné harmonii s jezdcem. Při výcviku obecně platí, že ohnutí od směru pohybu je pro koně snadnější než ohnutí do směru pohybu. Jinými slovy dovnitř plec je pro koně jednodušší než na obrázku předváděná dovnitř zád'.

Obrázek číslo 27

Johann Elias Ridinger, Redopp u zdi na levou ruku (18. století)

Následující vyobrazení číslo 28 představuje croupadu, další z obtížných nadzemních cviků Vysoké španělské školy. Tato figura ve výcviku přímo předchází capriolu. Kůň vyskakuje šikmo vzhůru, avšak kopyta zadních končetin nemá otočena tak, aby byly vidět podkovy, což je vyžadováno u balotady. Tato rytina byla vybrána nejen kvůli cviku, který zobrazuje, ale též pro zbarvení hřebce, jenž jej předvádí. Jak už bylo patrné na obrazech Johanna Georga Hamiltona, dvorní společnost 17. a 18. století si potrpěla na módní a neobvyklá zbarvení koní. Bělouš s několika nepravidelnými

černými skvrnami je označován jako dalmatin. Vedle zbarvení je nápadné i osvalení koně. Lze pozorovat mohutnou muskulaturu¹⁷⁴ v krajině lopatky, kolenního kloubu i na prsou. Přední končetiny jsou v ostrém úhlu přitaženy k tělu a kůň je celkově výborně shromážděn. Rytina je zajímavá i znázorněním úpravy ocasu. V tomto případě jsou žíně ovázány modrou stuhou tak, aby se nezamotaly do zadních končetin a nebyly poškozeny. Této techniky svazování se užívá dodnes. Modrá stuha navíc barevně koresponduje s modrou sedlovou dekou se zlatým lemem.

Obrázek číslo 28

Johann Elias Ridinger, Croupade vlevo (18. století)

¹⁷⁴ Ve významu výrazné osvalení.

Obrázek číslo 29

Johann Elias Ridinger, Klus na lonži vlevo (18. století)

Důkazem toho, že Haute Ecole neovládají jen bělouši a jim podobně zbarvení koně, je mědirytina znázorňující hnědáka na lonži (obr. č. 29). Kůň má ve vzduchu obě diagonální končetiny, pohybuje se tedy v klusu. Na tomto výjevu lze pozorovat vysokou karpální akci předních končetin, kterou bude hřebec potřebovat v dalších stupních výcviku při výuce pasáže a piaffy. Pasáž je vzosný klus s velmi dlouhými rytmickými zádržemi. Kůň při jejím předvádění působí dojmem, jakoby se při každém zvednutí končetiny ve vzduchu zastavil. Vyším stupněm pasáže je piaffa. Ve své podstatě se jedná o přirozené přešlapování na místě, které hřebci provozují například při vzrušení z blízkosti klisny v říji. Kultivovaná piaffa Haute Ecole od koně vyžaduje energický pohyb téměř na místě. Jedná se o pomalý vzosný klus, s co možná nejvyšším zvedáním končetin a dlouhými rytmickými výdržemi, v relativním klidu, bez

viditelného balancování.¹⁷⁵ Dokonalá piaffa je mírně posazená na zád' koně tak, aby se předloktí zvedalo k horizontále, ale ne tolik, aby se přespříliš nezatěžovaly zadní končetiny a mohly se energicky zvedat.

Při výcviku hnědáka na lonži není použito udidlo. Kůň je fixován vyvazovacími otěžemi napojenými na lonžovací obnosek a připevněnými k obříšníku, který je vypodložen kolem kohoutku dobře patrnými polštářky. Díky tomuto systému pracuje kůň v žádoucím ohnutí a podsazení bez působení jezdce. Práce na lonži učí koně uvolněnosti, poslušnosti a pravidelnosti chodů, vedle toho slouží i k posílení svalů, zejména zádových.

Poslední kolorovaná rytina představovaná v této sérii (obr. č. 30) zobrazuje jezdce s koněm „na ruce“. Dvojice evidentně míří do jízdárny, jejíž vysoké dvoukřídlé dveře se jim symbolicky otevírají. Trojjazyčný doprovodný text pod listem ve volném překladu do českého jazyka uvádí: „*Nová jezdecká škola představující dokonalého muže a koně ve všech jejich cvičeních, první část vytvořená a vydaná Johanem Eliasem Ridingerem roku 1734 v Augsburgu.*“ S největší pravděpodobností se tedy jedná o první list Ridingerovy knihy *Neue Reit Schule* (Nová jezdecká škola), vydané roku 1734. Jak už nápis pod listem říká, představuje se zde dokonalý muž a kůň. Jezdec je oděn v hnědém jezdeckém kabátci se zlatým lemováním a zlatými knoflíky, pod nímž probleskuje bílá košile. Výstroj jezdce doplňují světle hnědé rajtky a vysoké jezdecké holínky s ostruhami. V ruce třímá jezdec třírohý klobouk a dlouhý drezurní bič. Ridinger na této rytině zachytil typické odění jezdce v 18. století.

Vybělující hřebec, kterého jezdec přivádí, má zvednuty diagonální končetiny, což nasvědčuje nervóznímu přešlapování, ze kterého vychází pasáž a piaffa. Opět lze pozorovat mohutného hřebce s velmi malou ušlechtilou hlavou a delšími suchými končetinami. Válcovitost trupu umocňuje svalnaté poprsí, vysoko nasazený krk a výrazně zaoblená zád'. Bohaté žíně ocasu jsou v tomto případě ponechány volně, zato bujná hříva je částečně zapletena do copu a ozdobena modrou mašlí. Modrá barva se objevuje i na čelence uzdečky a na sedlové dečce. Symbolika barev se samozřejmě napříč kulturami a historií výrazně mění, v křesťanském světě však modrá barva vždy symbolizuje hlubokou víru a vědomé smíření se světem. Na obrazech Johanna Eliase Ridingera a Johanna Georga Hamiltona lze modrou barvu vnímat jako barvu preciznosti, nejvyššího soustředění a konzervatismu. Nejčastěji se modrá barva objevuje

¹⁷⁵ N. Záliš, *Jeho Milosti císařské obora*, s. 84 an.

v kombinaci s bíle zbarvenými hřebci zřejmě proto, že bělouši byli ve šlechtických chovech ceněni jako vysoce ušlechtilí jedinci. Bílí koně byli používáni nejčastěji při slavnostních příležitostech radostného charakteru a modrá barva, symbolizující mariánský kult, který velmi uctívali zejména panovníci Habsburské dynastie, se na postrojích těchto bílých koní často vyskytovala.

Obrázek číslo 30

Johann Elias Ridinger, Příchod na jízdárnu (18. století)

Bílý hřebec je uzděn zajímavou uzdečkou se dvěma nánosníky, přičemž spodní nánosník funguje jako lonžovací obnosok se dvěma kroužky. Jezdec tak může působit na koně bez použití udidla. Techniky ježdění na lonžovacím obnosku se užívá

při základním výcviku mladého koně. Kůň se učí pouze jít dopředu a zabočit. Pro Vysokou školu je užití udidla nezbytné. Zde lze pozorovat kombinaci těchto dvou prvků.

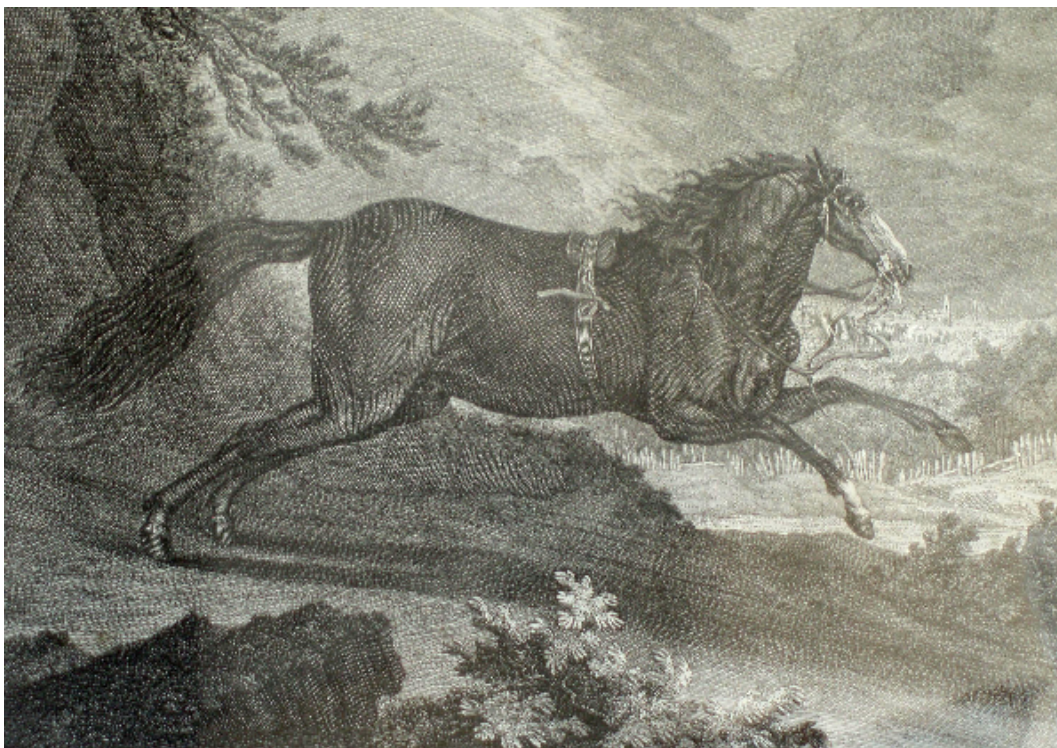
Na závěr této kapitoly jsou uvedeny analýzy ukázek nekolorovaných a částečně kolorovaných mědirytin Johanna Eliase Ridingera zobrazující plemena koní celého světa. Mědirytin tohoto typu je ve sbírkách SZ Slatiňany nespočet a mnohé jsou vytaveny i v několika kopiích v různých místnostech, což dokazuje jejich oblíbenost. Pro účely práce byly vybrány zejména rytiny týkající se chovu koní v Čechách a dále částečně kolorované rytiny znázorňují exotická plemena koní v jejich přirozeném prostředí a pro danou zemi typické jezdecké výstroji.

První mědirytina je nekolorovaným zobrazením nejstaršího původního českého plemene, starokladrubského koně, jenž je v hipologických příručkách minulosti nazýván Bohemicus (obr. č. 31). Tento těžký galakariosier byl vyšlechtěn ze základu koní starošpanělských a neapolských speciálně pro potřeby reprezentace královského dvora. Na obrázku se předvádí starokladrubský kůň ve své rané podobě, dnes oplývají jedinci tohoto plemene mnohem harmoničtějšími tělesnými proporcemi.

Jak už bylo výše řečeno, malá hlava je znakem ušlechtilosti koně. Na tomto výjevu jsou dobře patrné počátky klabonosu, dnes mnohem výraznějšího, a pro starokladrubské plemeno typického znaku. Hřebec je uzděn jednoduchou uzdečkou bez nánosníku, avšak s podhrdelníkem. Ten se začíná více využívat až v 18. století s výrazným nástupem parforních honů, v 17. století se téměř nepoužíval. Podhrdelník je na uzdečky instalován proto, aby se při pádu jezdce v terénu nemohla koni smeknout z hlavy. Nejen z tohoto faktu lze usuzovat, že se jedná o výjev splašeného, utíkajícího koně. Tento názor podporují rozevláté dvojité ořeže, napojené na pelhamové udidlo, přičemž ořeže zapnuté ve spodním kroužku jsou svázané uzlem k sobě a ořeže napojené na vrchním kroužku, tak zvané vyvazovací, které byly původně uvázané na obříšník a nyní se přetrhly, volně povlávají. Pro koně je tato situace krajně nebezpečná, neboť hrozí přišlápnutí ořeží, což může vést k bolestivým poraněním. Dojem úprku umocňuje velké vytřeštěné oko a divoká příroda v pozadí.

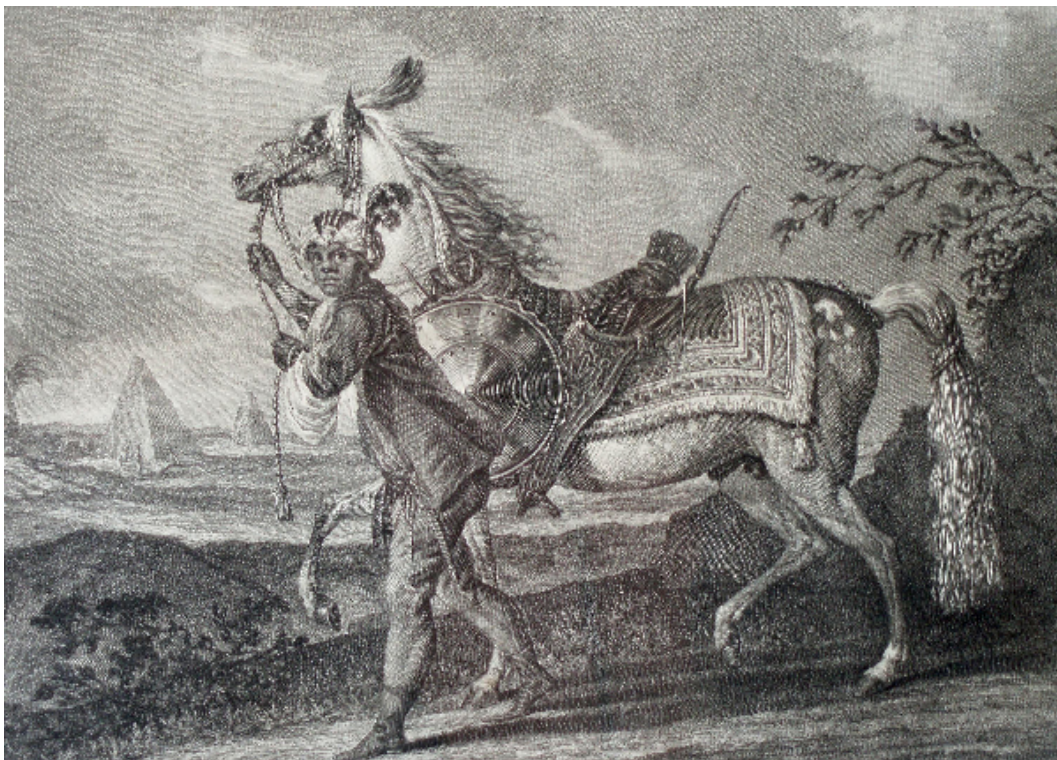
Obrázek číslo 31

Johann Elias Ridinger, Bohemicus (18. století)

Obrázek číslo 32

Johann Elias Ridinger, Equus Turcicus (18. století)

Na další rytině Johann Elias Ridinger mistrovsky ztvárnil tureckého, neboli arabského koně, latinsky *Equus Turcicus* (obr. č. 32). Hřebec je veden černošským štolbou v turbanu, což společně s jezdeckými doplňky a pozadím navozuje atmosféru Orientu. V první řadě upoutá bohaté zdobení jezdecké výstroje. Nápaditě proplétané řemínky uzdečky jsou doplněny řetízky a klapkami na očích, takzvanými náočnicemi. Náočnice omezují zorné pole koně a zabraňují tak zbytečnému lekání a plašení. Nejčastěji jsou používány u kočárových koní. V tomto případě se jedná o koně válečného, lze tak usuzovat podle štítu připevněného k sedlu a doplněného toulcem s lukem a šípy. Uzdečka je navíc opatřena válečnou chocholkou upevněnou na nátylníku. Lehké sedlo je vypodloženo ornamentálně vyšíváním kobercem, který dodává koni na vznešenosti a navíc chrání tělo koně podobně jako rytířské čabraky.¹⁷⁶ Vysoké nesení ocasu arabských koní, takzvaná vlajka, je podpořeno podocasníkem a zdobným vázáním ohonu u konce ocasní kosti.

Některé rytiny Johanna Eliase Ridingera nabízejí vzácnou možnost srovnání dvou typů vzájemně velmi úzce příbuzných plemen koní. V mnohých případech se jedná o pouhou regionální variantu téhož plemene, jako v případě následujících vyobrazení španělských koní. Na vyobrazení číslo 33 se podle doprovodného textu autora vzpíná (či předvádí levadu) *Equus Hispanicus Genett*, zatímco na rytině číslo 34 ukazuje vysokou karpální akci pravé přední končetiny *Equus Hispanicus*. Na první pohled lze pozorovat maximálně rozdíl ve zbarvení, ale při podrobnějším zkoumání lze najít drobné nuance, které od sebe tyto dva typy španělských koní odlišují. Španělský kůň typu *genett* (také *jineta*, *gineta*), jehož vlastí byla jižní část Iberského poloostrova,¹⁷⁷ je nejstarší formou starošpanělského koně,¹⁷⁸ *Equus Hispanicus* byl tedy z *ginety* vyšlechtěn.

¹⁷⁶ Termínem *čabraka* se označují jak celoplošné látkové pokrývky, tak návleky na uši proti mouchám.

¹⁷⁷ Oblast Al-Andaluz, odtud dnes používaný název *andaluský kůň*.

¹⁷⁸ Středoevropský mýtus vypráví o maurském vojevůdci Tárikovi jako o zakladateli španělské rasy koní. Tárik ibn Zijád, ve Španělsku nazývaný Tárik el Tuerto (jednooký), údajně po svém vylovení na Iberském poloostrově zaplavil se svými 300 000 jezdci téměř celý poloostrov a svými ušlechtilými hřebci připouštěl hrubé pyrenejské klisny. Tak podle legendy vznikl *andaluský kůň*. Fakta však mluví jinak. Tárikova armáda čítala jen málo jezdců a jeho nejvýše 20 000 pěšáků bylo převážně berberského původu. Z písemných dokladů tedy vyplývá, že tomu bylo přesně naopak. Teprve koňmi ukořistěnými na Iberském poloostrově se Maurové stali jezdeckou armádou a místo toho, aby na Iberský poloostrov dováželi koně arabské, vyváželi na své severoafrické dvory *ginety* a křížili je s koňmi berberskými. Koně iberští byli totiž mnohem podobnější koním berberským než arabským – často měli *klabonos*, delší hřbet a ohon nikdy nenesli vzhůru. N. ZÁLIŠ, *Jeho Milosti císařské obora*, s. 77.

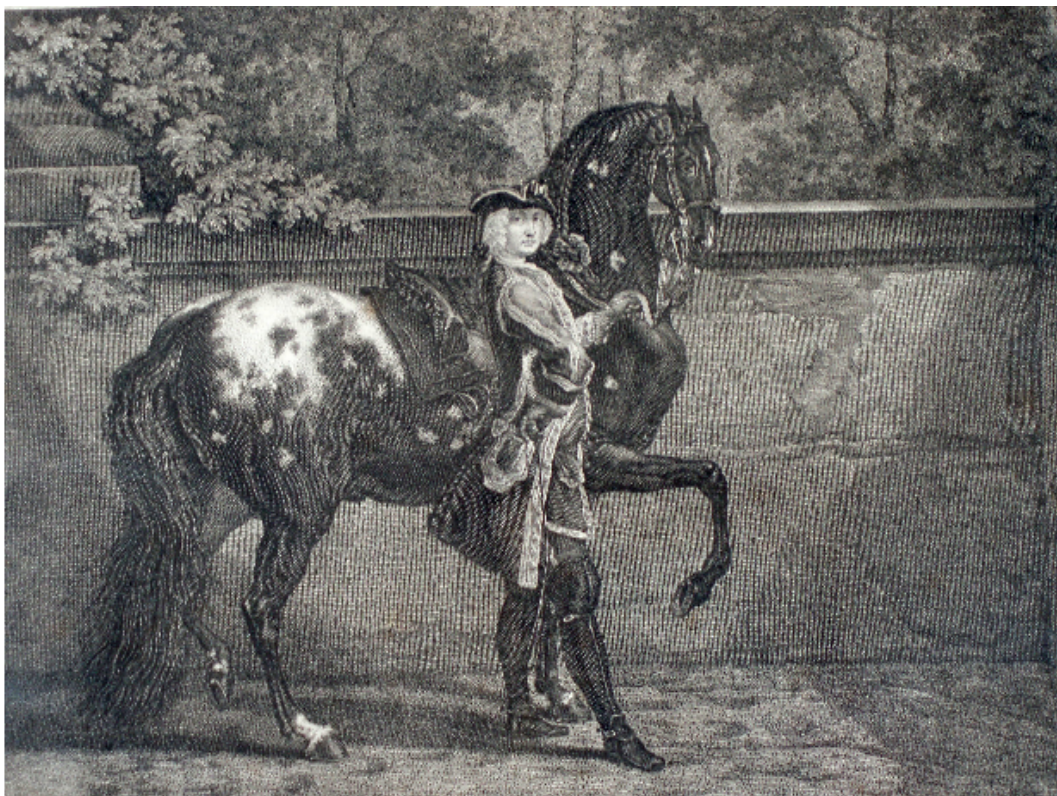
Obrázek číslo 33

Johann Elias Ridinger, Equus Hispanicus Gennet (18. století)

Obrázek číslo 34

Johann Elias Ridinger, Equus Hispanicus (18. století)

Ginety byly chovány v okolí Cordoby a v klášteře kartuziánů Jerez de la Frontera, kde si díky naprosté izolaci kartuziánského chovu, který nebyl ovlivněn módou křížení s těžšími typy koní, zachovaly svou nejčistší podobu dodnes. Tomuto typu španělského koně se říká pura raza española, tedy čistá rasa španělská. V pozdějším středověku pak křížením ušlechtilé ginety s germánskými koňmi rytířů a poutníků, kteří mířili do města Santiago de Compostella v Galicii, vznikla severní varianta starošpanělského koně, tak zvaný villano (městský kůň), nebo-li „pura raza española de tipo germánico.“ Villano se vyznačuje větší a hrubší tělesnou konstitucí, čímž se stal předobrazem koní neapolských a tím i koní starokladrubských.

Tři generace habsburských panovníků 16. století ve Španělsku, počínaje Karlem I. (1517-1556) a konče Filipem III. (1598-1621), se zasadily o rozšíření ušlechtilé ginety do celého křesťanského světa. Gineta, jako prestižní, luxusní kůň, znamenala definitivní pád rytířství. S nástupem starošpanělských koní do aristokratických chovů se zcela změnil morální kodex i způsob boje. Španělský způsob ježdění (Vysoká škola, Haute Ecole) se vyvinul z umění rejoneo (zápas s býkem koňmo). V průběhu 16.-18. století se tento způsob drezurního ježdění stal vzorem jak pro intelektuálně precizní pojetí Vysoké školy španělského jezdeckého umění ve Vídni (Spanische hofreitschule, 1572), tak účelově vojenského ježdění francouzské školy Cadre Noir, založené v 19. století.¹⁷⁹

Na rytině starošpanělského bělouše (obr. č. 33) lze pozorovat základní znaky andaluských koní, jimiž jsou obdélníkový tělesný rámec, válcovitý trup, malá, lehce klabonosá hlava (na této rytině je výraznější, než by měla být), dlouhá hříva (v tomto případě zapletená) a hedvábný ohon. Již z tohoto popisu lze bezpečně odvodit pohlaví koně. Jedná se o hřebce. Klisnám se totiž hříva i ocas výrazně zkracovaly. Ač hřebec působí dojmem levady, záměrem autora pravděpodobně bylo zobrazení vzpínajícího se koně. Lze tak usuzovat z prostředí, do kterého je výjev zasazen, a z toho, že je veden štolbou, nikoli jezdcem (rozdíl v obutí), pouze „na ruce“ a bez další jezdecké výstroje. Štolba má navíc pootevřená ústa a napřahuje ruku s bičem ve vše říkajícím gestu. Vyobrazení číslo 34 naopak zachycuje jezdce přímo na jízdárně. Kompozice rytiny připomíná jistou momentku, jakoby jezdec i kůň rytci pózovali. Tento dojem umocňuje nejen bohaté zdobení jezdeckého kabátce, opatřeného zlatými lemy s množstvím knoflíků, a krajková košile, ale i postoj jezdce s rukou v bok a jeho výraz tváře s lehkým

¹⁷⁹ N. Záliš, *Jeho Milosti císařské obora*, s. 78-84.

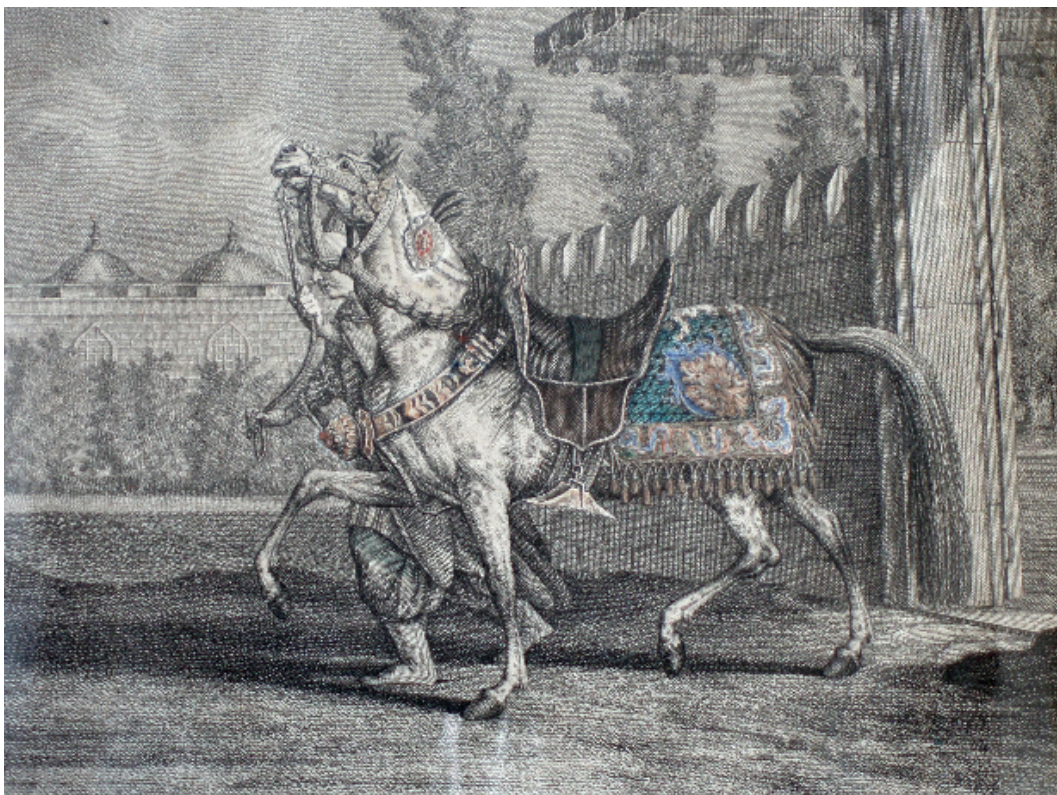
úsměvem. Pohled koně je též směřován přímo na „diváka“. Jak už bylo výše řečeno, hřebec předvádí vysokou karpální akci pravé přední končetiny. Pokud by byla noha natažena, jednalo by se o tak zvaný španělský krok, v tomto případě se s největší pravděpodobností jedná o velmi nevyváženou piaffu, protože levá zadní noha ani zdaleka nedosahuje požadované výšky a úhlu. Osedlaný hřebec má nepatrně kratší tělesný rámec než neosedlaný genett, ale křížení s těžšími křížáckými koňmi se nejvíce podepsalo na jeho zádi, která je výrazně štěpená na masivní svalnaté poloviny. Barva hřebce odpovídá tehdejší módě libující si v kuriózních variantách zbarvení.

Další dvojice rytin (obr. č. 35 a 36) je částečně kolorovaná. Johann Elias Ridinger zde zobrazil lehké orientální koně v překrásně zdobených válečných jezdeckých výstrojích. V obou případech jsou koně vedeni štolbou na ruce a výjevy jsou zasazeny do typicky východního prostředí arabských zahrad. Arabský původ obou koní je vedle prostředí patrný z rovného, až štičího, profilu hlavy, tělesného rámce a samozřejmě z vysoko neseného ocasu (podpořeného podocasníkem), který hřebci při vzrušení zvedají tak, že působí jako elegantní prapor hedvábných žíní. Oba koně jsou vybaveni do boje překrásně vyšívány ochrannými čabakami zdobenými třásněmi.

Sedla jsou opatřena pro jezdeckou výstroj východního typu typickými třmeny miskovitého tvaru, které poskytují jezdcům maximální oporu. Ze stejného důvodu mají sedla tak vysoké rozsochy. Jezdecké výstroje koní se dále skládají z vyšíváných uzd, které také poukazují na bohatství majitele pestrostí a šířkou řemení. Zajímavým prvkem jsou prodloužené přídavné nátylníky, kterými jsou provlečeny zvláštní, látkové otěže. Tyto pomocné řemeny zabraňují otěžím, aby se v případě pádu jezdce v boji koni nezamotaly do předních nohou a způsobily tak jeho pád a zranění. Z toho vyplývá, jak moc si východní národy koní cenily. Další částí jezdecké výstroje, kterou lze u Johanna Eliase Ridingera pozorovat pouze na této dvojici rytin, je poprsník. Jedná se o soustavu řemenů, v tomto případě honosných a nápaditě zdobených vyšíváním a drahými kameny, jež mají za úkol přidržovat sedlo na správném místě a zamezit jeho sjíždění dál do hřbetu koně. Je to další z bezpečnostních prvků pro jezdce, sedlo se prakticky nehne z místa a jezdcův posed je tak velmi stabilní.

Obrázek číslo 35

Johann Elias Ridinger, Divani du coté droit (18. století)

Obrázek číslo 36

Johann Elias Ridinger, Divani du coté gauche (18. století)

Díky skvostnému a mistrovskému ztvárnění ušlechtilých koní se rytiny Johanna Eliase Ridingera staly již od doby svého vzniku oblíbenou a narozdíl od maleb Johanna Georga Hamiltona i dostupnou dekorací příbytků příznivců a znalců koní. Právě dostupností svých rytin dosáhl J. E. Ridinger světového významu a svým souborným dílem překonal do té doby nejprestižnější hipologickou knihu Josta Ammana z roku 1584 *Von der Gestütere* (*O hřebčíněch*). Ridinger však nebyl jen malířem koní, ale také velkým znalcem a trpělivým pozorovatelem fyziologie a chování těchto zvířat. Kromě fenoménu korektního postoje se věnoval i často diskutovanému tématu souvislosti zbarvení a charakteru. Ve svém díle *Vorstellung der pferde nach ihren hauptfarben und derselben verschiedenen abtheilungen, complexion, und der daraus entspringenden beschaffenheit* (ve volném překladu: *Představení koní z hlediska jednotlivých základních barev a z toho plynoucího rozdělení jejich konstituce a charakteru*) vydaném v Augsburgu roku 1770 jeho syny Martinem Eliasem a Johannem Jacobem vyslovuje názor, že barva koně je zcela podružným znakem, který nemá žádný vliv na chování zvířete. Johann Elias přesto uvádí mnohaleté zkušenosti chovatelů koní, ze kterých vyplývá jisté racionální jádro, podle kterého se mnozí chovatelé řídí dodnes. Ryzákům se tak připisuje sklon k potměšilosti a poťouchlosti, hnědáci se vyznačují noblesností, inteligencí a vlohami pro hbitost a rychlost Barva oplývající samými superlativy je samozřejmě bílá. Bělouši mají podle Ridingera kromě kladných charakterových vlastností i skutečně krásný a příjemný vzhled. Na jeho rytinách jsou vždy předobrazem dokonalého koně.¹⁸⁰

Analýza obrazů s hipologickou tematikou je tímto u svého konce. Zbývá zodpovědět několik otázek, které vyvstaly při studiu výše uvedených děl. Proč si příslušníci aristokratických vrstev nechávali zhotovovat nákladné portréty svých koní a proč byly tyto obrazy tak často reprodukovány, aby mohly zdobit i interiéry měšťanských domácností? Jednoduše proto, že kůň vždy symbolizoval ušlechtilost, eleganci a krásu. Pro šlechtice byl reprezentativním zvířetem, jehož portréty dokumentovaly šlechtitelský um a prestiž majitele. A protože se měšťanské vrstvy obyvatelstva vždy toužily alespoň přiblížit k honosnému světu aristokracie, používaly ke své prezentaci stejné prostředky, byť ve zmenšené podobě. Může se zdát trochu

¹⁸⁰ Více informací o knize Johanna Eliase Ridingera *Vorstellung der pferde nach ihren hauptfarben und derselben verschiedenen abtheilungen, complexion, und der daraus entspringenden beschaffenheit* v recenzi Michaela Duruttya na <http://www.duruttya.com/?mod=ridinger/>, vyhledáno dne 13. 10. 2011.

komické, že měšťan, který se nikdy neúčastnil parforsního honu, natož aby vlastnil koně, má ve svém domě vystaveny rytiny zobrazující výjevy honu na jelena a ušlechtilá zvířata nedozírné ceny. Proto se lze domnívat, že obrazy koní neplnily pouze reprezentativní funkci, ale byly určeny k uspokojení uměleckého cítění jejich majitelů. Kůň je považován za jedno z nejelegantnějších a nejkrásnějších stvoření na světě. Vysoko šlechtění jedinci harmonických tělesných tvarů předvádějící náročné cviky Haute Ecole byli pro výtvarné umělce velkou inspirací a jistě se líbili i obyčejným lidem. Měšťané, stejně jako aristokraté, nacházeli v této ušlechtilé kráse zalíbení, a proto nebylo důležité, že takového koně nevlastní, stačil jim jeho portrét.

Objekty portrétistů koní se samozřejmě v průběhu staletí měnily. Vedle vlivu uměleckých slohů měla na této skutečnosti i svůj podíl proměnlivost módy v chovu koní. Zatímco v 17. a 18. století byli nejčastěji zobrazováni koně starošpanělští, kteří vynikali mohutnou tělesnou konstitucí, v 19. a na počátku 20. století dominovali obrazům s koňskou tematikou lehčí a šlachovití plnokrevníci. Tato proměna souvisela zejména s rozvojem dostihového sportu, který začal expandovat z ostrovní izolace do celého světa. Příkladem mohou být například obrazy umístěné v takzvaném dostihovém pokoji na SZ Slatiňany, mezi něž patří i portrét Karla Kinského a klisny Zoedone uvedený na začátku této kapitoly (obr. č. 8). V první polovině 20. století pak lze pozorovat pronikání mohutných chladnokrevných koní do umění. Oblíbené byly romantické obrazy znázorňující orající pracovní koně, které byly doplňkem téměř každé venkovské domácnosti.

Dalšími otázkami bylo, jaká je frekvence používaných symbolů, zda existují mezi obrazy jednotlivých malířů nějaké souvislosti a koně jaké barvy byli nejčastěji zobrazováni. Přestože byly do reprezentativního vzorku pro výzkum vybrány zejména obrazy zabývající se figurami Haute Ecole, které vznikaly téměř ve stejné době,¹⁸¹ lze mezi nimi pozorovat velké rozdíly. Zatímco rytiny Georga Philippa Rugendase znázorňují vždy velké množství postav a prezentují jízďárnu, jako dynamický rej lidí, koní a popřípadě psů, rytiny Johanna Eliase Ridingera a malby Johanna Georga Hamiltona se soustřeďují pouze na jednoho koně, kterého umísťují do prázdné venkovní, či vnitřní jízďárny. Na Hamiltonových obrazech se ale stejně jako na Rugendasových rytinách objevují architektonické zlomky sloupů a kamenných

¹⁸¹ Životní data jednotlivých malířů jsou následující: Georg Philipp Rugendas – 1666-1742; Johann Georg Hamilton – 1672-1737; Johann Elias Ridinger – 1698-1767.

oblouků, které připomínají romantické obrazy zřícenin a antických chrámů. Naproti tomu se rytiny J. E. Ridingera, znázorňující prvky Haute Ecole, v naprosté většině případů soustřeďují do prostředí typického pro vnitřní barokní jízdárny.

Zajímavým prvkem úzce spjatým s drezúrou Vysoké školy je bič. Tušírka je typickým doplňkem jezdce, stejně jako jezdecké holínky a ostruhy. Na malbách Johanna Georga Hamiltona však téměř biče či jiné donucovací prostředky chybí.¹⁸² Zřejmě proto vyznačují jeho malby takový vnitřní klid a naprostou harmonii. Namísto biče jsou prostředkem komunikace člověka a koně zajímavá gesta. Například na vyobrazení číslo 18 štolba jakoby nabízí koni smaragdové sedlo a na obrázku číslo 21 císař Karel VI. přívětivým gestem ukazuje svému poplašenému hřebci cestu.

Tabulka číslo 3

Frekvenční slovník barev zobrazovaných koní na obrazech J. G. Hamiltona a J. E. Ridingera zobrazujících cviky Haute Ecole

Barva koně	Malíř	
	Johann Georg Hamilton	Johann Elias Ridinger
Bělouš	4	8
Hnědák	7	3
Ryzák	1	1
Vraník	4	0
Plavák	1	1
Strakáč	2	0
Isabela	1	0

Pokud jde o barevnost koní, nelze jednoznačně určit, jaké zbarvení bylo v této době zobrazováno nejčastěji. Ve výše analyzovaném vzorku se objevovali nejčastěji bělouši v různých variantách, to ale neznamená, že by byli na barokních obrazech nejčastější. Zobrazení bělouše může být interpretováno podle křesťanských zásad, jako symbol Kristovy čistoty, ve výše uvedených případech se však určitě jedná o význam zcela světský. Bělouš je totiž symbolem ušlechtilosti a elegance v chovu koní. Bílí koně

¹⁸² Jediným analyzovaným dílem J. G. Hamiltona, na kterém je znázorněn bič, je obraz *Starošpanělský kůň s černošským štolbou* (obr. č. 19).

se v rolnickém chovu téměř nevyskytovali,¹⁸³ což jim přisoudilo konotace výjimečnosti. Tento punc exkluzivity si nesou bělouši dodnes. Tabulka číslo 3 názorně ukazuje, jak je barevnost zobrazovaných koní u jednotlivých autorů proměnlivá. Do tabulky byly zaneseny údaje ze všech obrazů J. G. Hamiltona a J. E. Ridingera, které jsou vystavovány v rámci hipologické expozice SZ Slatiňany. Logicky nebyly do tohoto výzkumu zahrnuty nekolorované rytiny G. P. Rugendase.

Tabulka číslo 4

Frekvenční slovník symbolů na obrazech G. P. Rugendase, J. G. Hamiltona a J. E. Ridingera zobrazujících cviky Haute Ecole

Symbol	Malíř		
	Georg Philipp Rugendas	Johann Georg Hamilton	Johann Elias Ridinger
Capriola	1	1	0
Levada	2	6	0
Pesada	2	2	1
Croupade	1	1	1
Kurbeta	0	0	1
Pirueta	0	1	1
Piaffa	0	9	0
Redopp terré a terré	0	0	1
Překroky	0	0	1
Klus na lonži	0	0	1
Kůň	27	20	13
Jezdec na koni	21	3	11
Vedlejší postava	42	8	2
Sedlo	21	19	12
Uzda	26	20	13
Ozdoba v hřívě či ohonu	0	16	7
Zapletená hříva	0	17	6
Bič	22	4	13
Klobouk	49	8	13
Lonž	7	2	1
Pes	1	0	0
Stavby	6	16	2
Kameny	6	13	1
Rostliny	6	17	4

¹⁸³ Tuto skutečnost si lze vysvětlit náročnou údržbou bílého koně v selském prostředí a vyšší náchylností nepigmentované kůže běloušů ke spálení a odření.

Tabulka číslo 4 názorně doplňuje výše uvedenou analýzu frekvence jednotlivých symbolů, které je možné na obrazech s hipologickou tematikou pozorovat. Do výzkumu byly zahrnuty všechny obrazy výše uvedených malířů, jež jsou vystavovány na SZ Slatiňany zobrazující figury Haute Ecole.¹⁸⁴ V případě rostlin, kamenů a staveb byl do tabulky zanesen počet obrazů, na nichž se tyto symboly nacházejí, u zbylých symbolů byl spočítán jejich počet na jednotlivých obrazech. Do databáze bylo zahrnuto šest rytin G. P. Rugendase, 20 maleb J. G. Hamiltona a 13 kolorovaných rytin J. E. Ridingera. Kritériem výběru byly cviky Haute Ecole. Do výzkumu tedy nebyly zahrnuty Ridingerovy nekolorované a částečně kolorované rytiny znázorňující jednotlivá plemena a rázy koní, kterých je ve sbírkách Hipologického muzea nespočet.

¹⁸⁴ Databáze obrazů zahrnutých do výzkumu je umístěna na přiloženém CD.

V. POČÁTKY CHOVU KONÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

V. 1. Od oborového chovu k cílenému šlechtění

O prvopočátcích chovu koní na našem území se dochovalo jen velmi málo věrohodných historických zpráv. Jedná se o archeologické nálezy pocházející z období migrace slovanských kmenů. První písemná zmínka o chovu koní v Čechách je zapsána v análech fuldských a je datována rokem 871. O chovu koní na našem území v 10. století poskytují dílčí informace celní tarif z Reffelstettenu z roku 903 a zprávy Ibrahim ibn Jakuba, který se mimo jiné zmiňuje o zručných pražských řemeslnících, zhotovujících kvalitní postroje, a o koních, kteří jsou vyvázeni do zahraničí.

Jakého původu byli koně českých středověkých rytířů či husitů se lze jen dohadovat. Všeobecně se však předpokládá, že se jednalo o robustní koně okcidentálního (západního) typu. S největší pravděpodobností to byli koně noričtí, kteří tahali těžké formanské vozy po proslulé obchodní cestě ze Solnohradu do Prahy a byli oblíbeni v celých jižních Čechách. Zde lze spatřovat i základy slavného chovu netolických koní.

Z 16. století pochází první hipologické spisy českého původu. Nejznámějším je bezpochyby spis *Zpráva o dobytku koňském rytíře Jana Dobřenského*, který vyzdvihuje zejména koně z čáslavského a nymburského kraje. O kvalitě koní v Čechách se zmiňuje i Bohuslav Balbín v *Rozmanitostech z historie Království českého*: „*Naši předkové, především bohatí šlechtici, pěstovali pro pečlivé obdělávání polí zvláštní druh koní. Kdysi se těšili velké chvále těžcí koně, kteří našlapovali zlehka, ale pevně, a nejlépe se hodili k tažení dobývacích strojů i těžkých povozů.*“¹⁸⁵

František Bílek se ve svých nepublikovaných studiích¹⁸⁶ podrobně zabývá chovem koní ve východní oblasti Čech a přichází s novými poznatky o původu místních koní. Je přesvědčen, že tolik ceněnou vysokou pohyblivost a vytrvalost východočeských koní mělo na svědomí křížení domácích hospodářských koní s koňmi orientálního původu, kteří byli dováženi pro potřeby plemenitby ve dvorním hřebčíně v Kladrubech nad Labem. Chov samozřejmě nebyl nijak centrálně řízen, docházelo tak k vytváření rozmanitých lokálních rázů koní. Základními dvěma typy v této oblasti byl mohutnější

¹⁸⁵ Helena BUSINSKÁ (ed.), *Bohuslav Balbín, Krásy a bohatství české země*, Praha 1986, s. 148.

¹⁸⁶ Archiv NZM, OS František Bílek.

karosiér a lehčí jezdecký kůň.¹⁸⁷ Na jihu Čech se oproti tomu působením mohutnějších hřebců alpské a italské provenience vytvářel typ koně většího tělesného rámce s výkonností tahouna. Tuto teorii přebírají od Františka Bílka i následující generace hipologů.¹⁸⁸

Polodivoký oborový chov, zavedený ve středověku, se udržel ve většině evropských zemí hluboko do 16. století. Spočíval v chovu koní spolu s vysokou zvěří v oborách, ohrazených pastvinách a řídkých lesích u řek. Klisny nebyly nijak oddělovány od hřebců a docházelo tak ke zcela volné plemenitbě bez zásahu člověka. Inovátorem v chovu koní se roku 1560 stal Ferdinand I. Habsburský, který nechal v Kladrubech nad Labem zřídit technickou novinku. Jednalo se o velkou oboru, ve které nebyli koně chováni polodivokým způsobem s vysokou zvěří, ale podle ročních období byli přesouváni z pastvin do stájí a naopak. Velkým pokrokem bylo oddělení klisen od hřebců, díky němuž se mohly uskutečňovat základní šlechtitelské zásady plánovitého chovu. Díky této inovaci mohl být vytvořen zcela nový ráz koní s ohledem na požadované schopnosti a vlastnosti.

Vzhledem k tomu, že v 16. století byl rytířský princip boje, tedy silný náraz těžké jízdy, nahrazen individuální dovedností jezdce a koně, musel se samozřejmě změnit i způsob chovu koní. S tím souvisí zakládání jezdeckých akademií, které pro výcvik vyžadovaly obratné a učenlivé jedince. Nejlépe tyto požadavky splňovali koně starošpanělstí a jejich kříženci. Proto byly na šlechtických dvorech po celé Evropě zakládány chovy, do nichž se dováželi koně ze Španělska, popřípadě z oblastí dnešní Itálie.¹⁸⁹ Raně novověké Čechy nebyly výjimkou. Z importovaných koní zakládala šlechta a panovnické dvory elitní chovy, sloužící jejich reprezentativním účelům. Na území Čech se jednalo zejména o dvorní hřebčín Kladruby nad Labem a hřebčín vévody frýdlantského Albrechta z Valdštejna ve Smrkovicích na Novobydžovsku.

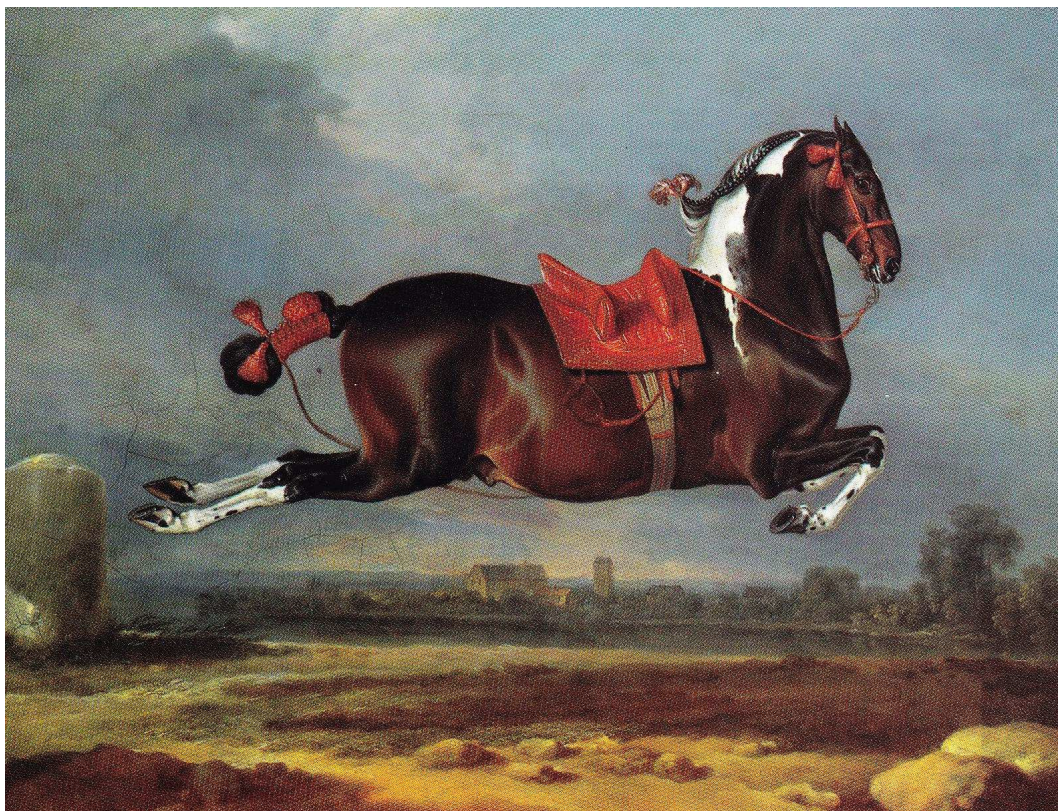
¹⁸⁷ Za vlády císaře Rudolfa II. se z oblastí východních Čech remontovalo pro potřeby vojska nejvíce koní k tahu. Koně byli významným vojenským artiklem. Tuto skutečnost dokládá například císařské nařízení české komoře z 15. října 1592: „*Na místech, kde pohraniční clo se vybírá, učiněna mají býti opatření proti vývozu koní, poněvadž v nastávající válce proti Turkům jich bude zapotřebí.*“ TAMTÉŽ, Soustředění chovu koní pardubského panství do kladrubské obory, s. 32.

¹⁸⁸ Hlavními představiteli dalších generací hipologů jsou František Lerche, Jaroslav Dušek, Lenka Gotthardová a Drahošlav Misař.

¹⁸⁹ Staroitalský kůň se vyznačoval větší mohutností a kostnatostí.

Obrázek číslo 37

Johann Georg von Hamilton, Cerbero, strakatý hnědák v capriole (1721)

Ani chov těžkých koní však zcela nezanikl. Velmi těžcí koně italsko-španělské, kteří mají výraznou karpální akci v klusu, byli v novověku žádáni pro potřeby královských dvorů jako karosiéři. Pro takové účely byl ze základu koní starošpanělských a neapolských vyšlechtěn i „bohemicus“, tedy kůň starokladrubský. Plemenářská práce byla navíc usměrňována módním požadavkem určité barvy. Jak bylo již výše řečeno v období raného novověku, byli oblíbení skvrnití bělouši, zvaní hermelíni,¹⁹⁰ kteří se dováželi ze Španělska. V kurzu však byla i další neobvyklá zbarvení. Bohuslav Balbín ve svých *Rozmanitostech z historie Království českého* uvádí, jak byli zvláště zbarvení koně ceněni: „Často jsem viděl, že se v Čechách narodí strakatí koně se skvrnami buď černými nebo pruhovanými či s jinou krásnou barvou. Nedávno prý byli odesláni z královské konírny florentskému vévodovi pestrobarevní koně jako milý dar. Ty porodila česká země. Jistý ctihodný muž mi vyprávěl, že viděl koně vznešeného plemene (můžeme-li tak říci), narozeného na panství

¹⁹⁰ Toto zbarvení je původní u mongolských koní, kteří se ve středověku dostali přes Polsko do Španělska.

nejvyššího písaře Českého království, urozeného pana Františka Scheidlera. Tento kůň měl překrásné skvrny a byl odhadnut na 1200 florentských dukátů. Vzešel z bílého otce a z klisny kaštanové barvy.“¹⁹¹

Takto zajímavě zbarvení jedinci byli velmi často i portrétovaní. Důkazem je obraz strakatého hnědáka, hřebce Cerbera (obr. č. 37), který v první polovině 18. století namaloval Johann Georg Hamilton. Hřebec na obraze představuje nejsložitější figuru Vysoké školy jezdeckého umění zvanou capriola, neboli kozlí skok. Cerbero byl za svého života ozdobou císařských stájí Karla VI., dnes je jeho portrét umístěn v sále Kunsthistorického muzea ve Vídni.

V. 2. Císařský dvorní hřebčín Kladruby nad Labem

Tradice chovu koní v oblasti Kladruby nad Labem sahá až do středověku. Dokládají to nejen místní názvy, jako například Kobylníky z doby předhusitské, ale i erbovní znamení podkovy zdejších vladyků ze 14. století. Urbář Viléma z Pernštejna datuje založení první koňské obory v Kladrubech před rok 1522.¹⁹² O třicet let později přivezl Jaroslav z Pernštejna, nejvyšší štolba království českého a poslední držitel rozsáhlého perňštejnského panství svého rodu na Pardubicku, do kladrubské obory první koně španělské krve, kteří se později stali základem pro chov starokladrubských galakariosierů. Po smrti Jaroslava z Pernštejna roku 1560 odkoupil perňštejnské panství na Pardubicku sám Ferdinand I. a Kladruby s oborou se tak dostaly do držení panovnického rodu Habsburků.

Kladrubský poplužní dvůr byl pro své rozsáhlé pastviny v blízkosti řeky Labe přímo stvořený pro chov koní. Kvality místních hřebců si cenil i císař Maxmilián II., který zde roku 1563 založil hřebčinec a položil tak základy organizovaného chovu koní v Kladrubech. Lásku ke koním zdědil po svém otci i císař Rudolf II., a proto nechal původní koňskou oboru povýšit na císařský dvorní hřebčín. Stalo se tak dekretem z 24. dubna roku 1579. Prvním kštytmistrem¹⁹³ dvorního hřebčína se stal Rudolf Breitenbach z Rosenthalu. Zájem Rudolfa II. o chov koní v Kladrubech dokládá mimo jiné i císařský zámeček, který si zde nechal vybudovat v osmdesátých letech 16. století.

¹⁹¹ H. BUSINSKÁ (ed.), *Bohuslav Balbín*, s. 179.

¹⁹² Již roku 1513 byl dokončen Opatovický kanál, který měl zavlažovat rozsáhlé kladrubské pastviny. Informace o počátcích chovu v Kladrubech nad Labem čerpány z knihy N. ZÁLIŠE, *Jeho Milosti císařské obora*.

¹⁹³ Nejvyšší úředník hřebčína, dnes ředitel.

Obrázek číslo 38

Johann Georg Hamilton, Dvorní hřebčín Kladruby (1725)

Kapacita stájí v době založení hřebčína činila asi 130 koní, avšak turecké nebezpečí si brzy vyžádalo jejich velké rozšíření. Roku 1594 byl ohlášen přesun koní z hřebčína v Münchhofu¹⁹⁴ do Kladrub. Přes veškeré snahy se nepodařilo zajistit pro tyto koně dostatek krmiva, steliva ani místa ve stájích, byli proto vráceni zpět. Na budování stájového komplexu v Kladrubech se tehdy podílel i Ulrico Aostalli de Sala, jeden z nejvýznamnějších renesančních architektů a stavitelů své doby. Tento světoznámý architekt postavil i unikátní patrové císařské stáje Rudolfa II. na Pražském hradě. Ty jezdili obdivovat šlechtici z celé Evropy. Stáje byly schopny pojmout najednou

¹⁹⁴ Münchhofenský hřebčín se nacházel na rozhraní Dolních Rakous a Uher, hrozilo mu tedy bezprostřední turecké nebezpečí. N. ZÁLIŠ, *Jeho Milosti císařské obora*, s. 306.

až 200 koní, převážně se jednalo o diplomatické dary císaři. Vzduch ve stájích byl dokonce navoněn, aby poskytoval častým císařským návštěvám nejvyšší komfort.¹⁹⁵

Císařský dvorní hřebčín v Kladrubech řídily tři instituce. Úřad nejvyššího štolby měl na starosti chov koní a volil i nejvyššího kladrubského kštýtmistra. Česká královská komora spravovala pozemky, na nichž byl hřebčín vystaven, a řešila hospodářské otázky. Posledním orgánem byl Královský stavební úřad, který zodpovídal za stav budov. Zpočátku byli na pozici kštýtmistra kladrubského hřebčína jmenováni osvědčení cvičitelé koní z dvorních stájí, což byli většinou Italové. Jejich povinností byla mimo jiné i osobní účast při transportech koní určených pro práci u vídeňského dvora. Dělo se tak cestou dlouhou přibližně 250 km vedoucí přes Čáslav, Německý Brod a Jihlavu, která trvala asi 13 dní.

Chovným cílem hřebčína byl od počátku galakariosier, tedy majestátní kočárový kůň pro reprezentativní potřeby císařského dvora. První chovné stádo v kladrubském hřebčíně sestávalo zejména z koní importovaných ze Španělska.¹⁹⁶ Výběr chovných koní měli na starost císařští podkoní. Ti nakupovali buď přímo ve Španělsku, nebo v severní Itálii, a to zejména v úrodném okolí Polesiny nedaleko Ferrary.¹⁹⁷ Staroitalské koně dodali do kladrubského chovu mohutnost a kostnatost.¹⁹⁸ Starokladrubský kůň je tak ve své podstatě jediným žijícím dokladem slavného staroitalského chovu.

Pro rozkvět a ustálení plemenitby bylo velmi důležité stabilní politické klima a samozřejmě přízeň vládnoucích vrstev společnosti, které si mohly dovolit financovat nákladný a okázalý chov s minimální rentabilitou. Válečné konflikty proto většinou chov koní výrazně brzdily. Hřebčíny musely být evakuovány, neboť ukrývaly cenný vojenský artikl. Největší ránu zasadila slibně se rozvíjejícímu chovu koní v Čechách třicetiletá válka. Hlavní chovné stádo z Kladrub bylo sice na přelomu let 1637 a 1638

¹⁹⁵ Další informace o hradních patrových stájích TAMTÉŽ, s.307.

¹⁹⁶ O podobu španělského koně se nejvíce zasloužili Maurové, kteří brzy po obsazení pyrenejského poloostrova začali křížit domácí starošpanělské klisny se svými berberskými a orientálními hřebci. Vznikl tak kůň s mohutnými tvary západních koní, který vynikal ušlechtilostí a obratností koní berberských a arabských. Dnes se nejvíce tomuto typu koní podobá lipicán, chovaný od roku 1580 ve dvorním hřebčíně v Lipici. Nejlépe zachytil tvary těchto ušlechtilých koní dvorní malíř Filipa IV. Diego Velázquez. Informace o původu španělských a italských koní byly čerpány z knihy F. BÍLKA, *Kůň starokladrubský*.

¹⁹⁷ D. MISAŘ, *Vývoj*, s. 8.

¹⁹⁸ Zatímco španělský kůň byl určen pod sedlo, případně do lehkého tahu, staroitalský kůň byl oblíben jako těžký kočárový kůň. V původu staroitalských koní významně figuruje kůň norický, který předává potomkům mohutnost a sílu. Ušlechtilost a obratnost dodali opět koně arabští. Podle množství přilité orientální krve vznikaly regionální rázy staroitalských koní. Na jihu tak vznikl lehký kůň jezdecký, zatímco na severu se udržel těžký kočárový kůň. F. BÍLEK, *Kůň starokladrubský*, s. 7-8.

zachráněno přesunem do hřebčína v Münchhofu,¹⁹⁹ ale mnoho zemského chovného materiálu bylo zničeno či odvečeno cizími vojsky. Další katastrofou válečných let byly dva ničivé požáry, které postihly kladrubský hřebčín v letech 1639 a 1645. První z nich měli na svědomí švédští vojáci, kteří se usadili v prázdných stájích. Podruhé Kladruby vyhořely po „návštěvě“ císařského vojska. O úpadku chovu koní v Čechách svědčí i latinsky psaný spis Jana Viléma ze Stubenberka z roku 1662: „*V Čechách chovali se výborně koně, ale od 40 let byla země dějištěm krvavých válek, je strašně zpuštěna, a proto i chov koní jest ve velkém úpadku.*“²⁰⁰

Třicetiletá válka však byla v určitém slova smyslu pro kladrubský hřebčín i přínosem. Roku 1634 byla totiž k císařskému dvornímu hřebčínu připojena smrkovická Obora zkonfiskovaná z majetku Albrechta z Valdštejna. Chovné stádo ze Smrkovic v té době čítalo asi 600 koní špičkového španělského a italského původu. Valdštejnovi hřebci byli nejlepším chovným materiálem dovezeným ze šlechtických a královských dvorů celé Evropy a významně tak kladrubský chov pozvedli. Roku 1634 byl navíc kladrubským kštýtmistrem jmenován zkušený italský znalec koní Alexander Grasetti, bývalý Valdštejnův kštýtmistr ve Smrkovicích, který hřebčín vedl až do roku 1651.²⁰¹

Roku 1652 se do Kladrub konečně vrátilo zachráněné chovné stádo z hřebčína v Münchhofu. Přivedl ho nově jmenovaný kštýtmistr Francesco de Jacobo. Opravy stájí po požárech však nebyly dokončeny, a proto musela být část koní umístěna ve smrkovické Oboře. Při příležitosti návštěvy Leopolda I. roku 1656 byl komplex kladrubských obor a stájí významně rozšířen a počty koní výrazně vzrostly. Dvůr požadoval silnější koně do těžkých karos, proto začaly být dováženi hlavně neapolští hřebci vynikající svou svalnatostí a mohutnou kostrou.

Přelom 17. a 18. století je právem označován za dobu největšího rozkvětu kladrubského hřebčína a chovu koní v Čechách vůbec. Císař Karel VI.²⁰² byl nejen milovníkem krásných, ušlechtilých koní, ale jeho specifické nároky na reprezentaci habsburského domu vedly k zavedení chovných postupů, ze kterých vzešli

¹⁹⁹ Nacházel se nedaleko Vídně.

²⁰⁰ F. BÍLEK, *Chov*, s. 26.

²⁰¹ Přehled všech kštýtmistrů císařského dvorního hřebčína v Kladrubech nad Labem je uveden v knize N. ZÁLIŠE, *Jeho Milosti císařské obora*, s. 306-321.

²⁰² K tématu chov koní za vlády Karla VI. byly cenné poznatky čerpány ze studie Marie MAREŠOVÉ, *Císařský hřebčín v Kladrubech za vlády Karla IV.*, in: Jirí KUBEŠ – Radmila PAVLÍČKOVÁ (edd.), *Šlechtic mezi realitou a normou. Miscelanea ze studentských prací k dějinám raného novověku*, Olomouc – Pardubice 2008, s. 193-208.

starokladrubští koně. Rodokmeny předků současných starokladrubských koní sahají přibližně do poloviny 18. století. Starší záznamy byly nenávratně zničeny při ničivém požáru roku 1757,²⁰³ a tak nelze zcela zrekonstruovat původní chovné stádo. Jedním z mála dokumentů, jež se zachovaly, je soupis plemenných hřebců, kteří v kladrubském hřebčíně působili od roku 1709. Nejstarším hřebcem je zde bělouš *Rubino* narozený roku 1684.²⁰⁴

Obrázek číslo 39

Johann Georg Hamilton a Johann Gottfried Auerbach, jezdecký portrét císaře Karla VI. pro Zimní jízdárnu v Hofburgu

²⁰³ Koně byli naštěstí evakuováni do Kopčan a uherského Enyedu. E. ŠERÁ, *To snad byla taková popřevratová horečka*, s. 36 an. V Kladrubech tehdy shořel archiv, fara, kostel, část stájí a většina obce. N. ZÁLIŠ, *Jeho Milosti císařské obora*, s. 311.

²⁰⁴ Podrobně se tímto soupisem plemenných hřebců zabývá František Bílek ve svých nevydaných dokumentech. Archiv NZM, *OS František Bílek*, *Dějiny dvorního hřebčína Kladruby nad Labem*, s. 23-25.

Barokní ceremoniály byly příležitostí k okázalé prezentaci bohatství a moci. K těmto účelům sloužily překrásné šaty, nákladné kočáry a samozřejmě koně. Ušlechtilý kůň byl dokonce často obdivován a oceňován stejně jako mistrovské dílo výtvarného umění.²⁰⁵ Prestižní chovy španělské proveniencí proto nezakládal jen císař. Na chovu koní v Čechách se významně podíleli i příslušníci šlechtických rodů. Nejvýznamnějšími chovatelskými středisky ušlechtilých koní byly schwarzenberský hřebčín v Hluboké nad Vltavou, hřebčín Opočno patřící Coloredo-Mansfeldům, trauttmansdorfský hřebčín u Litomyšle a kolovratské stádo koní v Kyšperku (nyní Letohrad).²⁰⁶

Mezi vášnivé chovatele koní patřil zejména František Václav z Trauttmansdorfu (1677-1753), který byl roku 1719 pověřen dohledem nad všemi dvorními hřebčínny.²⁰⁷ V té době bylo v Kladruzech kolem tisíce koní a dovoz dalších nebyl nijak znesnadněn, neboť místodržitelé v Království neapolském se stali čeští šlechtici Jiří Adam z Martinic a Alois hrabě Harrach.²⁰⁸ Z důvodů nízké kapacity kladrubského hřebčína bylo velmi důležité postavit pro koně nové vyhovující stáje a zrekonstruovat celý areál, včetně zámečku. Se stavbou se začalo roku 1721 a byla čistě v režii inspektora dvorních hřebčínů Františka Václava z Trauttmansdorfu. František Václav najal pro rozsáhlou přestavbu mistra Františka Maxmiliána Kaňku, který v té době pracoval v trauttmansdorfských službách na zámku Litomyšl. Na plánech barokní přestavby kladrubského zámku se ve třicátých letech podílel i Kilián Ignác Dienzenhofer.

Ve dvacátých a třicátých letech 18. století probíhala také kultivace krajiny v okolí kladrubského hřebčína. Velkým problémem byla řeka Labe, která se každoročně vylévala z břehů a zaplavovala kladrubské pastviny. Podmáčená půda mohla být zdrojem vážných onemocnění kopyt a líní nepříjemného bodavého hmyzu. Tomu měly zabránit nově budované valy. Postupně byl vytvořen systém struh pro zavlažování a odvodňování pozemků. Nově vysazované skupiny dubů na pastvinách měly poskytovat stín pasoucím se koním a zároveň vysušovat zdejší zamokřený terén.²⁰⁹

V 18. století byli v Kladruzech chováni koně nejrůznějších barev – ryzáci, plaváci, isabely, strakáči, hnědáci a velmi cenění albíni. Až kolem roku 1800 se ustálily dnešní

²⁰⁵ M. MAREŠOVÁ, *Císařský hřebčín*, s. 194.

²⁰⁶ D. MISAŘ, *Vývoj*, s. 9.

²⁰⁷ Více o Františku Václavovi z Trauttmansdorfu M. MAREŠOVÁ, *Císařský hřebčín*, s. 195-197.

²⁰⁸ N. ZÁLIŠ, *Jeho Milosti císařské obora*, s. 309.

²⁰⁹ M. MAREŠOVÁ, *Císařský hřebčín*, s. 200-201.

barevné variety – černá a bílá.²¹⁰ Plemenitba se řídila připouštěcím plánem, který byl ovšem velmi volný a měnil se podle nastalé situace a požadavků dvora.²¹¹ Mimořádná pozornost se věnovala připouštění klisen plemenným hřebcem, věřilo se totiž, že průběh připouštění má vliv na zdraví, pohlaví i povahu hříběte. Klisně se přisuzovala vedlejší role, hlavní byl plemeník, proto se mu také věnovala větší péče. Připouštění probíhalo v den jarní či podzimní rovnodennosti. V kladrubském hřebčíně se upřednostňovalo připouštění na podzim, protože hříbata narozená v září mohla být příští jaro vyhnána na čerstvou pastvu a byla tak odolnější vůči nemocem. Klisny v zemském chovu byly naopak připouštěny v jarních měsících, neboť vyživování laktující klisny přes zimu bylo příliš nákladné. Jarní říje je navíc u klisen bouřlivější a kvalitnější, zemští chovatelé tak měli jistotu, že jim klisna zabřežne.

Již v barokním kladrubském chovu bylo obvyklé dnešní dělení klisen do tří skupin, na zapuštěné, březí a s hříbaty.²¹² Kladrubský hřebčín významně ovlivňoval a zkvalitňoval i zemský chov v Čechách. V 17. a v první polovině 18. století se ročně z kladrubského chovu vyřazovalo a rozprodávalo přibližně 30-40 koní, kteří se stali základem pro vyhlášené koně chrudimské.²¹³

Po smrti císaře Karla VI. zájem dvora o kladrubský hřebčín výrazně opadl. Marie Terezie hned po svém nástupu na trůn z ekonomických důvodů zrušila místo inspektora dvorských hřebčínů a na počátku čtyřicátých let 18. století, po vpádu cizích vojsk do Čech, byli koně z Kladrub přesunuti do uherských Kopčan.²¹⁴ V letech 1756-1758 našli kladrubští koně azyl v uherském Enyedě.²¹⁵ Po požáru roku 1757 se přistoupilo k rentabilnějšímu využití areálu hřebčína a byla zde vybudována textilní manufaktura. Ta však nebyla přínosem, a přestože byla za sedmileté války (1756-1763) přeorientována z výroby luxusního zboží na výrobu vojenského sukna, živořila až do roku 1770, kdy se do Kladrub opět vrátil chov koní. V té době byl hřebčín dokonce rozšířen o nové stáje i pastviny.

²¹⁰ Obrazové přílohy č. 24 a 25.

²¹¹ Požadavky se řídily buď módou, pokud jde o zbarvení, nebo rázem (koně kočároví nebo jezdečtí).

²¹² M. MAREŠOVÁ, *Císařský hřebčín*, s. 205.

²¹³ J. HÁJEK, *Kronika*, s. 138.

²¹⁴ Nedaleko Holíče na Slovensku.

²¹⁵ Dnes není možné zjistit přesnou lokaci tohoto hřebčína. Pravděpodobně se nacházel někde na pomezí dnešního Maďarska a Rumunska. N. ZÁLIŠ, *Jeho Milosti císařské obora*, s. 310.

Počátek 19. století znamenal pro Kladruby konec možnosti obstarat si čistokrevný materiál k osvěžení krve starokladrubských koní z Itálie.²¹⁶ Zakoupení italského vraného hřebce *Napoleone* v Římě roku 1853 tak bylo pro hřebčín velkou událostí.²¹⁷ Do Kladrub se ve dvacátých letech 19. století také přestěhoval chov anglických koní z Kopčan.²¹⁸ Celkem se jednalo o 120 klisen matek. Až do roku 1842 tak existovaly v Kladrubech dvě oddělené hřebčinecké správy – anglická a starokladrubská.

Novou vzpruhou byl pro hřebčín nástup císaře Františka Josefa I. na trůn roku 1848. V padesátých letech bylo po návštěvě císaře a císařovny přikročeno k dalším rozsáhlým přestavbám. Kladruby byly odtrženy od pardubického panství a od 1. prosince 1855 patřily dvorské komoře.²¹⁹ Nejžhavější novinkou doby se staly rovinové a překážkové dostihy, které měly své kořeny v parforních honech. Jejich obliba neustále stoupala a na čas se stala hlavním ukazatelem směru chovu koní v Habsburské monarchii. Chov kočárových koní se částečně přesunul do Kopčan a v Kladrubech byla vybudována tréninková dráha a anglická stáj, takzvaný Paddock. Pro velké náklady však byly dostihová stáj i chov plnokrevných anglických koní roku 1876 zrušeny a hřebčín se vrátil k původnímu poslání, tedy k produkci kvalitních, reprezentativních galakarosierů.

Do první světové války bylo o odbyt ušlechtilých starokladrubských koní postaráno. Zlatá doba přelomu 19. a 20. století přála tradiční okázalé nádheře a nic nenavštěvovalo tomu, že kladrubský hřebčín i jeho svěřence čeká nejtěžší období v jejich dějinách. Nejlepší hřebci starokladrubského plemene byli každoročně posíláni na výcvik ke dvoru do Vídně. Po několika letech tvrdého tréninku se tito hřebci vraceli do Kladrub a nejlepší z nich se stali zdejšími plemeníky. O pozornosti, jež byla kladrubským koním v této době věnována, svědčí i to, že zvláště oblíbení koně, kteří sloužili u dvora, se po svém zestárnutí neutráceli, ale byli posíláni zpět do Kladrub na dožití. Takovým koním byla věnována zvláštní péče až do jejich přirozené smrti.²²⁰

²¹⁶ Politická situace v Itálii zapříčinila tříštění starých chovů, koně byli kříženi nahodile a staré rasy prakticky zanikly. E. ŠERÁ, *To snad byla taková popřevratová horečka*, s. 38.

²¹⁷ N. ZÁLIŠ, *Jeho Milosti císařské obora*, s. 312.

²¹⁸ Dnešní Kopčany na Slovensku nedaleko Holíče.

²¹⁹ Kladrubský hřebčín se tak stal, spolu s Lipicou, posledním dvorským hřebčínem v Rakousku Uhersku. Hřebčiny Halbthurn a Enyed byly z ekonomických důvodů zrušeny. N. ZÁLIŠ, *Jeho Milosti císařské obora*, s. 314.

²²⁰ TAMTÉŽ, s. 317.

První světová válka sice ušetřila základní chovné stádo klisen a díky rozsáhlým evakuacím z hřebčínů Radovec²²¹ a Lipica²²² byl dokonce počet zdejších koní navýšen, ale po rozpadu monarchie převzala hřebčín nově vzniklá Československá republika a nejlepší plemeníci zůstali ve Vídni.²²³ Hřebčín i s pozemky připadl pod správu Ministerstva zemědělství.²²⁴ To s odporem ke všemu monarchistickému označilo starokladrubske koně za „zdegenerované trosky“²²⁵ a za hlavní chovný cíl Kladrub určilo anglické polokrevníky a orientálce mohutnějších tělesných tvarů. Ti měli být vzpruhou domácího teplokrevního chovu. Čeští hospodáři však toužili spíše po těžkých teplokrevnicích výrazně hospodářského typu a mohutných chladnokrevnicích, kteří byli v té době v módě a navíc byli v zemědělství lépe využitelní. Poté, co v roce 1920 uhynuli poslední dva kvalitní starokladrubští plemeníci, se zdálo, že je jediné české plemeno definitivně ztraceno. Naštěstí se půl roku po záhadném uhynutí těchto hřebců narodili dva velmi slibní synové jednoho z nich a chov běloušů byl tak zachráněn.²²⁶

Chovné stádo vraníků čekaly daleko horší peripetie. Roku 1922 byla zrušena linie italského hřebce *Napoleone* vyřazením jeho potomka *Napoleone Sola VI.* a hřebčín byl přinucen k restrikci vraného stáda. S vyvrcholením krize v roce 1931 byl zbytek vraníků přesunut na Slovensko, kde byli na spišském velkostatku využíváni jako pracovní koně. Roku 1934 se vrátili ve zcela zuboženém stavu do Čech, kde byli za nízké ceny odprodáni. Některé vraníky linie *Sacramoso* zakoupil církevní úřad biskupského velkostatku v Chrastí u Chrudimi.²²⁷ Díky tomu mohla být vraná varianta starokladrubskeho koně znovu obnovena. Nejvíce se o to zasloužil František Bílek, který od roku 1938 vraníky soustředil v Průhonicích u Prahy a po roce 1945 je nechal přesunout do Slatiňan, kde jsou chováni dodnes. František Bílek se významně zasadil i o regeneraci starokladrubskeho bělouše.

²²¹ Založený roku 1774 v oblasti vévodství Bukovina.

²²² Založený již roku 1580 nedaleko Terstu.

²²³ N. ZÁLIŠ, *Jeho Milosti císařské obora*, s. 317.

²²⁴ Chov koní mělo na starosti oddělení Ministerstva zemědělství s označením III.a, jehož písemnosti jsou uloženy v NA Praha, *Ministerstvo zemědělství I.*

²²⁵ Sepsáním posudku byl pověřen František Chalupa, který upozornil i na fakt, že odvedení na frontu byli ušetřeni pouze koně vadní a březí klisny. Z toho důvodu docházelo k připouštění klisen zbylými nekvalitními hřebci a k celkové degeneraci chovu. Více o situaci v Kladrubech nad Labem na počátku první republiky E. ŠERÁ, *To snad byla taková popřevratová horečka*, s. 41.

²²⁶ N. ZÁLIŠ, *Jeho Milosti císařské obora*, s. 318.

²²⁷ TAMTÉŽ, s. 319-321.

Druhá světová válka znamenala pro kladrubský hřebčín opětovné nebezpečí. Po Mnichovu se ozývaly názory, že je takový chov pro druhou republiku zbytečný a navíc příliš drahý. Útoky proti starokladrubským koním ustaly až se zřízením Protektorátu Čechy a Morava. V roce 1940 byly dokonce zavedeny náročné zkoušky výkonnosti hřebců, aby vedoucí hřebčína prokázali, že chovají kvalitní a všestranně způsobilé koně. Po nástupu komunistické strany k moci v obnoveném Československu byl hřebčín vyňat z přímého řízení Ministerstva zemědělství a stal se Plemenářským ústavem začleněným do Hlavní správy státních plemenářských stanic.²²⁸ Až po roce 1989 se kladrubský hřebčín opět přejmenoval, tentokrát na Národní hřebčín Kladruby nad Labem, tento název nese dodnes. To, že se plemenářský plán Františka Bílka na obnovu chovného stáda běloušů osvědčil, potvrzuje označení starokladrubského koně kulturní památkou v roce 1995. O sedm let později bylo kmenové stádo běloušů vyhlášeno dokonce Národní kulturní památkou. Takové pocty se nedostalo ani lipickým koním a starokladrubský bělouš se tak stal jediným živým tvorem s tímto titulem.

V. 3. Smrkovická Obora Albrechta z Valdštejna

Historie smrkovické Obory není tak obsáhlá jako dějiny kladrubského hřebčína, ale přes své krátké trvání chov koní v Čechách významně ovlivnila. Její příklad může také posloužit, jako srovnání chovu koní ve šlechtickém a císařském prostředí v první polovině 17. století. Smrkovickou Oboru na Novobydžovsku nechal založit Albrecht z Valdštejna v roce 1623,²²⁹ tedy ve zdánlivě těžkém období, kdy v Evropě začínala zuřit třicetiletá válka. Ta byla zpočátku paradoxně pro Valdštejna velmi přínosnou, neboť s válečnými úspěchy rostlo jeho bohatství i sebevědomí a díky tomu si mohl dovolit nashromáždit ve Smrkovicích ten nejlepší plemenný materiál ze špičkových chovů celé Evropy. Jednalo se v první řadě o koně starošpanělské a staroitalské, kteří ovládali vznosný chod a byli výkonnými a elegantními jezdeckými koňmi. Základní rozdíl mezi hřebčínem v Kladrubech nad Labem a smrkovickou Oborou tedy tkví hlavně v chovném cíli. Zatímco ve Smrkovicích chovali zejména jezdecké koně určené

²²⁸ TAMTÉŽ.

²²⁹ Ke Smrkovickému panství byla téhož roku připojena i malá osada Radeč, ležící 5 km severovýchodně od Smrkovic na pravém břehu potoka Javoroky. Tato Radeč se později stala rodištěm slavného polního maršálka Jana Josefa Václava Radeckého (1766-1858). Archiv NZM, *OS František Bílek*, 0 chovu Albrechta z Valdštejna, vévody frýdlantského a o založení jeho hlavního hřebčína ve smrkovické oboře, s. 4.

pod sedlo a vojenské účely a kočároví koně byli pouhým nezbytným doplňkem, chovatelé v Kladrubech se od počátku orientovali na mohutnější variantu španělských koní určených zejména pro zápřež do těžkých císařských karos. Vznosný chod a elegance těchto koní byly žádoucí v obou případech.

Smrkovická Obora byla založena na místě opuštěné tvrze a menšího poplužního dvora osady Radeč. Valdštejn hospodářský provoz tohoto dvora zrušil a okolní pole a louky nechal přeměnit na pastviny. Celou osadu Radeč pak spolu s lesy dal oplotit, čímž vznikla velkolepá hřebčí obora. Pro místní obyvatele to byla tak radikální změna terénu, že pojmenování „valdštejnská“ či „smrkovická“ Obora plně nahradilo původní jméno osady a název Radeč se zcela přestal užívat.²³⁰ Valdštejn si mohl z výše svého postavení dovolit uchránit toto území před válečnými hrůzami. Zemědělství i chovu koní se zde natolik dařilo, že celé vévodství frýdlantské spolu se smrkovickou Oborou bylo často nazýváno „terra felix,“ tedy šťastnou zemí.²³¹ Ve smrkovické Oboře byl, stejně jako v Kladrubech, vybudován zámek s komnatami pro vrchnost a s hostinskými pokoji. Pokud byl Valdštejn přítomen na svém panství, rád ze speciálně upraveného altánu na vrcholu zámecké věže pozoroval rej hříbat s matkami. Odtud byl také dáván pokyn čeledínům ke krmení a hřebelcování koní, který měl podobu hlásného troubení.

Životopisec Albrechta z Vladštejna, jičínský děkan Václav Červinka z Věžova, ve svém díle vzpomíná na vévodovu lásku ke koním takto: „*Kdykoli mu byl v poli učiněn návrh, aby koně, kteří se stali k další vojenské službě nezpůsobilými, byli prodáni sedlákům k polní práci nebo k jiným účelům, nikdy k tomu nepřipustil, aby vojenští koně takto bídně skončili, nýbrž poručil, aby byli zastřeleni. Daroval-li komu koně a dověděl se, že ten dotyčný koně užívá do tahu, ihned nařídil, aby mu byl odňat a zastřelen, majiteli pak poručil, aby mu za koně zaplatil plnou cenu.*“²³²

Z tohoto úryvku pamětníka jasně vyplývá, že kůň byl pro Albrechta z Vladštejna v první řadě jezdeckým zvířetem. Jako urozený šlechtic neuznával využití ušlechtilých či vojenských koní v zemědělství a snažil se tomu všemožně bránit. Zatímco hřebčín v Kladrubech výrazně ovlivňoval zemský chov ve východních Čechách, smrkovická

²³⁰ Místní Smrkovicím říkali i zjednodušeně Obora, tento název se plně vžil, proto je Obora (v pramenech Wobora) psána s velkým počátečním písmenem. TAMTÉŽ, s. 5.

²³¹ A to nejen lidově, ale i úředně. TAMTÉŽ, s. 6.

²³² Rukopis citované práce Václava Červinky z Věžova, *De vita rebusque gestis A.W.E. ducis Fridlandiae libri IV.* z roku 1685 uvádí František Bílek ve svých nepublikovaných dějinách kladrubského hřebčína. TAMTÉŽ, s. 9.

Obora byla zcela soukromým a uzavřeným světem. Valdštejn se o své koně nehodlal s nikým dělit a už vůbec ne s prostými rolníky, kteří by s jeho koňmi chtěli obdělávat půdu a tahat těžké povozy. K hospodářským účelům svého panství podporoval několik menších hřebčínů při poplužních dvorech v Oulibicích a Starých Hradech, kam umisťoval pro svůj elitní chov nevhodné koně.

Jak ukazuje zachovaný soupis koní z roku 1626,²³³ Albrecht z Valdštejna choval ve smrkovické Oboře výběr koní nejrůznějších plemen a rázů. Vedle módních koní španělských se orientoval na chov koní fríských, meklenburských, oldenburských,²³⁴ holštýnských a dánských. Do chovného programu zařadil i ty nejlepší klisny domácího českého původu, které se nacházely na okolních poplužních dvorech. I věkové složení chovného stáda Obory bylo velmi rozmanité. Vedle tříletých hřebečků ve výcviku, kterým byla věnována zvláštní pozornost, zde bylo chovné stádo klisen matek s hříbaty a samozřejmě nesměli chybět různě staří hřebci, pro něž byla vybudována zvláštní stáj splňující přísné Valdštejnovy požadavky. V jedné z relací, které si Valdštejn nechával pravidelně posílat od svého zemského hejtmána v Jičíně Gerharda Taxise,²³⁵ se píše o dvaceti pětiletém hnědákovi jménem *Amor Mio*. Podle Taxise již nebyl tento plemeník schopen připouštění a jeho potomstvo nebylo kvalitní. Cvičitel koní v Jičíně si ho však vyžádal pro zaučování nových jezdců. Valdštejn byl zcela opačného názoru. Hřebce považoval za jednoho z nejlepších, a proto nařídil jeho další využití v chovu. Takhle starý hřebec v základním chovném stádu musel být velkou raritou, neboť ani v Kladruších nebyli takto staří plemenci.²³⁶ Jak vyplývá z výše uvedených informací, vévoda se o chov ve svém hřebčíně velmi zajímal. Každoročně si nechával posílat i přípařovací plány, v nichž často škrtal a připisoval nejrůznější poznámky.²³⁷ Mezi Jičínem a vojenskými tábory probíhala čilá korespondence. Valdštejn chtěl mít neustále čerstvé zprávy o průběhu výcviku mladých koní i o počtech a kvalitě narozených hříbat. Gerhard Taxis měl proto plné ruce práce, aby se vévodovi zavděčil. Pokud šlo o koně, Valdštejn sebemenší chybu velmi krutě trestal. Unikátním dokladem o chovu koní

²³³ Tabulková příloha č. 1.

²³⁴ Albrecht z Valdštejna byl prvním, kdo do českých zemí importoval ve větším množství těžké teplokrevné oldenburské koně. Archiv NZM, *OS František Bílek*, Chov koní ve hřebčíně ve smrkovické Oboře spjat s osobou Albrechta z Valdštejna, s. 27.

²³⁵ Celým jménem Gerhard Taxis svobodný pán z Hulsu a na Valečově. TAMTÉŽ, s. 59.

²³⁶ TAMTÉŽ, s. 22.

²³⁷ Například v přípařovacím plánu na rok 1629 zakázal připouštět nepravého (tedy naučeného) mimochodníka a nechal ho vyměnit za pravého, neboť nevěřil, že naučená vlastnost je předávána na potomky. To dokazuje, že v té době byli rození mimochodníci velmi žádaní. TAMTÉŽ, s. 25.

v Čechách jsou popisy jednotlivých koní v transportech určených pro smrkovickou Oboru včetně věku, plemene, rázu a možnosti využití.²³⁸ Tak podrobné informace o složení chovného stáda v Čechách jsou pro toto období jedinečné, neboť chovné plány kladrubského hřebčína byly nenávratně zničeny při požárech.

Příklad smrkovické Obory podává unikátní pohled nejen na skladbu chovného stáda, ale i na zásobování tehdejších hřebčínů a na množství zaměstnanců spravujících hřebčín. Valdštejn si svých koní cenil nade všechn ostatní hospodářský dobytek, takže nejlepší seno, slámu i píci dostávali samozřejmě koně. Pro přezimování hovězího dobytka se tak často musela sít vikev a směsky na úhory, v mnohých případech docházelo i na sušení listů ze stromů, rákosí a trávy ostřice.²³⁹ Smrkovický hřebčín spravovalo velké množství úředníků a byli tu zaměstnáni ti nejlepší cvičitelé koní s doporučením od italských velmožů. Jedním z nich byl Ital Alexander Grasetti, který vykonával od roku 1627 funkci nejvyššího kštytmistra. O jeho kvalitách jistě vypovídá i fakt, že byl po zkonfiskování smrkovické Obory zaměstnán v Kladrubech nad Labem. Tito cvičitelé koní připravovali Valdštejnovy hlavní koně, kteří byli umístěni ve stájích zámečku. Většina těchto koní byla zajížděna pod sedlem, část však podstupovala i výcvik v lehké zápřeži. Rossपोर्टaři,²⁴⁰ jak byli cvičitelé koní v pramenech jmenováni, měli také na starosti transporty koní do polních ležení. Nejoblíbenějším Albrechtovým cvičitelem byl Francisco de Jacobo.²⁴¹ Svoji spokojenost se službami tohoto Itala Valdštejn vyjádřil tím, že mu na jaře roku 1632 daroval statek Domoslavice.²⁴²

Vedle italských cvičitelů byli ve Smrkovicích zaměstnáni i italští kováři a léčitelé koní, nicméně ani tito specialisté se nemohli měřit s dlouholetou praxí císařského kováře v Kladrubech. Valdštejn si toho byl plně vědom a posílal proto šikovné čeledíny na vyučení do kladrubského hřebčína. Tyto instituce si tedy nebyly uzavřeny, ale probíhala mezi nimi plodná kooperace. Ta byla završena roku 1634, po smrti Albrechta z Valdštejna, kdy císař Ferdinand II. připojil smrkovickou Oboru a celé její chovné stádo k hřebčínu v Kladrubech. Přesný počet koní, jež přibyl do Kladrub není znám,

²³⁸ Tabulková příloha č. 2.

²³⁹ Archiv NZM, *OS František Bílek*, Chov koní ve hřebčíně ve smrkovické Oboře spjat s osobou Albrechta z Valdštejna, s. 58.

²⁴⁰ Z německého Rossbereiter (ross – oř, reiter – jezdec). TAMTÉŽ, s. 59.

²⁴¹ Francisco de Jacobo se roku 1652 stal kštytmistrem kladrubského hřebčína po svém krajanovi Alexanderu Grasettim.

²⁴² Archiv NZM, *OS František Bílek*, Péče o nemocné koně, s. 71.

avšak muselo se jednat o více než 500 kusů drahocenných hřebců, klisen a hříbat nejrůznějších plemen a rází. O kvalitě těchto koní svědčí i fakt, že při svatbě mladého krále Ferdinanda III. se španělskou infantkou Marií Annou v roce 1631 byly do svatebního kočáru nevěsty zapřaženi neapolští vraníci smrkovického chovu a nikoli odchovanci císařského hřebčína v Kladrubech.

VI. OD VOJENSKÝCH HŘEBČÍNŮ KE STÁTNÍM

VI. 1. Konsolidace chovu koní v Čechách pod vojenskou správou

Patentem Marie Terezie z 13. srpna roku 1763 byl zemský chov koní v habsburské monarchii svěřen vojenskému velení. Krajské správy musely provést soupis a klasifikaci zemských hřebců i klisen a chovné kusy obdržely výžehy. Majitelé takto označených koní byli zbaveni povinnosti platit za ně dobytčí daň. Kvalitu plemeníků v zemském chovu však tento patent nevyřešil, neboť rolnický chov měl příliš nízkou kvalitu a příslušníci šlechty se bránili vydržování kvalitního plemenného materiálu pro potřeby selského chovu. Tento problém vyřešilo nařízení Josefa II. z roku 1780, podle kterého převzala všechny plemenné hřebce od šlechty a majitelů panství vojenská správa. Cílem bylo nejen řízení plemenitby a chovu, ale zejména zajištění potřebného počtu koní pro armádu pomocí remontování z rolnické produkce. Hřebci byli tehdy soustředěni u vojenských pluků, kde se o ně starali méně schopní důstojníci a vojáci, což se výrazně změnilo až zřízením vojenských hřebčinců. Jedním z nich byl i vojenský hřebčinec v Písku, oficiálně nazývaný K. k. Staats-Hengsten Depot Písek, jemuž bude níže věnována samostatná kapitola. S přesunutím hřebčínového plemenného materiálu z držení šlechty do rukou vojenské správy proběhlo zároveň posouzení všech hřebců v soukromém držení. Jednalo se tedy o historicky první licentování soukromých plemeníků, které bylo po první světové válce zavedeno i v nově vzniklém Československu.²⁴³

Pro doplnění stavu státních plemeníků a pozvednutí zemského chovu, dal Josef II. zřídit korunní, tedy císařské, hřebčiny v Mezöhegyes (1784)²⁴⁴ a v Radovci (1792). Zde byli chováni pouze teplokrevníci, chladnokrevný chov nebyl v té době v monarchii rozšířen. Zároveň se zřízením korunních hřebčínů mimo Čechy, vznikaly v tuzemsku stanice císařských hřebců při útvech jezdeckých pluků. Veškeré šlechtění v chovu koní tehdy převzala armáda. Ta však preferovala plemeníky, kteří byli zárukou doplňování stavu koní potřebných pro útvary. V průběhu celého 19. století tak nabývali převahy plemeníci rakousko-uherských polokrevných kmenů.²⁴⁵ Mezníkem ve vývoji chovu koní v Čechách byl rok 1867, kdy byl přerušen příliv plemeníků z uherských

²⁴³ První licentování soukromých hřebců v samostatném Československu proběhlo v roce 1920. Jeho přehled je uložen v NA Praha, *Ministerstvo zemědělství I.*, inv. č. 177, kart. 750.

²⁴⁴ Založen roku 1784 v oblasti 70 km severovýchodně od Segedína.

²⁴⁵ D. MISAR, *Vývoj*, s. 15.

hřebčínů Mezöhegyes a Kisbér.²⁴⁶ Rakouské hřebčiny Radovec a Piber²⁴⁷ nebyly schopny pokrýt potřebu českého a moravského chovu ani počtem ani kvalitou, a proto bylo započato s importem ze zemí západní Evropy, zejména z Německa, Francie a Velké Británie.²⁴⁸

Plemenitbu v českých zemích na zemské úrovni zajišťovaly od roku 1867 kromě rakouských hřebčínů v Radovci a Piberu také české vojenské hřebčince a dvorní hřebčín v Kladrubech nad Labem. Hřebčinců bylo celkem devět. Sedm se nacházelo v Čechách – Praha Na Panenské,²⁴⁹ Nemošice u Pardubic, Stará Boleslav, Plzeň, Písek, Bzí u Bukovska a Domažlice – a tři byly na Moravě a ve Slezsku – Opava, Hejčín u Olomouce a Hodonín.²⁵⁰ Na místě je připomenout základní rozdíl mezi hřebčínem a hřebčincem. Zatímco v hřebčíně jsou chováni hřebci spolu s chovnými klisnami a hříbaty, v hřebčinci stojí pouze pleměni hřebci, kteří jsou v připouštěcí sezóně od února do června odesíláni na jednotlivé erární stanice hřebců v oblasti spadající do působnosti konkrétního hřebčince. Spolu s hřebci byli na stanice posíláni i vojenští ošetřovatelé s rodinami, pro které muselo být zřízeno odpovídající ubytování.

Roku 1869 bylo řízení chovu koní svěřeno Ministerstvu orby. Armádě byl ponechán dozor nad správou hřebčinců a hřebčínů ve státní správě. Rolnický chov se však snažil o rozšíření chovu chladnokrevníků, který armáda všemožně omezovala hlavně nákupem a preferováním mohutnějších anglonormanských, norfolkských, hannoverských, východofríských a oldenburských teplokrevných hřebců. Kvůli rozdílným potřebám armády a rolnictva bylo nakonec přikročeno k celkové reorganizaci a rajonizaci chovu koní v celé monarchii. V Čechách a na Slovensku bylo vytvořeno 5 chovných oblastí, z nichž některé podporovaly rozšiřující se chov chladnokrevníků. Hranice chovných obvodů však nebyly striktně dodržovány. Na spojnicích docházelo k nežádoucímu křížení plemen i rásů. Nejčastěji tak vznikaly oblasti smíšené noricko-belgické. Tento problém přetrvával i po vzniku Československé republiky, kdy chovatelé prostřednictvím různých spolků a družstev pro zvelebení chovu koní žádali o přesunutí celých okresů z jedné chovné oblasti do jiné. Nejčastěji z pásma koně

²⁴⁶ Hřebčín proslavený chovem závodních koní, který se nacházel v oblasti dnešního severního Maďarska nedaleko Komárna.

²⁴⁷ Nachází se v západním Štýrsku, 40 km od Grazu. V dnešní době zajišťuje chov lipicánů pro Vysokou školu španělského jezdeckého umění ve Vídni.

²⁴⁸ D. MISAŘ, *Vývoj*, s. 16.

²⁴⁹ Zde byl na počátku 20. století umístěn i písecký hřebec Ardo II., který posloužil Josefu Václavu Myslbekovi jako předloha pro tvorbu sochy koně sv. Václava.

²⁵⁰ Mapová příloha č. 3.

teplokrevného do pásma koně chladnokrevného. V roce 1925 došlo k opětovnému přehodnocení hranic jednotlivých chovných oblastí, ale ani to nebylo striktně dodržováno.²⁵¹

VI. 2. Hřebčinecký depot Písek

Mezi lety 1811-1902 byl písecký vojenský hřebčinec umístěn v dnes již neexistujícím Švantalově dvoře. Šlo o poměrně rozlehlou předměstskou zemědělskou usedlost, která byla vojenské správě dána k dispozici již roku 1791. První nájemní smlouva však pochází až z roku 1811, od té doby se tedy datuje vznik hřebčineckého depotu. Již v roce 1817 je doložena první přestavba areálu Švantalova dvora. Tehdy byla postavena nová stáj a depot byl obsazen 33 muži a 45 koňmi. Roku 1827 bylo píseckému depotu přiděleno číslo 11 a podléhal velitelství hřebčineckých depotů pro Čechy, které v té době sídlilo v Nymburce. To se změnilo 1. ledna roku 1869, kdy bylo ekonomické a technické řízení svěřeno Ministerstvu orby, zatímco záležitosti služební a personální řešilo Ministerstvo války. Pro městskou radu však zůstal jediným zástupcem vojenský velitel depotu, který měl z toho důvodu poněkud náročné postavení.²⁵² Zajímavé je, že až do roku 1876, kdy došlo k rozsáhlé přestavbě objektu a navýšení počtu koní, nebyl zdejšímu depotu přidělen vojenský veterinář. O zdraví koní se staral koněléčný podkovář a veterinář sem pouze dojížděl na pravidelné kontroly. V souvislosti s organizačními změnami v roce 1880 bylo píseckému depotu přiděleno pořadové číslo 5. Na konci 19. století již omezené prostory Švantalova dvora nemohly rozrůstajícímu se počtu koní i vojenského personálu stačit a bylo rozhodnuto o výstavbě nového areálu.

O výstavbě nového objektu hřebčineckého depotu vyjednávala c. k. Ministerstvo orby s píseckou městskou radou už od roku 1898. Ke konečné dohodě došlo o dva roky později a výstavba byla svěřena staviteli Václavu Nekvasilovi z Prahy. Lokální studie umístila hřebčinecké stanoviště na jih města. Pozemek určený k výstavbě měl rozlohu 4,6 ha a těsně sousedil se silnicí do Protivína a dále do Českých Budějovic.²⁵³ Umístění v blízkosti pozemních komunikací a železnice bylo velmi důležité. Hřebci byli

²⁵¹ Rozvržení chovných obvodů podle nařízení z roku 1925 je znázorněno na mapě číslo 1.

²⁵² Texty pro panely výstavy ku příležitosti výročí 200 let od založení Zemského hřebčince Písek, autor Karel Klátíl.

²⁵³ M. ZEMAN, *Zemský hřebčinec*, s. 61.

rozházení do erárních stanic zejména prostřednictvím dráhy a majitelé klisen z širokého okolí mohli přijíždět po hlavních, udržovaných dopravních tepnách.

V letech 1899-1901 probíhaly přípravné a projektové práce. Samotná výstavba byla však velmi rychlá. Už 1. září roku 1902 bylo ze Švantalova dvora do nového zařízení přesunuto 152 hřebců. Spolu s koňmi a vojenským personálem bylo přestěhováno i několik unikátních kamenných žlabů, které byly osazeny ve stáji III. a dnes jsou jedinou vzpomínkou na Švantalův dvůr. Celý areál byl vystavěn v duchu architektury pozdního historismu, přičemž hlavní inspirací byly severoněmecká cihelná gotika a formy české renesance. Vídeňský architekt českého původu František Skopalík a vrchní stavební rada Ministerstva orby E. Sychrovský, kteří na konečné podobě hřebčince pracovali, se však při stavbě nechali inspirovat mnoha uměleckými směry a styly. Nejvýraznější je takzvaný „vídeňský kasárenský styl“, který se vyznačuje fasádami z režného neomítnutého zdiva. Jedná se o styl inspirovaný tereziánskou a josefínskou pevnostní architekturou, jenž byl používán zejména pro vojenské, úřední a industriální stavby.²⁵⁴ Důkazem velmi profesionálního přístupu obou architektů a promyšlené a kvalitně odvedené práce stavitelů jsou také interiéry stájí, které si za celou dobu své existence vyžádaly pouze minimální úpravy.²⁵⁵

V podřízenosti depotu byla i nadále odchovna hříbat v Novém Dvoře, založená roku 1878. Důvodem vzniku této hříbárny byla potřeba zkvalitnění odchovu hřebečků po erárních hřebcích.²⁵⁶ Rolnický odchov totiž nesplňoval přísná kritéria na ustájení a chyběl mu i dostatek prostoru pro volný pohyb hříbat. Běžnou praxí byl výběh pro hříbata zřízený na dvorku či v horším případě přímo na hnojišti. Hříbata odchovaná v takových podmínkách byla pro zemský chov těžko použitelná, neboť už tehdy se říkalo, že 90% koně dělá odchov. Půdní, klimatické a další přírodní podmínky v okolí novodvorské hříbárny byly navíc velmi vhodné pro zdárný odchov hřebečků, jejich růst, vývin a sílu kostry.²⁵⁷ Původně byla hříbárna určena pouze teplokrevným hřebečkům, s rozšířením chladnokrevného chovu v Čechách v první polovině 20. století sem byli umisťováni i chladnokrevníci ze zemského chovu. Hřebečci odchovaní v Novém Dvoře byli označováni v pravém sedle výžehem NP (Neuhof Písek) s takzvaným odvodním číslem, podle něhož se dalo snadno dohledat, kdy byl hřebeček odkoupen a umístěn

²⁵⁴ Více o výstavbě a architektuře píseckého hřebčince M. ZEMAN, *Zemský hřebčinec*, s. 61-70.

²⁵⁵ Texty pro panely výstavy ku příležitosti výročí 200 let od založení Zemského hřebčince Písek, autor Karel Klátil.

²⁵⁶ D. MISAŘ, *Vývoj*, s. 17.

²⁵⁷ Jan PELLAR, *Zemský hřebčinec Písek 200 let 1811-2011*, Písek 2011, s. 6.

do hřibárny. Počty umístěných hřebečků neustále narůstaly až do roku 1881, kdy jich bylo ve stájích novodvorské hřibárny 102 kusů. Na tomto stavu se počet ustálil až do první světové války, na jejímž začátku bylo do Nového Dvora přesunuto i stádo hřibat z Radovce. Po vzniku Československa se zvýšil příjem chladnokrevných hřebečků do odchovu, čímž značně vzrostly nároky na ustájovací kapacity. Z důvodu nedostatku místa byla vybudována řada pobočných hřibáren. První z nich byla hřibárna v Čihovicích u Týna nad Vltavou.²⁵⁸

K 1. září 1902 také došlo k reorganizaci u velitelství hřebčinců pro Čechy. Vlastní velitelství, které tvořili tři důstojníci, se přestěhovalo z Písku do Prahy a dále byl zrušen depot č. 3 ve Staré Boleslavi a depot č. 6 v Bzí u Týna nad Vltavou. Koně i část personálu ze Bzí při té příležitosti přešli do Písku. Tím došlo ke změně čísla píseckého stanoviště z 5 na 3. Toto označení zůstalo hřebčinci až do vzniku Československa. Po první světové válce přešel hřebčinec z vojenské do civilní správy Ministerstva zemědělství a stal se zemským hřebčincem pro oblast západních, jižních a částečně i středních Čech. Až do roku 1924 se však o koně starali vojáci, populární „pšeleráci“, kteří byli pro svou odbornost mezi chovateli velmi uznávaní.

Z původních sedmi hřebčinců, které za Rakouska-Uherska na území Čech fungovaly, byly po roce 1918 zachovány pouze dva, a to v Písku a v Nemošicích u Pardubic. Narodil od hřebčince v Nemošicích, který zajišťoval plemenitbu ve východních, severních a části středních Čech a věnoval se pouze chovu teplokrevníků, byli v Písku chováni i chladnokrevní hřebci. Jako konkurence rozšiřujícímu se chladnokrevnému chovu byli do Písku dováženi mohutní teplokrevníci výrazně hospodářského typu, nejčastěji oldenburského plemene, což mělo za následek výrazně odlišný typ teplokrevného koně, než jaký byl chován v oblasti hřebčince nemošického. Administrativně však byly později oba typy označovány jako český teplokrevník. Vzhledem k tomu, že potomci importovaných oldenburských plemenů nedosahovali v našich podmínkách požadované mohutnosti, byl roku 1925 import těchto hřebců zcela zastaven.²⁵⁹

Na nádvoří hřebčince stojí od roku 1992 bronzová socha hřebce Ardo II. v životní velikosti. Jedná se o odchovance novodvorské hřibárny a erárního hřebce píseckého, posléze pražského hřebčince. Tento plemeník stál modelem Josefu Václavu

²⁵⁸ D. MISAŘ, *Vývoj*, s. 18.

²⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 103.

Myslbekovi při tvoření jezdecké sochy svatého Václava. Nelze si nevšimnout uzlu na ohonu hřebce, který má na svědomí vojenský ošetřovatel, jenž zapomněl Ardovi ocas rozvázat. Takto uvázaný ohon byl obvyklým fíglem „hřebčáků,“ kteří hřebcům svazovali ocasní žíně před takzvanou Pferdvizitou, aby je nemuseli pracně vyčesávat. Další zajímavostí je, že si mistr Myslbek na hřebce stěžoval u samotného císaře, neboť Ardo prý býval „...velmi nepokojný a bylo třeba mnoho cukru, nežli trochu zkrotl a postál.“²⁶⁰ Plastika je zapůjčena z Národní Galerie v Praze, kde je také uchována osedlaná verze, jež stojí na Václavském náměstí.

Obrázek číslo 40

Plastika hřebce Ardo II. na nádvoří Zemského hřebčince Písek, v pozadí stáje s typickým režným zdívkem

Za první republiky byl kladen velký důraz také na chovatelskou osvětu mezi rolníky ze strany státních hřebčinců. Vedle celostátních a regionálních výstav hospodářského zvířectva, na jejichž organizaci se hřebčince významně podílely, byly za účelem osvěty pořádány pravidelné a velmi oblíbené jezdecké a chovatelské dny. V Písku při nich byly prezentovány dosažené šlechtitelské pokroky a další možnosti

²⁶⁰ Texty pro panely výstavy ku příležitosti výročí 200 let od založení Zemského hřebčince Písek, autor Karel Klátíl.

šlechtění. Plemenní hřebci byli předváděni v práci pod sedlem (jezdecké čtverylky, lovecké jízdy, vedení hřebců na dlouhých opratích) i v zápřeži (chladnokrevní hřebci v sulkách, různé druhy záprahů).²⁶¹ Chovatelské dny probíhají v Zemském hřebčinci Písek dodnes. Kolem 21. srpna se sem sjíždějí chovatelé a milovníci koní z celé České republiky i ze zahraničí, aby si prohlédli teplokrevné i chladnokrevné hřebce a také historický areál hřebčince, který byl v roce 2010 prohlášen Národní kulturní památkou.

VI. 3. Chov chladnokrevných koní v Čechách

Chladnokrevný chov v Čechách má nejstarší základy v oblasti jižních Čech, zejména na Českobudějovicku a Netolicku, kde se konaly vyhlášené koňské trhy. Odedávna se zde choval tažný kůň těžkého rázu. Jižní Čechy byly ideálním místem pro chov chladnokrevných koní. Ze sousedních alpských zemí sem přijížděli formani přivázející sůl a jiné zboží na těžce naložených vozech, do kterých zapřahali silné norické hřebce. Těmito hřebci pak byly připouštěny místní selské klisny. Těžká půda a dostatek píce pak daly vzniknout věhlasnému netolickému koni, známému nejen v Čechách, ale i za hranicemi.²⁶²

Poptávka po koních chladnokrevných plemen se zvýšila již na počátku 19. století. Ke skokovému nárůstu počtu chladnokrevných státních hřebců však došlo až na počátku století dvacátého. Zájem chovatelů o chladnokrevné plemeny se prohloubil a zmohutňovací proces mohl pokračovat zvýšenou měrou. Zatímco roku 1895 připouštělo v Čechách 50 chladnokrevníků, roku 1910 už jich bylo 257.²⁶³ Níže uvedená tabulka číslo 5 názorně ukazuje, k jak velkému nárůstu počtu norických a belgických chladnokrevných hřebců došlo na počátku 20. století. Zásahu na tom měl nejen požadavek zemědělců po silném a mohutném pracovním koni, který by spolehlivě utáhl i těžké pracovní stroje,²⁶⁴ ale i estetické cítění chovatelů. Namísto šlachovitého a temperamentního teplokrevníka se totiž do módy dostali mohutní, někdy až lymfatičtí, chladnokrevníci. V neposlední řadě měli na rozšíření chladnokrevného chovu v Čechách vliv rakouští generální inspektoři chovu koní, kteří do českého zemského

²⁶¹ Texty pro panely výstavy ku příležitosti výročí 200 let od založení Zemského hřebčince Písek, autor Jan Pellar.

²⁶² F. BÍLEK, *Chov*, s. 25.

²⁶³ TAMTÉŽ, s. 30.

²⁶⁴ Stále intenzivnější zemědělství si vyžádalo nahrazení ruční práce těžkými zemědělskými stroji, jako byly sečky, sekačky, mlátičky a podobně.

chovu posílali příliš lehké a hospodářským poměrům nevyhovující anglické plnokrevníky a polokrevníky, kteří se ovšem výborně hodili k vojenským účelům. Pro české chovatele bylo jednodušší dosáhnout zavedení chovu chladnokrevníků, než se snažit o nápravu poměrů.²⁶⁵

Tabulka číslo 5
Počty chladnokrevných hřebců v Čechách (1890-1923)

Rok	Norický kůň	Belgický kůň
1890	5	29
1895	16	18
1900	14	39
1905	56	90
1910	67	190
1915	67	245
1920	54	224
1923	24	287

Domácí chov však nemohl poptávku po chladnokrevných plemeních uspokojit. Jedinou možností doplnění stavů chladnokrevných koní byl import ze zahraničí. Na začátku 20. století tedy došlo k prvním masivním importům belgických koní do českých zemí, které následně pokračovaly po první světové válce z důvodu přestárnutí a neplodnosti zemských plemenů. Nelze však mluvit o žádném přísném výběru. Do Čech, na Moravu i do Slezska byli dováženi spíše podprůměrní hřebci, kteří by nikdy ve své domovině nedosáhli na pozici zemského plemene. Na úkor kvality byla prosazena kvantita. Čeští chovatelé volali po stále mohutnějších a větších hřebcích, přestože odborníci ve všech zemědělských periodikách vytrvale uveřejňovali články o tom, že pro naše půdní a klimatické podmínky se více hodí mohutný typ teplokrevníka. Hipologové doporučovali zemědělcům zejména oldenburské plemeno, kteří byli zárukou mohutnosti v teplokrevném chovu.²⁶⁶

Před první světovou válkou se chovatelský směr v chovu koní výrazně podřizoval požadavkům vojenské správy. Ta vykupovala ze zemského chovu zejména lehké

²⁶⁵ F. BÍLEK, *Chov*, s. 31.

²⁶⁶ Časopisy a noviny zaměřené na hospodářskou problematiku, které se intenzivně věnovaly chovu koní: *Hospodář československý, Hospodářský časopis KODYM, Venkov a Praktický chovatel*.

jezdecké koně pro potřeby armády. Těžcí teplokrevníci a chladnokrevníci se v armádě uplatňovali pouze u dělostřeleckých a zásobovacích jednotek, jejich potřeba tedy stoupla až po vypuknutí války. Dalším důsledkem války byly nízké ceny dospělých koní i hříbat, které chovatele nijak nemotivovaly a spolu s nedostatkem kvalitního chovného materiálu způsobily hluboký úpadek, který se podařilo zlomit až v první polovině dvacátých let 20. století.

Situace po první světové válce a převedení hřebčínů, hřebčinců a hříbáren z vojenské správy do správy Ministerstva zemědělství konečně umožnila chovatelům prosadit své požadavky v chovu koní. Zemědělci v jednotlivých regionech po celém Československu s nadšením vstupovali do nejrůznějších spolků pro zvelebení chovu koně chladnokrevného či těžkého koně teplokrevného, spolků pro pojišťování koní a jiných chovatelských organizací. Jednotlivá družstva a spolky zastřešovaly dvě organizace se sídlem v Praze. Pro teplokrevný chov to byl Zemský svaz družstev a spolků pro chov těžkého koně teplokrevného a pro chladnokrevný chov to byla Zemská jednota ku povznesení chovu koní v Čechách. Obdobně byla spolčena i německá družstva.

Řídící a metodickou složkou bylo pověřeno oddělení živočišné výroby Ministerstva zemědělství se zvláštní sekcí pro chov koní. Tento orgán měl na starost zejména přerozdělování finančních prostředků státu mezi jednotlivé regiony, v jejichž čele stály zemědělské rady. Do třicátých let se větší část financí vynakládala na importy plemenného materiálu. Více se nakupovali hřebci, a to zejména belgického a oldenburgského plemene. Plemeníci východofrišští a noričtí se dováželi v menším počtu a byli určeni pro okrajové oblasti Slezska a západních Čech. Chovné klisny se importovaly pomálu. Samičí chovný materiál byl tedy odkázán na nepříliš kvalitní zemský chov. Část finančních prostředků státu se používala na udělování příspěvků na výstavy koní, přehlídky a odměňování za dobrý odchov. Ve druhé polovině dvacátých let pak Ministerstvo zemědělství velmi podporovalo vznik výkonnostních zkoušek koní.

Další institucí, která měla pomoci zvelebit chov koní v Čechách, byla od roku 1920 síť inspektorátů chovu koní při zemědělských radách. V každém kraji úřadoval inspektor chovu koní, který poučoval chovatele, zřizoval výběhy pro hříbata, kontroloval k chovu používané hřebce, přesvědčoval se o jejich způsobilosti

k plemenitbě a plodnosti, prováděl přehlídky chovných klisen a hříbat a podával zprávy zemědělské radě o všech událostech a potřebách týkajících se chovu koní.²⁶⁷

V chovu koní se však podstatně více než u jiných hospodářských zvířat uplatňovala móda, záliba, vypočítavost a zaujatost. V rolnických usedlostech se o koně pečovalo přednostně a byli vnímáni jako chlouba hospodáře. Kůň byl vizitkou hospodářství, kterou se sedlák prezentoval na veřejnosti. Za nejdůležitější společenskou událost v chovu koní byl považován koňský trh. Koním určeným k prodeji byla věnována zvláštní péče. Bylo jim vysoko stláno, aby se neuváleli, několikrát denně byli víchováni a hřebelcováni a značná pozornost byla věnována i žíním hřívy a ocasu. Hustá a kudrnatá hříva značila obyčejný původ, proto byla vyškubována, prostřihávána a vyčesávána do hladka. Zkrácením ocasních žíní došlo k žádanému optickému rozšíření zádě. Rousy na nohou se stříhaly pro odlehčení celé postavy a iluzi ušlechtilejšího vzhledu a pružnosti. Všichni prodejci se samozřejmě snažili o co nejlepší prezentaci svých koní, někteří se však uchýlovali k méně legálním praktikám. Nejčastěji se „upravoval“ věk koně. Mladým koním se vylamovaly mléčné zuby, aby se zdáli starší a měli vyšší cenu. Starším koním se zase do zubů brousily rýhy, aby to vypadalo, že mají vidět jádro a jsou mladší než ve skutečnosti. Kupující se tedy musel mít na pozoru. Nejvýznamnější koňské trhy těžkých chladnokrevných koní se každoročně ve stejnou dobu konaly v Netolicích a v Benešově. Pro teplokrevný chov byly nejvyhlášenější koňské trhy chrudimské.

Pravé české furiantství se projevovalo zejména v chovu koní. Ve dvacátých letech 20. století byly v hospodářských časopisech často k vidění články srovnávající koňský a volský potah. Přestože v nich volí oplývali samými kladnými hodnotami, volský potah využívali zejména ti, kteří neměli prostředky na potah koňský. Sedláci s koňským potahem měli vždy vyšší postavení a na „voláky“ se dívali spatra. Nezřídka jsou známy případy, kdy se hospodář úplně finančně zruinoval koupí mohutného chladnokrevníka, jen aby vynikl před sousedy. Hlavními přednostmi volů byla nižší pořizovací cena, snazší vyživovatelnost, levnější postroj, menší náchylnost k nemocem, vyšší jateční hodnota a v neposlední řadě kvalitnější hnůj, který se na poli pomaleji rozkládal. Mezi klady koní patřila větší vytrvalost a rychlost v práci, uvádělo se, že čtyři koně vykonají práci šesti volů. Dalšími výhodami koní byly lepší přizpůsobivost teplotním výkyvům a pohyblivost po špatných cestách. Značnými nevýhodami koňského potahu

²⁶⁷ ELSNER, *Chov koní v republice Československé*, Praktický chovatel (dále PCH) 1, 1923, s. 35-37.

bylo drahé vyživování přes zimu, dražší zařízení konírny i postroj a vysoké náklady na kvalitní okování a zrnitý obrok.²⁶⁸ Přes všechny obtíže, které s sebou chov koní přinášel, se ho hospodáři nehodlali vzdát a snažili se o co největší kvalitu svých koní.

Velkým trendem zůstávala i po první světové válce mohutnost. Obrovští lymfatičtí hřebci byli předobrazem krásy a síly. Čím mohutnějšího koně zemědělec měl, tím váženější byl v očích svých sousedů. Proto také tak výrazně stoupaly počty importovaných belgických hřebců. Belgičtí plemenci byli líbivější a měli zaokrouhlenější tvary než noričtí hřebci. Snaha po mohutnosti si však brzy vybrala svou daň. Zemské klisny nebyly tak mohutné jako dovážení belgičtí, noričtí či oldenburští hřebci a často se stávalo, že nezabřezly. Výjimku lze pozorovat v jižních okresech Českobudějovicka a Netolicka, v jihozápadních Čechách a na moravskoslezském pomezí, kde byly klisny poněkud mohutnějšího tělesného rámce, neboť zde docházelo k prolínání a ke vzniku smíšených noricko-belgických oblastí.²⁶⁹ Nebývale vysoké ceny za chladnokrevná hříbata a uvolněné poměry v chovatelských zásadách měly za následek „divokou“ plemenitbu, při níž se chovatelé nezdráhali připouštět své teplokrevné klisny importovanými belgiky. Majitelé klisen byli přesvědčeni, že dalším křížením s belgickými hřebci docílí potomstva čistě belgického. Z takového spojení však vznikali exteriérově nevyrovnaní koně s těžkým trupem, širokou štěpenou zádí, slabými končetinami a plochými kopyty, kteří sice byli použitelní jako kvalitní pracovní koně, ale k další plemenitbě je nebylo možné využít.

Při veškeré péči, která byla březí klisně poskytována, se plodnost klisen v rolnických chovech v Čechách pohybovala kolem 50%. Na Moravě byla situace o něco lepší. Zdejší chovatelé totiž žádali lehčí belgiky typu ardena s ohledem na lehké teplokrevné klisny moravského zemského chovu. Na Moravě byl z dob Rakouska-Uherska též velmi rozvinutý chov anglických a arabských polokrevníků, kteří se na teplokrevné plemenitbě výrazně podíleli. Druhým rizikem připouštění mohutných hřebců na klisny českého chovu bylo příliš velké hříbě, které činilo značné problémy při porodu. Přitom vždy platilo pravidlo, že důležitější než hříbě je klisna. Ani po zdárném porodu však neměl chovatel vyhráno. Největším problémem odchovu byl nedostatek pastvin. Zatímco ještě na konci 18. století trávili koně na pastvě celou noc,²⁷⁰

²⁶⁸ *Je-li prospěšnější potah koňský nebo volský?*, HČ 50, 1920, s. 116-117.

²⁶⁹ L. LOUDIL, *Vývoj (1900-1945)*, s. 38.

²⁷⁰ Tažná zvířata se na noc vypřáhla na obecní pastvině a ráno se pro ně došlo, aby se opět zapřáhla.

19. století přineslo rušení obecních pastvin pro jejich nedostatečnou úživnost.²⁷¹ Budování malých výběhů při zemědělských usedlostech nemohlo nahradit prostor obecní pastviny a koně přišli o možnost volného pohybu, který podporoval růst a vývoj, dobrou mechaniku pohybového aparátu a zdraví koní. Z hříbat odchovávaných v tmavých, často nevětraných, zatuchlých stájích spolu s hovězím dobyt看em nemohl vyrůst kvalitní plemenný materiál. Stájový odchov způsoboval, vedle problémů pohybového aparátu, potíže s trávicím traktem. Z takto deformovaných hříbat se stávali špatně krmitelní koně, kteří se nikdy nemohli dobře prodat, natož aby se uplatnili v zemském chovu.

Vhledem k poměrně dlouhému generačnímu intervalu koně, dali chovatelé odborníkům za pravdu až koncem dvacátých let, kdy konečně pochopili, že mohutnost na potomstvu v našich podmínkách neudrží déle než jednu generaci. Belgické klisny zemského chovu měly totiž často již ve 4. generaci teplokrevné předky. S prohlédnutím českých chovatelů však nekorespondoval evropský trend v mohutnosti. V Belgii, Francii ani Německu již téměř nebyl k dostání lehčí typ belgického koně. Nedostatečným importem byli čeští chovatelé nuceni připouštět své klisny hřebci se sklonem k lymfatičnosti, s méně korektní stavbou končetin a příliš dlouhým obdélníkovým rámcem. Dobrou organizací plemenářské práce a systémem plemenných knih klisen se však nakonec podařilo vytvořit slušný základ pro vyšlechtění českého a moravského chladnokrevníka a slezského norika. V chladnokrevném chovu se konečně začaly rýsovat první genealogické linie.²⁷² Zakladateli těchto linií byli zejména hřebci píseckého chovu. První česká linie byla založena hřebcem 428 *Branibor* a pokračovala jeho synem 166 *Branibor z Dunajovic* a vnuky 21 *Brutus* a 642 *Brložní*. Druhou českou linii založil hřebec 426 *Aglae* se syny 278 *Aglae z Přeštic*, 216 *Aglae ze Soběkur* a 45 *Aglae z Oplotu*.²⁷³

²⁷¹ Rušení obecních pastvin má samozřejmě svůj sociální rozměr, neboť po zrušení nevolnictví (1781) a zejména po zrušení roboty (1848) bylo na venkově velké množství hospodářů toužících po vlastní půdě. Obecní pastviny se pro tyto bezzemky staly vítanou alternativou. Byly tak rozdělovány na malé pozemky a intenzivně obdělávány. Více o této problematice V. ČERNÝ, *Dělení pastvin*; M. BERANOVÁ – A. KUBAČÁK, *Dějiny*.

²⁷² Teplokrevný chov měl své slibné genealogické linie již na počátku dvacátých let. Byly to například linie 31 *Eskamotér*, 111 *Eskamotér písecký*, 657 *Ergo*, 373 *Vrchota* a 1040 *Vrchotský*, jejichž potomci se vyznačovali při mohutnosti i ušlechtilostí. Teplokrevný chov se vedle Státního hřebčince v Písku rozvíjel zejména ve Státním hřebčinci v Nemošicích u Pardubic a Státním hřebčíně v Kladrubech nad Labem. Více o chovu teplokrevných koní v českých zemích D. MISAR, *Vývoj*.

²⁷³ L. Loudil, *Vývoj (1900-1945)*, s. 39.

Tabulka číslo 6

Poměrné zastoupení plemenných skupin teplokrevných a chladnokrevných hřebců v Čechách v letech 1894, 1904, 1914 a 1924 (%)

Plemeno	1894	1904	1914	1924
Oldenburský a východofríský kůň	11,0	25,3	20,0	33,8
Anglický plnokrevník a polokrevník	27,7	12,8	8,6	2,3
Teplokrevní celkem	93,0	72,8	43,6	44,4
Norický kůň	3,4	14,0	10,4	2,2
Belgický kůň	3,4	12,5	46,0	53,4
Ostatní chladnokrevní	0,2	0,2	0,7	0,0
Chladnokrevní celkem	7,0	27,2	56,4	55,6
Počet plemenných hřebců celkem	560	529	661	693

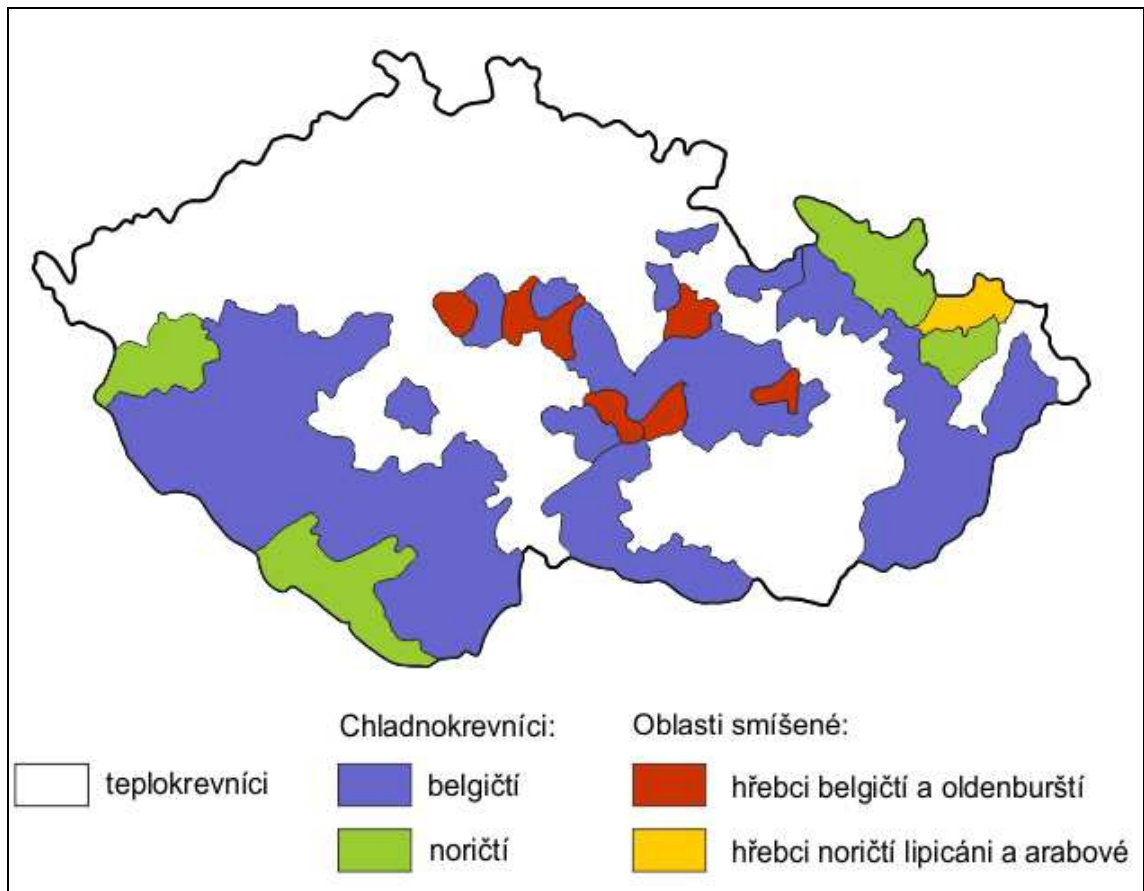
VI. 4. Výzkum průřezu protokolů připouštěcích stanic Státního hřebčince Písek

Následující výzkum připouštěcích stanic na ose okresních měst Tachov, Domažlice, Klatovy, Strakonice, Písek, Tábor, Pelhřimov, Humpolec, Německý Brod přibližuje situaci v chovu koní v prvních pěti letech samostatného Československa. Jedná se o průřez oblasti, do které dodával samčí plemenný materiál výhradně Státní hřebčinec Písek a jeho odloučené pracoviště v Domažlicích.²⁷⁴ Podrobné zkoumání připouštěcích protokolů uložených v SOA Třeboň více či méně potvrzuje všeobecná nařízení o rozvržení chovných oblastí podle rázů a plemen, jak je popisuje František Bílek ve své práci *Chov koně v ČSR* z roku 1930.

²⁷⁴ Hřebčinec v Domažlicích byl zrušen roku 1922 a veškerý plemenný materiál byl přemístěn do mateřského hřebčince v Písku.

Mapa číslo 1

Mapa chovných oblastí v Čechách a na Moravě po vzniku ČSR (1918)

Dnešní západní Čechy byly již v 19. století doménou chladnokrevného koně. Pro tuto oblast byl vždy typický těžký chladnokrevník a ani po vzniku Československa zde nedošlo k výrazným změnám. Posledním ostrůvkem teplokrevného chovu v západních Čechách byl roku 1919 hřebčinec Domažlice, kde se nacházely stájové budovy pro 50 hřebců. V letech 1920-1922 však i zde došlo k radikální změně chovného plánu a všichni teplokrevní hřebci byli nahrazeni chladnokrevnými plemeny belgického a v menší míře i norického plemene. V naprosté většině se jednalo o hřebce importované. Chovatelé koní v domažlickém okrese měli k dispozici 10-13 připouštěcích stanic. Na každé stanici stál vždy jeden plemník, který připustil ročně v průměru 59-102 klisen. Jednalo se tedy o menší až středně velké stanice. Dalším zkoumaným okresem v západních Čechách je okres Tachov. V tomto malém regionu měli chovatelé k dispozici pouze dvě stanice hřebců. Stabilní v Bezručicích,

kteřá byla ve sledovaném období zrušena pouze pro rok 1923,²⁷⁵ a pohyblivé ve Střibře a Plané. Pouze v letech 1921 a 1922 stáli na Tachovsku tři plemeníci ve třech stanicích, neboť byly zároveň otevřeny stanice v Bezduřicích, v Plané i ve Střibře. Na rozdíl od Domažlicka, kde dominoval belgický chladnokrevník, byly klisny na Tachovsku připouštěny výhradně norickými hřebci, což je dobře viditelné na mapě číslo 1.

Tabulka číslo 7

Přehled stanic a hřebců ve sledované oblasti západních Čech

Rok	Okres	Počet stanic	Počet hřebců	CHK*	%	TK*	%	Ráz neuveden/nedohledán
1919	Tachov	2	3	3	100	0	0	0
	Domažlice	10	24	21	87,5	3	12,5	0
	Klatovy	9	13	13	100	0	0	0
	Celkem	21	40	37	95,8	3	4,2	0
1920	Tachov	3	7	6	85,7	0	0	1
	Domažlice	13	42	30	71,4	0	0	12
	Klatovy	11	14	13	92,9	0	0	1
	Celkem	27	63	49	83,3	0	0	14
1921	Tachov	3	7	7	100	0	0	0
	Domažlice	13	22	22	100	0	0	0
	Klatovy	13	18	18	100	0	0	0
	Celkem	29	47	47	100	0	0	0
1922	Tachov	3	6	6	100	0	0	0
	Domažlice	10	32	25	78,1	2	6,3	5
	Klatovy	12	18	18	100	0	0	0
	Celkem	25	56	49	92,7	2	2,1	5
1923	Tachov	2	5	5	100	0	0	0
	Domažlice	11	20	20	100	0	0	0
	Klatovy	13	22	22	100	0	0	0
	Celkem	26	47	47	100	0	0	0

*CHK – chladnokrevník, TK – teplokrevník

²⁷⁵ Norický hřebec 329 Gregor, který v Bezduřicích připouštěl nepřetržitě od roku 1914, totiž roku 1923 přešel do neomezeného osobního vlastnictví majitele stanice Josefa Holišického a přestal být státním hřebcem.

Posledním zkoumaným regionem západních Čech byl okres Klatovy. Chovatelé koní na Klatovsku měli na výběr z mnoha připouštěcích stanic velikostí se rovnajících stanicím v okrese domažlickém. Stejně jako na Domažlicku i zde zcela dominovali importovaní belgičtí hřebci. Plemeníka norického nabízela pouze stanice v Čimicích, která byla roku 1921 zrušena, přestože oproti ostatním stanicím na Klatovsku nevykazovala nijak výjimečně nízké počty připuštěných klisen. Důvodem zrušení stanice nemohlo být ani stáří norického hřebce 91 Georga III., který sice v Čimicích stabilně připouštěl již od roku 1912, ale v době, kdy přešel do osobního vlastnictví vedoucího stanice Antonína Panoše (roku 1921), mu bylo pouhých 12 let. Základní list tohoto hřebce neobsahuje žádné záznamy o jeho případné neschopnosti připouštět. Zdá se tedy, že pokud hřebec dle smlouvy přibyl do vlastnictví majitele stáje, v níž byla stanice zřízena, byla tato stanice automaticky zrušena. Každopádně se zánikem připouštěcí stanice v Čimicích ztratili místní chovatelé možnost připouštět své klisny norickým hřebcem a oblast se stala výhradně belgickou.

V regionech Strakonicka, Písecka a Táborska byla situace složitější. V této oblasti byly příhodnější klimatické i půdní podmínky pro chov chladnokrevníka než v západních Čechách. Výzkum jednotlivých okresů převahu chladnokrevných plemenů potvrzuje. Celkem v těchto třech okresech připouštělo ročně až 82 hřebců (rok 1922), z nichž bylo vždy alespoň 60% chladnokrevných plemenů. Menšinu tvořili teplokrevníci nejrůznějších plemen od anglických plnokrevníků až po těžké oldenburské koně. Centrem této chovné oblasti byl ovšem okres Písek. Zde bylo umístěno nejvíce hřebců a navíc se tu nacházel centrální Státní hřebčinec a sídlila zde i Správa státních hřebčinců pro Čechy. Značná část chovatelů připouštěla své klisny přímo v hřebčinci, kde v připouštěcí sezóně (od února do června) zůstávalo 7-17 převážně chladnokrevných plemenů. Teplokrevníci převažovali pouze v roce 1919, kdy tvořili celých 70% plemenného materiálu píseckých stanic. Od roku 1920 lze pozorovat soustavný nárůst chladnokrevníků, který vyvrcholil v posledním zkoumaném roce. Stoupající počty chladnokrevných plemenů na Písecku kopírují celorepublikový trend spočívající ve snaze o co nejmohutnějšího českého koně. Při honbě za mohutností docházelo často k porušování i základních plemenářských zásad, což dokazují četné dopisy a nařízení, které na tyto praktiky upozorňují a výslovně je zakazují. Jedním z takových dopisů je list adresovaný Josefu Marešovi, majiteli chladnokrevné

připouštěcí stanice v Březí nedaleko Písku, ze dne 7. dubna 1922: *Při prohlídkách bylo pozorováno, že připouští se na stanicích chladnokrevných klisny teplokrevné, dokonce i takové, které jsou zapsány v teplokrevném družstvu a požívají slevy skočného. Jednou pro vždy připomínám, že je to nepřipustno a zakázáno. Klisna zapsaná do plemenné knihy požívá slevy jen při stejnorodém připářování. Shledá-li zdejší velitelství, že přes tento zákaz a upozornění se tak děje dále, bude nejen hraditi – soukromý držitel – obnos 30 K z každé zapsané klisny, ale bude i služebně zakročeno proti viníku.*²⁷⁶

Státní velitelství hřebčinců v Písku obeslalo podobnými listy mnoho majitelů soukromých stanic. Četnost nařízení proti připářování chladnokrevných hřebců k teplokrevným klisnám jasně vypovídá o tom, jak častý tento přestupek byl. Přestože majitelé stanic riskovali ztrátu státního hřebce a placení velmi vysokých pokut, tento nešvar v chovu koní stále přetrvával a nepodařilo se jej odstranit. Touha po větším zisku, který představovala mohutná chladnokrevná hříbata, byla prostě silnější než nařízení komisařů pro chovu koní.

Připouštěcí stanice hřebců v okrese Strakonice se specializovaly výhradně na chov chladnokrevníků. Mezi lety 1919-1921 se zde nacházeli převážně hřebci belgičtí, norici byli ve výrazné menšině. Z 25 plemeníků umístěných v roce 1920 na stanicích v strakonickém okrese, byli pouze 4 norického původu. Roku 1923 bylo používání noriků při plemenitbě v tomto regionu zcela zastaveno a oblast se stala stoprocentně belgickou.

Na rozdíl od Strakonicka, v okrese Tábor připouštěli, stejně jako v píseckém regionu, i teplokrevní plemenici. Nebyl jich sice nijak závratně vysoký počet, ale byli. V roce 1920 zde dokonce působil orientální polokrevník českého chovu, ryzák *El-Bedary Dobrý 8/10* s číslem základního listu 363. Na český původ poukazuje jeho přízvisko *Dobrý*, kterým se často odlišovali hřebci importovaní od domácích. Pojmenovávání koní se řídilo různými pravidly podle typu hřebčince či hřebčína. Vojenské hřebčiny například pojmenovávaly celé ročníky hříbat od jednoho písmene. Podle začátečního písmene jména hřebce se tak snadno dalo dohledat jeho datum narození. Stejnou metodu používaly i teplokrevné hřebčiny v Hostouni a v Nemošicích. Písecký hřebčinec a hříbárna v Nových Dvorech využívaly jinou metodu pojmenovávání koní. Nejčastěji jméno hříbete začínalo prvním písmenem ze jména

²⁷⁶ SOA Třeboň, *Zemský hřebčinec Písek*, inv. č. 2390, Připouštěcí protokoly stanic (1899-1930). Dopis byl nalezen uvnitř připouštěcího protokolu.

otce. Pokud se jednalo o chladnokrevníka, mohlo být jméno doplněno o místo narození ve tvaru - jméno z místa, například *Agent z Netolic*. Jednalo-li se o teplokrevníka, doplňovalo se jméno přídavným jménem odvozeným od názvu místa narození, například *Przedswit Svrženský*. Nejkurioznější jména však vznikala v hřebčíněch na Slovensku, kde se ve jméně hříběte kombinovaly začátky jmen otce i matky a vše bylo navíc doplněno o rok narození.

Tabulka číslo 8

Přehled stanic a hřebců ve sledované oblasti jižních Čech

Rok	Okres	Počet stanic	Počet hřebců	CHK*	%	TK*	%	Ráz neuveden/ nedohledán
1919	Písek	6	30	9	30,0	21	70,0	0
	Strakonice	8	19	19	100	0	0,0	0
	Tábor	3	8	7	87,5	1	12,5	0
	Celkem	17	57	35	61,4	22	38,6	0
1920	Písek	9	32	14	43,8	11	34,4	7
	Strakonice	11	25	25	100	0	0,0	0
	Tábor	7	21	12	57,1	9	42,9	0
	Celkem	27	78	51	65,4	20	25,6	7
1921	Písek	10	28	15	53,6	13	46,4	0
	Strakonice	9	19	19	100	0	0,0	0
	Tábor	5	12	9	75,0	3	25,0	0
	Celkem	24	59	43	72,9	16	27,1	0
1922	Písek	13	40	20	50,0	9	22,5	11
	Strakonice	10	25	25	100	0	0,0	0
	Tábor	6	17	14	82,4	3	17,6	0
	Celkem	29	82	59	72,0	12	14,6	11
1923	Písek	9	27	22	81,5	3	11,1	2
	Strakonice	8	19	19	100	0	0,0	0
	Tábor	7	19	15	78,9	4	21,1	0
	Celkem	24	65	56	86,2	7	10,8	2

*CHK – chladnokrevník, TK – teplokrevník

Přítomnost státní hřebárny v Nových Dvorech u Písku umožňovala rychlé zapojení mladých hřebečků českého zemského chovu do plemenitby zejména ve výše zmíněných okresech Strakonice, Písek a Tábor. Mladí hřebečci odchovaní v Nových Dvorech se totiž nejprve umisťovali na stanice v blízkosti hřebčince, aby je bylo možné co nejpečlivěji sledovat a v případě přetěžování ihned z plemenitby stáhnout. Belgických, oldenburských i normanských plemeníků českého chovu tak rok od roku na jihočeských stanicích přibývalo. Nejvíce belgiků českého chovu připouštělo v okrese Strakonice, a to na stanicích v Malé Turné (512 *Matime*), Blatence (325 *Tatík*), Nihošovicích (129 *Čerchov*, 611 *Rokyta*), Cehnicích (95 *Lazar 7/19*) a Kadově (79 *Záhoř 31/19*). Vraníka 325 *Tatíka*, který byl podle základního listu malým hřebcem na nízkých nohách a vynikal lehkou chůzí, vyžadovali chovatelé klisen v Blatence natolik, že jím majitel stanice Augustin Pavlík připouštěl celých jedenáct let. Augustin Pavlík měl jistě k hřebci velmi kladný vztah. Dokazují to nejen opakované žádosti o další prodloužení nájemní smlouvy, ale i schopnost hřebce kvalitně připouštět až do osmnácti let věku. Dvojice Pavlík – *Tatík* nebyla rozdělena ani po vyřazení plemeníka z chovu, ke kterému došlo 31. července roku 1932, hřebec totiž přešel do neomezeného vlastnictví majitele stanice.

Poslední sledovanou oblastí je okrajové připouštěcí území píseckého hřebčince nacházející se v dnešním kraji Vysočina. Jedná se o okresy měst Pelhřimov, Humpolec a Německý, dnes Havlíčkův, Brod. Připouštěcím protokolům stanice státních hřebců v Humpolci bude níže věnována samostatná kapitola. Zbývá tedy analyzovat připouštěcí protokoly okresů Pelhřimov a Německý Brod. Připouštěcí stanice v okrese Pelhřimov jsou zajímavé tím, že zde probíhala výlučně teplokrevná plemenitba. Jedná se o jediný čistě teplokrevný okres zahrnutý do výzkumu. Kamenitá, nepřilíš úrodná půda na Pelhřimovsku vyžadovala těžkého, snadno krmitelného a odolného koně, který by si své vlastnosti udržel i při omezených výdajích. Není proto žádným překvapením, že zde výrazně převažovali silní oldenburští plemeníci nad hřebci ostatních teplokrevných plemen. Pro majitele menších a slabších teplokrevných klisen, kteří si nemohli dovolit připustit svou kobylu mohutným teplokrevníkem, byli na zdejší stanice dodáváni i arabští plnokrevníci a polokrevníci, ale většinu tvořili hřebci východofříšští, norfolkské, hannoverští, normanští a anglonormanští.

Tabulka číslo 9

Přehled stanic a hřebců ve sledované oblasti dnešního kraje Vysočina

Rok	Okres	Počet stanic	Počet hřebců	CHK*	%	TK*	%	Ráz neuveden/ nedohledán
1919	Pelhřimov	4	14	0	0,0	14	100	0
	Humpolec	1	3	2	66,7	1	33,3	0
	Německý Brod	1	4	2	50,0	0	0,0	2
	Celkem	6	21	4	19,0	15	71,4	2
1920	Pelhřimov	4	13	0	0,0	13	100	0
	Humpolec	1	4	3	75,0	1	25,0	0
	Německý Brod	2	5	3	60,0	2	40,0	0
	Celkem	7	22	6	27,3	16	72,7	0
1921	Pelhřimov	4	14	0	0,0	14	100	0
	Humpolec	1	3	3	100	0	0,0	0
	Německý Brod	3	8	3	37,5	5	62,5	0
	Celkem	8	25	6	24,0	19	76,0	0
1922	Pelhřimov	4	17	0	0,0	17	100	0
	Humpolec	1	3	3	100	0	0,0	0
	Německý Brod	3	9	2	22,2	7	77,8	0
	Celkem	8	29	5	17,2	24	82,8	0
1923	Pelhřimov	3	13	0	0,0	13	100	0
	Humpolec	1	3	3	100	0	0,0	0
	Německý Brod	2	4	0	0,0	4	100	0
	Celkem	6	20	3	15,0	17	85,0	0

*CHK – chladnokrevník, TK – teplokrevník

Zatímco na Pelhřimovsku byli vždy chováni pouze teplokrevní plemeni, stanice v německobrodském okrese se k teplokrevnému chovu transformovaly až časem. Na počátku sledovaného období zde byla pouze jedna stanice v Dolní Krupé, která nabízela 4 hřebce, z toho dva belgického plemene. Vzhledem k tomu, že stanice v Humpolci se specializovala na chladnokrevný chov a nejbližší stanice nabízející

teplokrevné plemeníky v Pelhřimově se nacházela ve vzdálenosti 40 km,²⁷⁷ nezbývalo nic jiného než zřídit v okrese Německý Brod teplokrevnou stanici. Tou se stala připouštěcí stanice státních hřebců v Horní Březince.

V letech 1921 a 1922 posílily teplokrevný chov stanice zřízené přímo v Německém Brodě a v Hněvkovicích u Ledče nad Sázavou. To přispělo ke konečnému vítězství teplokrevného chovu nad chladnokrevným v této oblasti. Intenzivní chov chladnokrevníků na Českomoravské vrchovině definitivně skončil zrušením humpolecké stanice roku 1923. Od té doby lze tuto oblast označovat za téměř stoprocentně teplokrevnou.

Oblast dnešního kraje Vysočina je typickým příkladem nerozhodnosti českých hospodářů, pokud se jedná o rás plemene chovaných koní. Jak bylo výše řečeno, pelhřimovská stanice hřebců se specializovala výhradně na chov teplokrevníků. Družstvo pro chov těžkého koně teplokrevného v Pelhřimově přesto na konci roku 1921 zaslalo Ministerstvu zemědělství žádost o přidělení alespoň jednoho chladnokrevného hřebce na zdejší erární stanici. Zemědělská rada pro Čechy proto na Pelhřimovsko vyslala komisi, která provedla klasifikaci klisen z celého okresu. Celkem bylo předvedeno 173 klisen, z nichž bylo pouze 31 uznáno za chladnokrevné. Jednalo se však pouze o kříženky bez původu. Ostatní klisny byly rázu teplokrevného, mnohé dokonce zapsané v plemenné knize a některé byly komisí na zápis navrženy. Vzhledem k těmto výsledkům, byla žádost spolku jednoznačně zamítnuta.²⁷⁸ K nerozhodnosti českých chovatelů koní jistě přispívaly i četné články v odborných hospodářských časopisech, které jednou vychvalovaly přednosti chladnokrevníků, jindy zase rolníky nabádaly k chovu těžkých teplokrevníků. Oba tábory hledaly klady jimi upřednostňovaného rázu a samozřejmě haněly rás opačný. Český hospodář se tak dozvěděl, že chladnokrevný kůň je snáze ovladatelný a jeho chov je rentabilnější, neboť může lehce pracovat již ve dvou letech a na trhu má vyšší cenu. Zatímco jedinci teplokrevného rázu jsou pozdnější a jejich odchov tak příliš hospodářství zatěžuje. Zastánci teplokrevného chovu zase upozorňovali na to, že mohutnost a lymfatičnost, která se tolik líbí, je namnoze chorobný stav, jež způsobuje těžkopádnost

²⁷⁷ Pokud se ovšem majitel klisny nerozhodl k transportu využít železnici, v tom případě byla cesta dlouhá celých 77 km.

²⁷⁸ NA Praha, *Ministerstvo zemědělství I*, inv. č. 177, kart. 750. Zamítnutí žádosti pelhřimovského spolku otištěno v příloze č. 10.

a choulostivost a teplokrevník je navíc všestranněji využitelný.²⁷⁹ Mnozí chovatelé se nechali strhnout argumenty jedné či druhé strany a nepřemýšleli nad důsledky svého momentálního rozhodnutí. Jak se říká od nepaměti: „*Kůň je produkt hroudy*,“ chovatel by se tedy měl pro určitý ráz rozhodovat v první řadě podle toho, v jakém prostředí hospodaří. Těžké kamenité půdy na Pelhřimovsku a Humpolecku sice vyžadovaly silného tahouna, avšak chudá pastva a převládající pěstování brambor namísto obilnin nepřály odchovu mohutných chladnokrevníků. To je také jeden z důvodů, proč nakonec v této oblasti zvítězil chov těžkého teplokrevného koně.

²⁷⁹ HRŮZA, Význam chovu koně pro zemědělství a stát; vyhlídky v chovu koní v republice, PCH 1, 1924, s. 105-106.

VII. STUDIE O CHOVU KONÍ NA HUMPOLECKU V LETECH 1919-1923

VII. 1. Okresní hospodářský spolek Humpolec

Pro zemědělství na Humpolecku, a pro chov koní zvláště, byl přelomovým rok 1884, kdy byl založen Okresní hospodářský spolek Humpolec. Tento hospodářský spolek se staral o informovanost svých členů v oblasti chovu hospodářských zvířat, pěstování zemědělských plodin a byl i zřizovatelem připouštěcích stanic hřebců, býků a kanců v humpoleckém okrese. Bez tohoto spolku by byla jen těžko v Humpolci zřízena stanice státních hřebců a chovatelé koní by byli nadále odkázáni na připouštěcí stanice v Pelhřimově a Německém Brodě. Každoroční tradicí se staly koňské trhy,²⁸⁰ konané na jaře a odměňování koní z celého okresu, které také organizoval Okresní hospodářský spolek Humpolec.

První slavnostní valná hromada humpoleckého hospodářského spolku se konala 7. září 1884 a zápis v protokolech schůzí jasně vypovídá o tom, jak velká to byla pro zemědělce na Humpolecku událost. Program valné hromady začal v půl jedenácté dopoledne mší svatou ve farním chrámu Páně. Mši sloužil první místopředseda spolku a humpolecký farář Ferdinand Bursík. Po jedenácté hodině se účastníci valné hromady přesunuli do zasedací síně obecního zastupitelstva,²⁸¹ aby zvolili předsednictvo a 12 členů výboru spolku. Ke spolku toho dne přistoupilo 246 členů, což jasně dokládá jak velký ohlas založení hospodářského spolku vyvolalo. Jednání valné hromady bylo zakončeno zábavou v zahradě Dr. Nápravníka, „*neboť v Humpolci nebylo prostor, kam by se všichni účastníci vešli.*“²⁸² Počátky humpoleckého hospodářského spolku byly ve znamení expanze. V okolních obcích se konaly mimořádné schůze, při kterých bylo přijímáno velké množství nových členů.

Krátce po založení spolku se začala řešit otázka zřízení stanice státních hřebců v Humpolci. Místní chovatele koní zřejmě velice pálila skutečnost, že musí s klisnami dojíždět do sousedních okresních měst, neboť erární stanice hřebců byla jednou z prvních řešených záležitostí. Přesto trvalo dalších sedm let, než byla stanice oficiálně

²⁸⁰ Podle slov pamětníků se konaly na spojnici dnešních ulic Lnářská a Nádražní na prostranství před nádražní budovou.

²⁸¹ V dnešní budově České spořitelny na Dolním náměstí.

²⁸² MZA Brno - SOkA Pelhřimov, *Okresní hospodářský spolek Humpolec (nezpracovaný fond)*, Protokoly schůzí okresního hospodářského spolku 1908-1933.

otevřena. Výroční zpráva o činnosti hospodářského spolku za rok 1891 informuje o samotném otevření c. k. stanice, které se konalo na počátku února. Za první přípouštěcí období, tedy od února do června, bylo přípouštěno 64 klisen. Počty přiváděných klisen rok od roku utěšeně stoupaly a sami hospodáři a členové spolku se snažili o výběr těch nejlepších a nejvhodnějších hřebců pro místní klisny. Pověření členové výboru spolku každoročně na podzim navštěvovali písecký hřebčinec, aby posoudili kvalitu nabízených hřebců a vznesli případné návrhy na změnu plemeníků pro příští přípouštěcí sezonu. O oblíbenosti a vytíženosti humpolecké hřebeční stanice vypovídá i žádost z roku 1901, ve které zástupce okresního výboru podal návrh na rozšíření hřebčího materiálu v Humpolci ze tří plemeníků na čtyři. Mezi lety 1902-1906 však došlo k poklesu počtů přípouštěných klisen, což vysvětluje jednatelská zpráva za správní rok 1907 ze dne 22. dubna 1908²⁸³ tím, že na stanici dlouhodobě stáli hřebci II.-III. kategorie, kteří zdejšími chovatelům naprosto nevyhovovali. Tuto skutečnost potvrzuje i fakt, že jakmile došlo k nápravě ze strany píseckého hřebčince, počty skoků erárních hřebců výrazně stouply.

Vedle přehlídek a koňských trhů organizoval hospodářský spolek i nejrůznější přednášky a besedy, které měly šířit zemědělskou osvětu a informovat rolníky o nových trendech v chovu hospodářských zvířat i v pěstování zemědělských plodin. S jednou takovou přednáškou vystoupil na valné hromadě dne 29. května 1910 známý propagátor chladnokrevného chovu v Čechách²⁸⁴ a vrchní okresní zvěrolékař B. Wagner z Čáslavi. Přestože oficiálně patřilo Humpolecko do pásma koně teplokrevného, vždy se v tomto okresu střetávaly obě oblasti chovu koní, tedy chladnokrevná a teplokrevná. Na přípouštěcí stanici v Humpolci se proto objevovali plemenci obou rázů. Z chladnokrevníků to byli výhradně hřebci belgičtí, z teplokrevníků hřebci oldenburští. Wagner vyzdvihl výborné vlastnosti belgického koně ardenského typu,²⁸⁵ který se jako nejlehčí podtyp belgického koně nejlépe hodil ke křížení s domácími klisnami a navrhl převedení koní humpoleckého okresu do pásma koně chladnokrevného. Chladnokrevníci vždy vynikali klidnou povahou, houževnatostí a velkou pracovní silou, což byly pro českého hospodáře klíčové požadavky na pracovního koně. Při následném

²⁸³ TAMTÉŽ.

²⁸⁴ Přednáška nesla název *O koni chladnokrevném a jeho výhodách pro hospodáře*. MZA Brno - SOkA Pelhřimov, *Okresní hospodářský spolek Humpole (nezpracovaný fond)*, Protokoly schůzí okresního hospodářského spolku 1908-1933.

²⁸⁵ Podtypy belgického koně podle mohutnosti (vallon brabant, arden) se rozlišovaly až do vzniku Československa. Po roce 1918 byli všichni plemenci belgického původu označováni jednotně.

hlasování byl proto Wagnerův návrh s nadšením přijat a Humpolecko bylo od roku 1911 součástí pásma pro chov chladnokrevného koně. I nadále však na stanici stáli oba rázy plemeníků. Situace se změnila až roku 1921, kdy se na stanici začali připouštět pouze chladnokrevní hřebci. Svou převahu si chladnokrevníci na Humpolecku udrželi i po zrušení hřebeční stanice v roce 1924.

V protokolech hospodářského spolku se sice informace o přesné lokaci stanice státních hřebců v Humpolci nenachází. Z dopisu Ferdinanda Bursíka humpoleckému purkmistrovi z 20. září 1890 však vyplývá, že prostory pro stanici byly nalezeny v hostinci na Kuchařově²⁸⁶ v dnešní ulici Jana Zábrany. Zdejší hostinský Machotka se tehdy zavázal, že prostory upraví dle předpisů hřebčince a vybuduje i požadovanou místnost pro vojáky. S každým hřebcem totiž hřebčinec opouštěl i určitý počet ošetřovatelů - vojáků, pro které se muselo zařídit ubytování na celé připouštěcí období.²⁸⁷ Všeobecnou praxí také bylo zřizovat hřebeční stanice u dlouholetých zkušených chovatelů koní. V tomto případě šlo o soukromé držitele hřebců, kteří nemuseli zřizovat ubikace pro vojáky, ale byli povinni řídit se pokyny hřebčince uvedenými ve *Smlouvě s návodem pro držení státních hřebců*.²⁸⁸ V případě jejich porušení byl plemeník soukromému držiteli okamžitě odebrán. Návod pro držitele státních hřebců obsahoval nejen informace o správném krmení, napájení, stlaní či čištění plemeníků, ale poučoval i o zákonech dědičnosti a jejich významu pro zemský chov. V neposlední řadě informoval o příznacích nejčastějších onemocnění koní a o postupu při zjištění některé z nebezpečných nakažlivých chorob, jako byly například chřipčí, ozhrivka či slintavka.²⁸⁹ Stanice erárních hřebců v Humpolci se stala soukromou nejpozději roku 1918, kdy je v připouštěcích protokolech uváděna, jako majitelka stáje, Anna Pěkníková.²⁹⁰

Okresní hospodářský spolek Humpolec byl v této práci zmíněn nejen kvůli svému výraznému vlivu na chov koní na Humpolecku. Vzhledem k tomu, že podobných spolků bylo na přelomu 19. a 20. století zakládáno velké množství, lze tento příklad

²⁸⁶ MZA Brno - SOkA Pelhřimov, *Archiv města Humpolec(dále AM Humpolec)*, inv. č. 612, kart. 132, Plemenitba 1860-1890.

²⁸⁷ Hřebčáci, jak se těmto vojákům-ošetřovatelům říkalo, si s sebou brali i své rodiny a drobné domácí zvířectvo (slepice, kachny, králíky a podobně).

²⁸⁸ SOA Třeboň, *Zemský hřebčinec Písek*, Smlouva s návodem pro držitele státních hřebců.

²⁸⁹ Slintavka se na Humpolecku velmi silně vyskytovala v roce 1886. MZA Brno - SOkA Pelhřimov, *Okresní hospodářský spolek Humpolec (nezpracovaný fond)*, Protokoly schůzí okresního hospodářského spolku 1908-1933.

²⁹⁰ TAMTÉŽ.

vztáhnout na celý prostor českých zemí. Okresní hospodářský spolek Humpolec byl jedním z mnoha. Každý region měl samozřejmě svá specifika, v jádru však šlo všem hospodářům o jediné, a sice o pozvednutí kvality chovu hospodářských zvířat a o šíření osvěty mezi členy spolků.

VII. 2. Připouštěcí stanice v Humpolci – hřebci

Připouštěcí stanice erárních hřebců v Humpolci byla chovatelům koní poprvé otevřena na začátku roku 1891. Od tohoto roku, až do jejího uzavření v roce 1923, zde byli od února do června k dispozici nejčastěji dva, někdy však až čtyři hřebci dovezení ze Státního hřebčince v Písku. Až do roku 1911 spadal humpolecký politický okres do pásma koně teplokrevného, přesto byli na stanici kromě teplokrevných plemenů i chladnokrevní hřebci. Zejména belgické plemeno koní si zdejší chovatelé velmi oblíbili pro jeho sílu, vytrvalost a klidnou povahu. Není proto divu, že sami chovatelé sdružení v Okresním hospodářském spolku humpoleckém zažádali v roce 1910 o přesun okresu do pásma koně chladnokrevného. Po převedení humpoleckého okresu do chladnokrevného chovného obvodu se příliš nezměnilo. I nadále byli na stanici k dispozici jak chladnokrevní, tak teplokrevní hřebci. Chladnokrevníci však dominovali, a to nejen fyzickým počtem, ale i počtem připuštěných klisen. Zatímco klisen zapuštěných teplokrevnými plemeny ubývalo, počty klisen zapuštěných hřebci chladnokrevnými stoupaly. Trend preference mohutných chladnokrevných plemenů dosáhl vrcholu v letech 1921-1923, kdy na stanici stáli pouze chladnokrevníci.

Administrativa stanice erárních hřebců byla soustředěna v připouštěcích protokolech hřebců, které byly každoročně zasílány spolu s plemeny na připouštěcí stanice. Vedoucí stanic pak měli povinnost podrobně zaznamenávat všechny přivedené klisny a evidovat počty skoků, stav klisen po skoku a počty narozených hříbat. Na začátku každého připouštěcího protokolu byla navíc úvodní tabulka. Ta obsahovala vedle základních informací o přidělených plemenech, jako byly číslo, jméno, barva, plemeno, věk a kohoutková výška v centimetrech, také údaje o počtu povolených skoků za týden, výši připouštěcího poplatku a denní úhrnné potřebě ovsu, sena a stelné slámy v kilogramech. Plemenný hřebec musel dostávat v průměru 5 kg ovsu, 7 kg kvalitního sena a 2 kg stelné slámy denně. Z těchto údajů vyplývá, že držet státního hřebce si nemohl dovolit každý hospodář. Dodržování správného vyživování a svědomité péče

o svěřené plemeníky namátkově kontrolovala komise vysílaná Státním hřebčincem v Písku. Pokud se výživový stav hřebce výrazně lišil od stavu při nástupu k chovateli, byl hřelec okamžitě odebrán a vrácen do hřebčince. K takovému případu v Humpolci nikdy nedošlo. Hřebci zde byli chováni v dokonalé kondici a mnozí se na žádost místních chovatelů klisen každoročně do stáje v majetku Anny Pěkníkové vraceli. Následující rok byly do protokolu z předchozího roku doplněny údaje o narozených hříbátech a spolu s kopiemi připouštěcích lístků byl odeslán do hřebčince. Vzhledem k tomu, že roku 1923 byla hřebčí stanice v Humpolci uzavřena, nachází se v připouštěcím protokolu z tohoto roku v porovnání s ostatními zkoumanými roky větší množství nevypátraných klisen. Praxe byla taková, že majitelé klisen, kteří jeden rok nechali klisnu úspěšně připustit, přišli následující rok znovu a nahlásili, co se klisně narodilo, popřípadě přišli i s hříbětem. Roku 1924 ale nebylo kam se s klisnou vrátit a vedoucí stanice František Kněžíněk evidentně po narozených hříbátech příliš nepátral. Množství nevypátraných klisen tak lze přičíst obyčejné lidské lenosti. Lze však předpokládat, že nevypátraná klisna, se kterou majitel již nepřišel na další skok, nezůstala jalová. Je to však jen domněnka, která nebyla do statistiky reflektována, aby byla zachována její vypovídající hodnota.

Ve sledovaném pětiletém období let 1919-1923 připouštělo na stanici v Humpolci celkem devět hřebců. Konkrétně se jednalo o sedm hřebců belgických a dva hřebce oldenburské, přičemž většina byla do Čech importovaná ze zahraničí. Zvláštní pozornost si proto zaslouží jediný hřelec českého chovu, ryzák 359 *Avenier d'Anaise*, který na humpolecké stanici připouštěl tři sezóny v letech 1921-1923. Stejně jako hnědáka 282 *Nicolase du Fosteau*, který byl původem importovaný belgik, si jej humpolečtí chovatelé vyžádali hned třikrát, což svědčí o jeho kvalitách a oblíbenosti. *Avenier* byl synem importovaného belgického hřebce 398 *Aveniera d'Anaise* a zemské klisny v majetku pištínského rolníka Matěje Dvořáka. Jeho základní list ho popisuje jako hlinitého ryzáka se širokou lysinou, bílým spodním pyskem a světlou hřívou a ocasem. Zcela ale chybí podrobný popis stavby těla, takže o jeho tělesných proporcích si lze udělat obrázek jen podle uvedených tělesných měř. V kohoutku měřil na výšku 174 cm, obvod v pase činil 202 cm a obvod holeně 24,5 cm.²⁹¹ V porovnání s ostatními belgickými hřebci na stanici byl spíše menšího vzrůstu a ani mohutností

²⁹¹ Zemský hřebčinec Písek, *Základní listy chladnokrevných hřebců*.

příliš nevyňikal. Dalo by se tedy říci, že jeho oblíbenost nebyla založena na tělesných proporcích, ale spíše pramenila z vlasteneckého citění humpoleckých chovatelů.

Kvalitních belgických hřebců českého původu bylo ve dvacátých letech 20. století velmi málo. Zcela odlišné klimatické a půdní podmínky nedovolovaly českým zemědělcům odchovat plemenný materiál, který by se alespoň přibližoval tomu importovanému, a to i přestože importovaní plemenci byli často podprůměrní a více než na kvalitu se při jejich nákupu hledělo na cenu. Belgický kůň byl a stále zůstává produktem mírného a vlhkého přímořského podnebí, přirozených pastvin a intenzivního krmení. Třiletý importovaný hřelec v českých podmínkách nemohl dosáhnout takové kvality, jaké by dosáhl v Belgii.²⁹² Proto si čeští chovatelé hřebců domácího chovu cenili a v případě humpolecké stanice je dokonce upřednostňovali před hřebci importovanými.

Vysoká plodnost hřebce *359 Avenier d'Anaise* byla tedy dána množstvím skoků, které mu byly týdně dovoleny. Zatímco ostatním hřebcům bylo povoleno maximálně 12 skoků, *Avenier* mohl být týdně připuštěn až k 15 klisnám. Přestože měl ze všech hřebců stabilně nejvyšší připouštěcí poplatek, byl k plemenitbě používán nejčastěji. Hned v prvním roce svého působení na humpolecké připouštěcí stanici byl ke skoku využit 129krát, zatímco další dva chladnokrevníci, *282 Nicolas du Fosteau* a *421 Prince Charmant*, skočili dohromady jen 158krát. *Avenier* byl navíc mimořádně plodný. Ze zmíněných 129 skoků se narodilo celkem 53 hříbat, což znamená 41,1% úspěšnost. To jsou čísla, ke kterým se ostatní plemenci na stanici v roce 1921 ani nepřiblížili. Důvodem byla zřejmě *Avenierova* tělesná konstituce, která vyhovovala i lehkým klisnám. Vysoká frekvence skoků a zátěž, kterou s sebou přinášela, si však vybrala daň na jeho zdraví a kondici. Podle lékařských zpráv trpěl dýchavičností, pro níž byl nakonec z chovu zcela vyřazen. V posledním roce jej hřelec *282 Nicolas du Fosteau* dokonce předčil i v plodnosti, když připouštěl s úspěšností 31,4%, zatímco *Avenier* se propadl na 21,8%. Z humpoleckých hřebců se dožil nejnižšího věku, v pouhých 15 letech byl odprodán koňskému řezníkovi.

Na životních údajích uvedených v základních listech hřebců je možné sledovat jak pohyby cen plemenků, tak změny majitelů i důvody jejich vyřazení z chovu. Na příkladu plemenného hřebce *359 Avenier d'Anaise* lze pozorovat klasický průběh života českého zemského plemníka.

²⁹² V. JAROŠ, *O dovozu hřebců z Belgie*, PCH 6, 1929, s. 103.

Hřebec 359 *Avenier d'Anaise* se narodil 30. března roku 1911 a v necelých pěti letech, 16. února 1916, byl odkoupen velitelem státních hřebčinců plukovníkem Václavem Wolfem za účelem zařazení mezi zemské plemeníky pro Čechy. Od března roku 1916 byl na 8 let dán do soukromého ošetřování Tomáše Bürgra z Velešína v okrese Český Krumlov. Pravděpodobně s ním nebylo zacházeno nejlépe, protože Tomáš Bürgr jej v listopadu roku 1918 vrátil hřebčínu z důvodu jeho nebezpečnosti. Stal se prý zlým a životu nebezpečným, což by se při vlídném a trpělivém zacházení stalo jen těžko. Až do roku 1920 byl *Avenier* umístěn ve státní připouštěcí stanici v Uhříněvsi. Zde byla určena jeho nová odhadní cena, která dokládá, k jak výraznému zdražení v chovu koní došlo po první světové válce. Původní cena, za kterou byl koupen v roce 1916, byla 4 000 Kč, roku 1920 se odhadní cena vyšplhala na neuvěřitelných 40 000 Kč. Kolísání cen v první polovině dvacátých let pak ukazuje jeho další přecenění po ukončení připouštěcí sezóny v roce 1923. Tehdy byl odhadnut na 18 000 Kč.

Po uzavření připouštěcí stanice v Humpolci v roce 1923 byl *Avenier* vydán do soukromého ošetřování Bedřichu Prokopovi z Hněvkovic u Ledče nad Sázavou.²⁹³ Při této příležitosti byl znovu přeceněn, tentokrát na 14 500 Kč. V únoru roku 1926 byl *Avenier* definitivně vyřazen z chovu pro dýchavičnost, otevřená nízká hlezna, mělké spěnky a „vysokonohost“ a následkem vyřazení byl 11. února roku 1926 odprodán koňskému řezníkovi Karlu Souchovi z Hluboké u Českých Budějovic za pouhých 1 200 Kč. I cena, za kterou byl prodán na porážku, má svou vypovídací hodnotu. Zatímco v roce 1923 byl sedmnáctiletý hřebec 421 *Prince Charmant* odporazen pro dýchavičnost a sešlost stářím za 1 870 Kč, o tři roky později, v případě patnáctiletého 359 *Aveniera d'Anaise*, klesla cena o celých 670 Kč.

Ve druhé polovině dvacátých let chov koní v Čechách výrazně stagnoval a na konci dvacátých let se dostal do vleklé odbytové i cenové krize. Počty připouštěných klisen neustále klesaly a výběr chovných klisen postrádal tolik potřebnou kritičnost. Ke krizi přispěl i stále trvající neracionální stájový odchov hříbat, který se přes veškeré snahy nepodařilo vymýtit. V údajích z připouštěcích protokolů z první poloviny dvacátých let lze pozorovat počátky této krize, která se táhla až do vypuknutí druhé světové války, kdy počty koní rapidně vzrostly z důvodu nedostatku pohonných hmot.²⁹⁴ Nejlépe je to vidět na výši připouštěcího poplatku, který spadl z 210 Kč v roce 1921 na 90 Kč v roce

²⁹³ V Hněvkovicích byla zřízena soukromá stanice hřebců již v roce 1922, stáli v ní obvykle dva hřebci.

²⁹⁴ Více o krizi v hospodářství první republiky L. LOUDIL, *Vývoj (1900-1945)*.

1923. Nízký připouštěcí poplatek měl chovatele motivovat k větší reprodukci koní českého chovu. Nepomohly však ani nejrůznější finanční a informační podpory státu při státním odměňování klisen a při každoročních státních i regionálních výstavách koní. Na konci dvacátých let se dokonce v odborných časopisech objevovaly první spekulace o plném nahrazení koňské síly silou motorovou.

Zvláště zajímavým rokem v chovu koní na Humpolecku byl rok 1920. Úvodní tabulka připouštěcího protokolu uvádí, že na stanici stálo pět hřebců, realita však byla jiná. Celou sezónu připouštěli pouze dva hřebci. Plemeníci 289 *Honzík* a 421 *Prince Charmant*. Hřelec 74 *Charleroi* začal připouštět od března, teplokrevník 495 *Rudolf* až od dubna a plemeník 221 *Mirabeau* podle svého základního listu dokonce nikdy v Humpolci nepřipouštěl. Nepříliš lichotivý popis stavby těla napovídá, že sice byl zapsán jako plemeník na humpoleckou stanici, ale zdejší chovatelé s ním odmítali připouštět, a tak byl 19. dubna odeslán do státní hříbárny v Nových Dvorech u Písku. V základním listu je jeho stavba těla popsána takto: „*Hřelec celkem bezvýrazných forem s malým krkem, úzkými mělkými prsy, úzký postoj vpředu, trochu strmé zadní nohy, poměrně slabé nohy a málo vydatná chůze.*“²⁹⁵

Plemeník 221 *Mirabeau* byl importován z Nizozemí a nikoli z Belgie. Bruselští hřebci z firmy bratří Mathieu byli obecně kvalitnějším plemenným materiálem a oplývali vhodnějšími tělesnými tvary. Většina importovaných belgických hřebců působících na stanici v Humpolci byla naštěstí nakoupena v Bruselu u obchodní firmy bratří Mathieu. Po neslavném působení na připouštěcí stanici v Humpolci byl *Mirabeau* několikrát předán do soukromého ošetřování. Přestože se smlouvy sepisovaly nejméně na 4 roky, *Mirabeau* se stěhoval téměř každoročně, což dokazuje jeho neoblíbenost u majitelů klisen. Ke konci své kariéry konečně trvale zakotvil v západních Čechách u chovatele Jana Praua z Touškova u Stříbra. Zde byl také roku 1931 prodán koňskému řezníkovi pro kožní nemoc na všech končetinách, uvolněné klouby a málo temperamentu.

Rok 1920 také znamenal konec teplokrevného chovu na humpolecké stanici. Naposledy zde připouštěl teplokrevný oldenburský hřelec 495 *Rudolf*. Vzhledem k tomu, že na stanici stál vedle tří chladnokrevných belgických hřebců, byl v porovnání s nimi využit minimálně. Zatímco chladnokrevníci skočili 359krát, *Rudolf* měl možnost

²⁹⁵ Zemský hřebčinec Písek, *Základní listy chladnokrevných hřebců*.

připustit pouze 75 klisen. Ze 108 hříbat narozených v následujícím roce bylo po *Rudolfovi* pouhých 17.

Třetí zajímavostí připouštěcí sezóny roku 1920 byl hřebec 74 *Charleroi*, jediný černý bělouš s hvězdou, který kdy na humpolecké stanici stál. Bílí hřebci byli v Čechách všeobecně vnímáni jako rarita a ani klisen tohoto zbarvení nebylo v zemském chovu mnoho. Ve zmíněném roce bylo na Humpolecku připuštěno z celkového počtu 241 klisen pouze 26 bělek různých odstínů, zatímco hnědek různých odstínů bylo přivedeno 158. Plemeník 74 *Charleroi* byl druhým humpoleckým hřebcem koupeným v Nizozemí. Narozdíl od 221 *Mirabeana* byla však jeho stavba těla v základním listu hodnocena téměř samými superlativy: „*Velice silný, souměrně rostlý hřebec, s mohutnou plecí, krátkým hřbetem, trochu krátkým a sraženým zadkem, dobrých končetin, v chůzi trochu úzký.*“²⁹⁶

Podle dalších uvedených tělesných rozměrů si jej lze představit jako neobvykle štíhlého, ale vysokého belgického koně. Při své kohoutkové výšce 177 cm patřil k nejvyšším plemeníkům humpolecké stanice. V pase měl naopak nejméně z humpoleckých chladnokrevníků, pouhých 201 cm. Jeho odhadní cena činila 26 000 Kč. Byl mladý, velmi plodný a chovatelé z Humpolce a širokého okolí si jej brzy oblíbili. Jistě by si ho vyžádali i v dalším roce, kdyby nebyl 6. ledna 1921 předán na příští 4 roky do soukromého ošetřování ředitelství školního závodu v Uhříněvsi, čímž se stal pro připouštěcí stanice nedostupným.

Poslední nesrovnalostí připouštěcího protokolu z roku 1920 je označení hřebce 421 *Prince Charmant* jako oldenburského. V dalších letech je již správně uvedena jeho plemenná příslušnost podle základního listu. Proč byl vedoucím stanice Antonínem Pankrácem označen za teplokrevníka, přestože měl na levém stehně výžeh B s korunkou, který jasně značí importovaného originálního belgického koně, zůstává otázkou. Chovatelům musel být prezentován jako chladnokrevník, neboť jím bylo připuštěno 36,8% z celkového počtu lehkých klisen, zatímco procentuální zastoupení těžkých klisen u něj čítalo 41,4%.

Dalším hřebcem, který stojí v souvislosti s humpoleckou připouštěcí stanicí za zmínku, je belgický plemeník 601 *Piston*, který měl v Humpolci připouštět v roce 1923. V připouštěcím protokolu je uveden, ale podle záznamu nepřipustil ani jednu klisnu. Odpověď na otázku, proč nebyl tak slibný belgik od humpoleckých chovatelů

²⁹⁶ TAMTÉŽ.

přijat, byla nalezena v základním listu hřebce. *Piston* byl totiž pro zlou a životu nebezpečnou povahu 3. února 1923 vykleštěn a 21. února 1923 prodán ve veřejné dražbě Václavu Pečenovi z Českých Budějovic za 5 600 Kč. V rámci připouštěcího období od února do června 1923 tedy nemohl v Humpolci stát a jeho uvedení v úvodní tabulce hřebců připouštěcího protokolu je jednoznačně chybné.

Tabulka číslo 10

Vytíženost hřebců v jednotlivých dnech v týdnu

Rok	Hřelec	Po	Út	St	Čt	Pá	So	Ne	Celkem
1919	282 Nicolas du Fosteau	12	17	22	19	20	19	1	110
	593 Exzellenz	15	19	20	18	19	16	2	109
	660 Edwin	15	15	17	19	23	15	2	106
	Celkem	42	51	59	56	62	50	5	325
	%	12,9	15,7	18,2	17,2	19,1	15,4	1,5	100
1920	289 Honzík	7	4	7	7	8	7	4	44
	74 Charleroi	24	23	23	22	27	25	6	150
	421 Prince Charmant	23	24	31	19	29	36	14	176
	495 Rudolf	13	7	12	9	13	16	5	75
	Celkem	67	58	73	57	77	84	29	445
	%	15,1	13,0	16,4	12,8	17,3	18,9	6,5	100
1921	398 Avenier d'Anais	22	16	26	22	13	19	11	129
	282 Nicolas du Fosteau	13	15	15	14	9	16	8	90
	421 Prince Charmant	10	10	15	10	6	12	5	68
	Celkem	45	41	56	46	28	47	24	287
	%	15,7	14,3	19,5	16,0	9,7	16,4	8,4	100
1922	398 Avenier d'Anais	19	16	21	13	16	21	1	107
	282 Nicolas du Fosteau	32	20	23	23	18	29	3	148
	421 Prince Charmant	16	13	10	11	14	13	2	79
	Celkem	67	49	54	47	48	63	6	334
	%	20,0	14,7	16,2	14,1	14,4	18,8	1,8	100
1923	398 Avenier d'Anais	25	26	26	18	30	31	9	165
	109 Baron de Wavremont	10	8	16	18	22	20	3	97
	282 Nicolas du Fosteau	22	19	23	11	16	21	6	118
	Celkem	57	53	65	47	68	72	18	380
	%	15,0	13,9	17,1	12,4	17,9	19,0	4,7	100

V rámci připouštění na humpolecké stanici je zajímavé sledovat týdenní vytížení hřebců, tedy to, ve kterých dnech na stanici přicházelo nejvíce chovatelů se svými klisnami. Tomuto tématu se věnuje tabulka číslo 10. Analýza dat jednotlivých skoků ukázala, že neděle byla dnem klidu nejen pro lidi, ale i pro zvířata. Vytíženost hřebců v neděli nikdy nepřesáhla hranici 10%. V letech 1919 a 1922 dokonce nedosáhla ani 2%. To si lze jednoduše vysvětlit hlubokou zakořeněností křesťanské víry na Českomoravské vrchovině, s čímž samozřejmě souvisí zvyk obyvatelstva navštěvovat nedělní mše a světit neděli.²⁹⁷

O kvalitách chladnokrevných plemenů umístěných na humpolecké stanici svědčí také fakt, že hřebci *421 Prince Charmant* a *74 Charleroi* byli jako typičtí představitelé belgického plemene roku 1921 doporučení k tomu, aby stáli modelem při výrobě učebních pomůcek pro zemědělské školy.²⁹⁸ Velmi zajímavý je otazník, který si čitatel žádosti poznamenal nad pojmem netolická klisna. V chemické továrně v Táboře zřejmě netušili, že netolický kůň je pouhý místní název pro mohutného koně chovaného v jižních Čechách a v žádném případě se nejedná o uznávaný rás koně, který by bylo možné nějak definovat. Stejně jako kůň chrudimský splynul kůň netolický s ostatními plemeny chovanými v daných oblastech a dnes již neexistuje.

VII. 3. Připouštěcí stanice v Humpolci – klisny

Chovatelům koní na Českomoravské vrchovině se otevřením humpolecké připouštěcí stanice naskytl nová možnost připustit své klisny řadou kvalitních chladnokrevných i teplokrevných hřebců. Z připouštěcích protkolů je dobře patrné, jak se této nové možnosti chopili a jak moc ji využívali. Ve sledovaném pětiletém období bylo každoročně na stanici přivedeno kolem 200 klisen. Zatímco v letech 1919, 1920 a 1923 vykazovala stanice počty výrazně nad 200, roky 1921 a 1922 byly v počtech přivedených klisen slabší. Nejméně klisen bylo připuštěno roku 1921, což si lze jednoduše vysvětlit zvýšením připouštěcího poplatku, který u některých hřebců dosáhl 210 Kč za jeden skok. Roku 1922 se sice skočné vrátilo na původní ceny, počet přivedených klisen ale stoupl jen o 10. Aby se zabránilo reprodukční krizi v chovu koní na Humpolce, došlo v roce 1923 k rapidnímu zlevnění připouštěcích poplatků

²⁹⁷ Týdenní vytíženost hřebců na připouštěcí stanici v Humpolci je znázorněna v grafové příloze č. 6.

²⁹⁸ Žádost o poskytnutí vhodných modelů jednotlivých plemen koní je otištěna v obrazové příloze č. 8.

z obvyklých 150 Kč na 90 Kč. Nárůst připuštěných klisen v roce 1923 ukazuje, že zlevnění skočného bylo dobrým tahem.

Majitelé klisen se do Humpolce sjížděli ze všech koutů Českomoravské vrchoviny. Je obdivuhodné, z jaké dálky vážili chovatelé s říjící klisnou cestu, přestože měli ve své okresní politické správě, před rokem 1918 označované jako okresní hejtmanství, možnost připustit ji blíže. Například v roce 1922 přivedl na připuštění svou hliněnou ryzku Karel Veinkaut z obce Žebrákov, která je vzdálená celých 20 km od Humpolce, přestože necelé dva kilometry od jeho bydliště byla otevřena stanice státních hřebců v Horní Březince. Zde však nebyl toho roku k dispozici ani jeden chladnokrevný belgický hřebec. Tento fakt potvrzuje kvalitu humpolecké připouštěcí stanice i touhu sedláků po co největší mohutnosti hříbat.

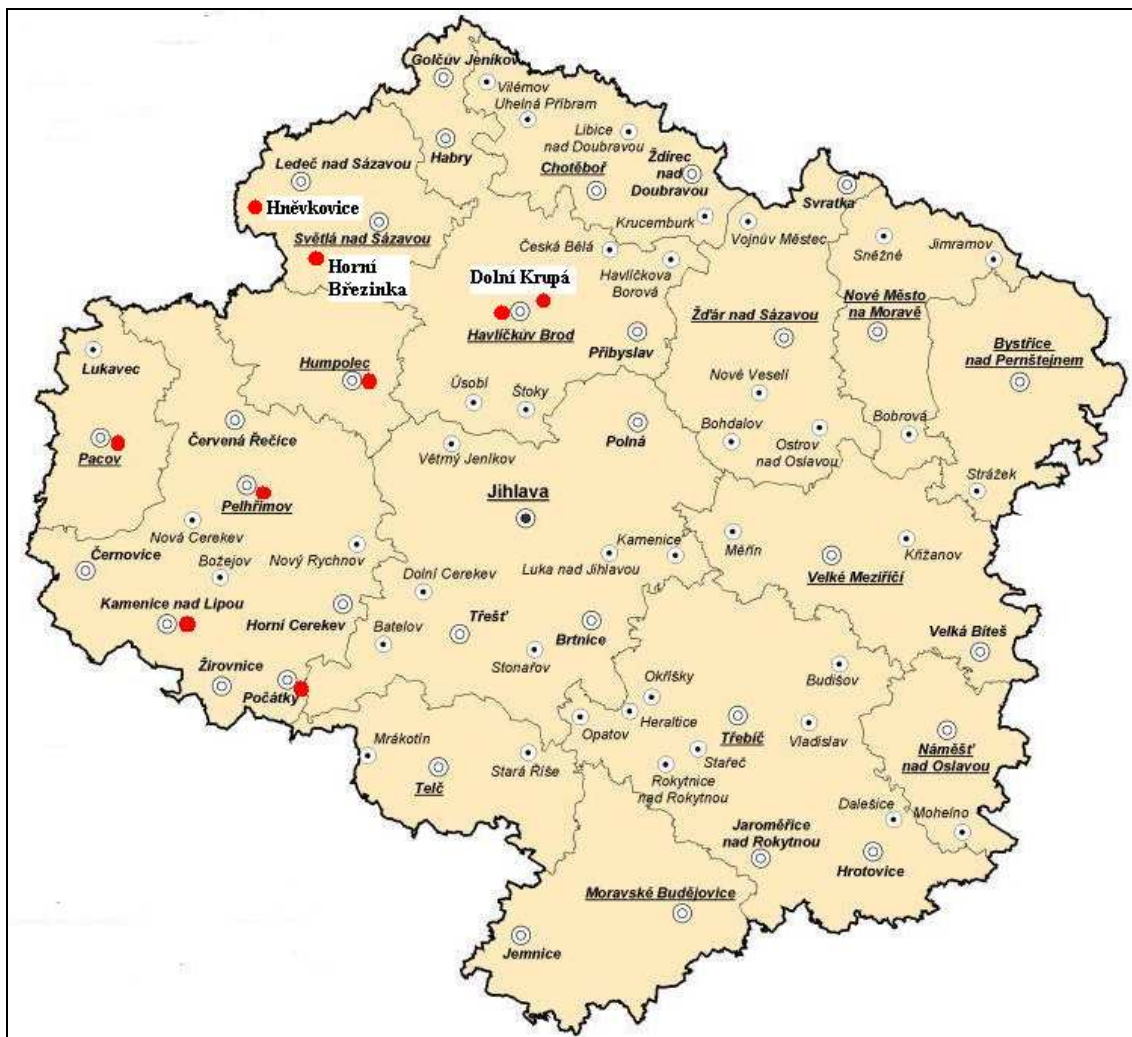
Ve srovnání s dalšími zkoumanými stanicemi na Českomoravské vrchovině (tab. č. 11) je patrné, jak se humpolecká stanice jednoznačně vyhranila pro chladnokrevný chov. Počtem hřebců ani počtem připuštěných klisen sice nemohla konkurovat větším městům, jako byl například Pelhřimov, ale jak ukazuje výše zmíněný případ, chovatelé sem cíleně jezdili za kvalitními chladnokrevnými hřebci.

Při zkoumání vzdáleností, které museli majitelé s říjícími klisnami podstupovat, je důležité si uvědomit, jak složité byly tehdejší dopravní podmínky. Nejjednodušší bylo přepravovat koně pomocí nákladních vlaků. Tímto způsobem se dopravovala i většina hřebčího materiálu z Písku. Železniční spojení Humpolce s okolním světem bylo však velmi problematické a má svou zajímavou historii. Plány železniční sítě trasované přes Humpolec se sice objevují již v roce 1868, ale přičiněním vlivných povoznických firem, kterým by trať výrazně zkrátila zisky, k vybudování železnice v Humpolci nedošlo. Od roku 1888 začali humpolečtí radní vyjednávat o stavbě lokální železnice Humpolec – Německý Brod. Po pětiletém jednání roku 1893 byla konečně c. k. úřady udělena koncese na stavbu tratě a již o rok později, konkrétně 1. září 1894, byla zahájena veřejná doprava. Lokálka o délce 25 km však nemohla uspokojit potřeby rozvíjejícího se průmyslového Humpolce. Již od roku 1894 se proto humpolečtí stále snažili o projekt železnice Humpolec — Hořepník – Pacov, který by spojil Humpolec s Pelhřimovem a tím by otevřel dveře průmyslu a obchodu do jižních a západních Čech. Přestože by

úsek dlouhý 35 km ušetřil stokilometrovou cestu po dráze z Humpolce do Pelhřimova (přes Německý Brod, Jihlavu a Horní Cerekev), nikdy k jeho výstavbě nedošlo.²⁹⁹

Mapa číslo 2

Mapa dnešního kraje Vysočina s vyznačenými připouštěcími stanicemi státních hřebců (1919-1923)

²⁹⁹ Stanislav POLÁČEK, *Komunikace a komunikační projekty na Humpolecku*, in: *Českomoravská vysočina I., kraj německobrodský*, Praha 1939, s. 26-28.

Tabulka číslo 11

Srovnání přípouštěcích stanic v okolí Humpolce na Českomoravské vrchovině (počty přípouštěných klisen jsou uvedeny podle rekapitulací přípouštěcích protokolů)

Rok	Okresní politická správa	Stanice	Počet hřebců		Počet přípouštěných klisen
			CHK*	TK*	
1919	Humpolec	Humpolec	2	1	241
	Pelhřimov	Pelhřimov	0	6	410
	Pelhřimov	Počátky	0	3	204
	Pelhřimov	Kamenice n/L.	0	3	131
	Pelhřimov	Pacov	0	2	121
	Německý Brod	Dolní Krupá	3	1	336
1920	Humpolec	Humpolec	3	1	241
	Pelhřimov	Pelhřimov	0	6	412
	Pelhřimov	Počátky	0	3	200
	Pelhřimov	Kamenice n/L.	0	2	128
	Pelhřimov	Pacov	1	1	123
	Německý Brod	Dolní Krupá	3	0	266
	Německý Brod	Horní Březinka	2	0	88
1921	Humpolec	Humpolec	3	0	189
	Pelhřimov	Pelhřimov	0	6	341
	Pelhřimov	Počátky	0	3	204
	Pelhřimov	Kamenice n/L.	0	2	97
	Pelhřimov	Pacov	1	2	166
	Německý Brod	Německý Brod	0	2	103
	Německý Brod	Dolní Krupá	3	0	239
	Německý Brod	Horní Březinka	0	3	46
1922	Humpolec	Humpolec	3	0	205
	Pelhřimov	Pelhřimov	0	7	328
	Pelhřimov	Počátky	0	4	222
	Pelhřimov	Kamenice n/L.	0	3	102
	Pelhřimov	Pacov	0	3	178
	Německý Brod	Německý Brod	2	3	363
	Německý Brod	Hněvkovice	0	2	90
	Německý Brod	Horní Březinka	0	2	50
1923	Humpolec	Humpolec	3	0	231
	Pelhřimov	Pelhřimov	0	6	278
	Pelhřimov	Počátky	0	4	201
	Pelhřimov	Pacov	0	3	158
	Německý Brod	Hněvkovice	0	2	80
	Německý Brod	Horní Březinka	0	2	60

*CHK – chladnokrevní, TK - teplokrevní

Klisny z vesnic vzdálených od Humpolce třicet a více kilometrů se též v humpoleckých připouštěcích rejstřících vyskytují, jedná se však spíše o výjimky. Naprostou raritou je Marie Beranová, která se svou tažnou světlou ryzkou s hvězdou přijela v roce 1919 z obce Bezděkov, což je po dnešních pozemních komunikacích 44 km od Humpolce. Nejspíš k přepravě klisny využila železniční dráhu z Chotěboře do Německého Brodu a poté pokračovala lokálkou až do Humpolce. O připuštění své pětileté prvničky výhradně na připouštěcí stanici v Humpolci zřejmě moc stála, neboť ji přivedla hned dvakrát. Poprvé to bylo 28. března, druhý pokus využila 19. června. Ke skoku si vybrala belgického hřebce 660 *Edwina*, který ovšem nebyl úspěšný. Klisnička ani po druhém skoku nezabřezla a zůstala jalová. Podíl na neúspěšnosti připouštění mělo jistě i dlouhé cestování, které v tak mladém zvířeti mohlo vyvolat velký stres.

Pro pochopení vnímání vzdáleností tehdejšího člověka je důležité znát rychlost pohybu koně v jeho jednotlivých chodech. Jen tak lze zodpovědět otázku: „*Jak rychle se klisny k hřebcům dopravovaly?*“ Nejpomalejším chodem koně je krok. Kůň v lehké zápřeži ujde krokem 6-8 km za hodinu, záleží ovšem na plemeni. Chladnokrevná klisna má samozřejmě krok pomalejší než klisna teplokrevná. V zápřeži může kůň i klusat a cválat, což jsou další dva chody. Rychlost koně v klusu je přibližně 15 km za hodinu, cválat může v lehké zápřeži na kratší vzdálenost i rychlostí 30 km v hodině.

Při předpokladu, že na cestě do stanice klisna klusala a zpět šla krokem, aby se po připuštění zbytečně nepřetěžovala, mohla dvacet kilometrů cesta tam i zpět trvat přibližně 4,5 hodiny. Pro klisnu zvyklou na těžkou pracovní zápřež to znamenalo půl denní odpočinek, pro mladou tříletou prvničku však byla taková cesta velkou zátěží. Nezřídka se proto stávalo, že prvnička nezabřezla. Nejvíce klisen bylo na humpoleckou připouštěcí stanici přiváděno z obcí a osad patřících do okresní politické správy humpolecké, tedy z nejbližšího okolí města. Klisny z této oblasti vždy tvořily nadpoloviční většinu. Jednalo se o okruh s poloměrem nejvýše 20 km, přičemž nejvzdálenější obcí okresní politické správy humpolecké, ze které byly přiváděny klisny, byl Dušejov, který dnes patří do okresu Jihlava. Porovnání počtů klisen přiváděných z jednotlivých okresů umožňuje tabulka číslo 12, která vznikla z podrobného výzkumu připouštěcích protokolů humpolecké stanice.

Tabulka číslo 12

Počty přivedených klisen z jednotlivých okresů, připouštěcí stanice Humpolec (1919-1923)

Rok	Okresní politická správa	Počet přivedených klisen	%
1919	Humpolec	144	62,9
	Pelhřimov	26	11,3
	Německý Brod	38	16,6
	Ledeč nad Sázavou	21	9,2
	Celkem	229	100
1920	Humpolec	167	69,3
	Pelhřimov	26	10,8
	Německý Brod	21	8,7
	Ledeč nad Sázavou	27	11,2
	Celkem	241	100
1921	Humpolec	111	58,7
	Pelhřimov	32	16,9
	Německý Brod	12	6,4
	Ledeč nad Sázavou	34	18
	Celkem	189	100
1922	Humpolec	130	65,3
	Pelhřimov	34	17,1
	Německý Brod	7	3,5
	Ledeč nad Sázavou	28	14,1
	Celkem	199	100
1923	Humpolec	143	62,2
	Pelhřimov	43	18,7
	Německý Brod	6	2,6
	Ledeč nad Sázavou	38	16,5
	Celkem	230	100

*Do této tabulky nebyla kvůli neznámému bydlišti zařazena klisna s pořadovým číslem 54, která byla přivedena roku 1923.

Na úspěšnost zabřeznutí klisen však neměla vliv pouze vzdálenost bydliště od připouštěcí stanice. Rozhodující bylo správné načasování. Aby mohla být klisna úspěšně připuštěna, musela mít říji. Říje zdravé klisny trvá obvykle 5-7 dní a v intervalu přibližně tří týdnů se opakuje. Tento poznatek však ještě v první polovině 20. století nebyl mezi chovateli a hospodáři zcela znám. Většina českých chovatelů lpěla

na tradovaném zvyku, který velel přivádět k hřebci již zapuštěnou klisnu každých devět dní ke zkoušení. Pokud taková klisna hřebce evidentně neodmítala, bylo ji nutné opět zapustit. Z dnešního hlediska šlo o velmi neekonomické plýtvání sil hřebce i klisny, neboť klisna mimo říji nemohla zabřeznout a dávka semene byla tedy zcela promrhána. Až na konci dvacátých let 20. století se v časopisu *Praktický chovatel* objevuje první článek o zapouštění klisen podle novodobých pozorování.³⁰⁰ Zkušený zvěrolékař Karel Sejkora v něm nabádal chovatele koní, aby zapouštěli pouze klisny, které evidentně říjí, a to až po vyvrcholení říje, kdy se vajíčko uvolňuje z vaječníku a má největší šanci být oplodněno. Takto připuštěné klisny se měly po čtyřech dnech přivést, a pokud neodmítaly hřebce, podruhé zapustit. Po druhém připuštění měly být ponechány v naprostém klidu a znovu měly být přivedeny až po 24 dnech, tedy v době další předpokládané říje. Pokud takové klisny hřebce odmítaly, byl to důkaz březosti. Jestliže žádaly hřebce, měly být opět připuštěny a celý proces se měl opakovat až do úspěšného zabřeznutí klisny. Hřebce bylo možné vyměnit až po třetím neúspěšném skoku, dříve to předpisy připouštěcích stanic nedovolovaly. Na výše zmíněný článek Karla Sejkory reagovali čtenáři v rubrice Rozhledy. Šimon Petržík, držitel státních hřebců v obci Chrastavice u Domažlic, podrobně popsal způsob, jímž údajně připouštěl již pět let (zřejmě od roku 1924) a dociloval jím výborných výsledků: „*Jeví-li klisna při zkoušení známky slabé říje, nechám ji přivést za dva dny, v kteréžto době se říje plně vyvine a pak teprve ji dám zapustiti. Po prvém zapuštění nechám klisnu přivést po devíti dnech a žádá-li znovu, připustím ji po druhé a hned na to čtvrtý den potřetí. Další zkoušení takto zapuštěné klisny opakuje se až 21. den po posledním připuštění. V případě, že klisna devátý den nežádá, zkouší se 21. den po připuštění. Tímto způsobem dociluji každoročně přes 60% březích klisen. Stává se mně často, že chovatelé z jiných obvodů přivádějí klisny, které jinde nezabřezly a po připuštění jmenovaným způsobem zůstaly březí.*“³⁰¹

Mimo zvýšené březivosti klisen měl tento způsob zapouštění velký vliv na udržení kondice hřebců. Na mnohých stanicích totiž docházelo k neúměrnému přetěžování. Nezřídka byli hřebci nuceni i ke dvěma skokům najednou, což vedlo k vysilování hřebců a k neschopnosti oplodnit klisnu. Takoví plemenci byli na konci připouštěcí sezóny, podle slov Šimona Petržíka, „k nepoznání.“

³⁰⁰ Karel SEJKORA, *O zapouštění klisen na podkladě novodobých pozorování*, PCH 6, 1929, s. 18-19.

³⁰¹ Šimon PETRŽÍK, *Reakce na článek Karla Sejkory o zapouštění klisen na podkladě novodobých pozorování*, PCH 6, 1929, s. 32.

Aby se mohl uplatnit výše zmíněný způsob připouštění, bylo nutné dokonale poznat příznaky říje. Prvním signálem toho, že je klisna v říji, bylo její změněné chování. Nervózní klisny se v době říje zklidňují a klidné klisny se mohou stát až agresivními. Druhým a nejvýraznějším ukazatelem říje je takzvané blýskání. Jedná se o rychlé pohyby vnějších pohlavních orgánů klisny. Kontrakcemi poševní předsíně se obnažuje sliznice pochvy a klitoris. Blýskání doprovází časté krátké močení, které se nazývá nitkování. Den dva před ukončením těchto zevních projevů říje dochází u klisny k ovulaci. To je ta nevhodnější doba k oplodnění. Ne každá klisna však bouřlivě říjí, u některých jedinců je říje velmi slabá a těžko rozpoznatelná. Tady nastupovaly zkušenost a vzdělání chovatelů a vedoucích stanice, kteří museli rozhodnout, kdy je nejpříhodnější doba k připouštění. S průběhem říje a připouštění podrobně seznamovala držitele státních hřebců příručka, která byla součástí smlouvy o pronájmu plemeníka.³⁰² Neúspěch skoku mohl podle ní být zapříčiněn nevhodnou dobou připouštění nebo nevhodností hřebce. Hřebec totiž mohl být nepřiměřeně vytížen, čímž se kvalita jeho spermatu snižovala. Klisna proto zabřezla až po výměně hřebce, tedy při čtvrtém skoku.

Samotný průběh přivedení klisny k hřebci měl také své pevné zásady. Každá stanice státních hřebců musela mít speciální prostor o minimálním rozměru 40 m² pro účely vlastního připouštění. Mělo to být klidné místo, umístěné stranou od všeho hluku, zabezpečené proti přihlížení nepovolaných osob, zejména dětí. V tomto vyhrazeném prostoru se nacházela takzvaná zkoušecí stěna. Tato bariéra měla být zhotovena z tvrdého dřeva a na straně, kam se přiváděl hřebec, měla být opatřena slaměným pletivem nebo polštářem, aby si hřebec při zkoušení neodřel kolena. Zkoušecí stěna měla mít 150-180 cm na výšku a 250-300 cm na šířku. Vlastní zkoušení klisny probíhalo následovně. Z jedné strany bariéry byla postavena klisna, z druhé strany byl přiveden klidnější hřebec, takzvaný prubíř. Zvířata se měla nejprve v klidu seznámit očicháním a poté měla být klisna postavena rovnoběžně se stěnou, aby bylo hřebci umožněno očichat ji po celé její délce až k ocasu. Říjící klisna se točila zády k hřebci, stavěla se jako při močení, tedy široce rozkročená, a nadzvedávala vysoko ohon. Nežádající klisna hřebce evidentně odmítala tím, že klopile uši dozadu, snažila se hřebce kousnout nebo kopnout a divoce šlehala ocasem. Pokud se ukázalo, že je klisna v říji, bylo přikročeno k úpravě k vlastnímu připouštění. Nejprve jí byl plátěnou

³⁰² SOA Třeboň, *Zemský hřebčinec Písek*, Smlouva s návodem pro držitele státních hřebců.

páskou o šířce 5-10 cm ovinut kořen ohonu, aby žíněmi neporanila pohlavní orgán hřebce. Zadní nohy klisny byly spoutány koženými řemínky, aby bylo znemožněno případné napadení hřebce při pohlavním aktu. Podle tělesných dispozic zvířat byla klisna umístěna níže nebo výše než hřebec. K tomuto účelu byly na stanici připraveny speciální dřevěné rampy, kterými se zvířata podle potřeby podložila. K připravené klisně byl na lonži mírně stranou přiveden vybraný hřebec, podobně jako předtím ke zkoušecí stěně, aby ji mohl zezadu očichat a tím se náležitě pohlavně vzrušit. Neklidné klisně se mohla pro jistotu zvednout přední noha. Po ztopoření pyje bylo hřebci umožněno vzepnout se na zadní nohy a předními nohami klisnu obejmout tak, aby mohlo dojít k zasunutí pyje do pochvy.³⁰³ Takto spojená zvířata neměla být nijak rušena. Osoby provádějící připouštění musely dohlédnout na to, aby hřebec řádně odsemenil. V opačném případě se musel celý proces znovu opakovat. Správné odsemenění signalizovalo změněné chování hřebce. Plemeník se výrazně zklidnil, těžce oddychoval a spočíval na klisně celou svou vahou. Klisna měla být pro snadnější seskočení hřebce vedena mírně vpřed či stranou. Po zdařilém připuštění bylo doporučeno klisnu alespoň půl hodiny provádět. Ideální by však byly alespoň tři hodiny klidu, neboť až po třech hodinách po připuštění dosáhnou spermie vejcovodu, kde se uhnízdí na epitelu a čekají na vajíčko uvolněné z vaječnicku. To však při tehdejších stavu zvěrolékařské vědy nemohl nikdo ani tušit.

Pro ověření březosti klisny byly příručkou pro držitele státních hřebců doporučovány takzvané dodatečné skoky. Chovatel měl každé tři týdny připuštěnou klisnu přivést ke zkoušení, a pokud třikrát po sobě odmítla hřebce, byla pravděpodobně březí. Pokud však klisna hřebce neodmítala, měl každý majitel nárok na pět bezplatných dodatečných skoků.

Pořadí připouštěných klisen určovala jejich chovná kvalita. Přednost měly klisny zapsané v zemských plemenných knihách, které měly také nárok na slevu ze skočného poplatku. Dále měly přijít na řadu klisny, které byly přivedeny v minulých dnech a již se na ně nedostal hřebec,³⁰⁴ nebo klisny přivedené k dodatečnému skoku. Nebylo-li takových klisen, měly přednost matky po hříběti před prvničkami a starší prvničky před mladšími.

³⁰³ Názorně je přirozené připouštění ukázáno v obrazové příloze č. 33.

³⁰⁴ Počet povolených skoků hřebce za týden se odvíjel od jeho stáří a tělesné zdatnosti. Na humpolecké stanici směli hřebci týdně skočit až 15krát, což dokládá jejich dobrou kondici.

Administrativa erární stanice hřebců byla soustředěna v připouštěcích protokolech, kam byl zaznamenáván výsledek každého skoku. Tedy to, zda klisna zůstala jalová či obřezla. Pokud klisna nezůstala jalová, byl posléze doplněn stav klisny po obřeznutí. K tomu účelu se zde nacházely kolonky: *nebyla vypátrána, zahynula, potratila a porodila*. V kolonce *porodila* se navíc rozlišovalo pohlaví hříběte. Údaje o stavu klisny po obřeznutí a o pohlaví hříběte se zapisovaly i do připouštěcích lístků.³⁰⁵ Každý majitel klisny obdržel tento připouštěcí lístek, který byl zároveň dokladem o zaplacení skočného poplatku. Kopie připouštěcích lístků byly odesílány spolu s připouštěcími protokoly do Státního hřebčince a sloužily jako kontrolní prvek. Vedoucí stanice je však mohl doplnit až následující rok, po ohřebení klisny, proto byly protokoly s připouštěcími lístky odesílány do hřebčince s ročním zpožděním. Tabulky těchto protokolů byly jednoduché a srozumitelné, takže nebylo potřeba žádného speciálního školení vedoucích stanic. Pokyny pro správné vyplňování byly také obsaženy ve *Smlouvě pro držitele státních hřebců*, která byla na stanici vždy po ruce.

³⁰⁵ Do originálu je zapisoval sám majitel klisny, do kopie uložené na stanici je zaznamenával vedoucí stanice. Připouštěcí lístek nebyl v archivním fondu Zemského hřebčince Písek v SOA Třeboň nalezen. Ukázka poukazu na slevu ze skočného, který měl podobné parametry jako připouštěcí lístek, je uvedena v obrazové příloze č. 1.

Tabulka číslo 13

Stav klisen po přípuštění v závislosti na pořadí skoku, Humpolec (1919-1920)

Rok	Pořadí přípuštění	Stav klisny po přípuštění						Skoků celkem
		Zůstala jalová	Obřezla		Nebyla vypátrána	Potratila	Zahynula	
			♂	♀				
1919	1.	196	17	16	0	0	0	229
	2.	63	5	5	0	0	0	73
	3.	15	3	0	0	0	0	18
	4.	3	0	0	0	0	0	3
	5.	1	0	0	0	0	0	1
	6.	0	1	0	0	0	0	1
	Celkem	278	26	21	0	0	0	325
1920	1.	193	17	28	1	2	0	241
	2.	91	16	24	0	1	0	132
	3.	30	7	5	0	2	1	45
	4.	11	6	4	0	1	0	22
	5.	3	0	2	0	0	0	5
	Celkem	328	46	63	1	6	1	445
1921	1.	113	26	36	11	2	1	189
	2.	33	9	19	8	0	0	69
	3.	11	4	3	0	1	0	19
	4.	4	2	0	1	0	0	7
	5.	3	0	0	0	0	0	3
	Celkem	152	41	58	29	5	1	287
1922	1.	115	39	39	2	3	1	199
	2.	52	16	12	1	3	1	85
	3.	22	4	5	1	1	0	33
	4.	6	3	1	1	2	0	13
	5.	1	2	1	0	0	0	4
	Celkem	190	62	58	11	11	2	334
1923	1.	139	21	34	32	2	3	231
	2.	45	15	21	17	1	0	99
	3.	20	2	3	5	0	0	30
	4.	9	2	3	1	0	0	15
	5.	2	0	2	1	0	0	5
	Celkem	214	39	64	56	3	3	380

Data připouštění jednotlivých klisen v připouštěcích protokolech humpolecké stanice se na první pohled jeví jako velmi chaotická. Podrobnější výzkum ukazuje, jak nedůslední byli zdejší chovatelé, pokud šlo o dodatečné skoky. Jak bylo výše řečeno, každý chovatel měl nárok na pět bezplatných dodatečných skoků, pokud ovšem klisnu přivedl v intervalu každých tří týdnů. To se na Humpolecku dělo v pouhých 6% případech. Většina chovatelů přivedla své klisny na první připuštění a s další návštěvou stanice otálela či na další skok vůbec nepřišla. V roce 1919 bylo takových hospodářů celých 70%. V dalších letech se vždy jejich zastoupení pohybovalo v hodnotách nad 50%. Úspěšnost prvního skoku přitom značně kolísala. Zatímco v roce 1922 činila 39,2%, v roce 1919 zabřezlo na první pokus pouze 33 klisen z celkového počtu 229 přivedených, což je pouhých 14,4%. Celých 27,1% chovatelů v humpoleckém okrese navíc nechávalo své klisny připouštět na základě tradičního modelu. To znamená, že na stanici docházeli každých 6-10 dní a klisnu opětovně, naprosto zbytečně, připouštěli. Stanice vedoucí takovým praktikám neodporovali a v sedmi případech byla dokonce evidována změna hřebce již při druhém či třetím skoku za příplatek 50 Kč. Kolikrát tuto výměnu vedoucí stanice umožnili, aniž by ji evidovali v připouštěcích protokolech, nelze zjistit. Přesto se lze domnívat, že toto počínání nebylo výjimečné.

Osvícení chovatelé přiváděli své klisny alespoň pravidelně po 21 dnech,³⁰⁶ tedy v době, kdy u nich s největší pravděpodobností probíhala říje. Tímto způsobem bylo však připuštěn v průběhu sledovaného pětiletého období pouhých 72 klisen z celkového počtu 1 089. Procentuální zastoupení zabřeznutých klisen sice rok od roku mírně stoupalo, ale pouze v roce 1922 dosáhlo celorepublikového průměru, který činil 60%. V ostatních letech se pohybovalo hluboko pod tímto průměrem, což mělo na svědomí zejména zmatené připouštění klisen mimo říji.

Vzhledem k vytíženosti pracovních koní v jarních a zejména letních měsících se u chovatelů v Čechách velmi často objevovala snaha po co nejranějších hříbatech. V časopisech zabývajících se hospodářskou problematikou bylo toto téma velmi diskutováno a ani chovatelé na Humpolecku ve dvacátých letech 20. století se tomuto trendu nebránili. Březost klisny trvá 333 dní (11 měsíců). Klisna, která zabřezne v únoru či na začátku března, tedy rodí v zimním klidovém období a pro jarní polní

³⁰⁶ Při výzkumu bylo vzato v potaz rozmezí 19-23 dní mezi jednotlivými skoky.

práce je již plně využitelná. Hříbě se sice odstavovalo až v šesti měsících,³⁰⁷ ale běžnou praxí bylo brát hříbě s matkou na pole. Výhodou byl dostatek pohybu pro správný vývin pohybového aparátu mláděte, kterého se hříbatům nedostávalo pro nedostatek pastvin. Takto odchované hříbě navíc brzy ztrácelo přirozenou plachost, vše si prohlédlo po boku matky a byla tak menší pravděpodobnost, že se z něj stane lekavý či bázlivý kůň. Rození hříbat v zimních měsících však odporuje přírodním zákonům, podle kterých má mládě přijít na svět na jaře, kdy jsou pro jeho vývin nejpříhodnější podmínky. Kůň je sice polyestrické zvíře, to znamená, že klisna řídí v pravidelných cyklech, ale během roku se i u polyestrických zvířat objevuje období pohlavního klidu. Takzvaný anestrus nastává většinou v zimě, proto byly skoky v zimním období na začátku připouštěcí sezóny méně úspěšné. Mimojarní říje, která je projevem domestikace, bývá také často nepravá, tedy bez ovulace, což je dalším vysvětlením nízké březivosti v zimních měsících.

Vyživovat kojící klisnu v zimě byl v chudých poměrech Českomoravské vrchoviny velký problém. Po porodu totiž výrazně stoupá nutriční potřeba klisny. S mlékem odchází z těla matky velké množství proteinů, vápníku, fosforu a vitamínů. Pokud chtěl hospodář silnou klisnu pro jarní práce a zároveň kvalitní hříbě, které mohl dobře zpeněžit, musel tyto ztráty co nejefektivněji doplnit. Kojící matka musela dostat jen to nejlepší, co se v hospodářství našlo. Největší problém byl s nedostatkem zelené píče. Kyselina listová, podporující krvetvorbu, byla velmi důležitá pro správnou laktaci. O to kvalitnější muselo být klisně podávané sladké luční a jetelové seno.

³⁰⁷ Výjimečně se mohlo odstavit již ve čtyřech měsících. Dělo se tak v případě starší matky či matky ve špatné výživové kondici.

Tabulka číslo 14

Stav klisen po přípuštění v závislosti na měsíci prvního skoku, Humpolec (1919-1923)

Rok	Měsíc 1. přípuštění	Stav klisny po 1. přípuštění						
		Zůstala jalová	Obřezla		Nebyla vypátrána	Potratila	Zahynula	Klisen celkem
			♂	♀				
1919	únor	11	0	0	0	0	0	11
	březen	48	4	2	0	0	0	54
	duben	59	4	5	0	0	0	68
	květen	58	8	9	0	0	0	75
	červen	20	1	0	0	0	0	21
	Celkem	196	17	16	0	0	0	229
1920	únor	31	2	4	0	0	0	37
	březen	42	3	6	0	1	0	52
	duben	48	6	9	0	1	0	64
	květen	46	4	7	0	0	0	57
	červen	26	2	2	1	0	0	31
	Celkem	193	17	28	1	2	0	241
1921	únor	15	2	2	1	0	0	20
	březen	28	4	11	1	0	0	44
	duben	33	11	11	5	2	0	62
	květen	23	7	11	3	0	1	45
	červen	14	2	1	1	0	0	18
	Celkem	113	26	36	11	2	1	189
1922	únor	26	2	1	1	0	0	30
	březen	23	6	6	0	0	0	35
	duben	33	14	15	0	0	0	62
	květen	26	14	13	1	3	1	58
	červen	7	3	4	0	0	0	14
	Celkem	115	39	39	2	3	1	199
1923	únor	18	0	2	2	0	0	22
	březen	43	6	7	9	1	0	66
	duben	42	5	12	5	1	3	68
	květen	26	9	11	10	0	0	56
	červen	10	1	2	6	0	0	19
	Celkem	139	21	34	32	2	3	231

Jak vyplývá z tabulky číslo 14, nadpoloviční většina chovatelů odkládala první přípuštění na teplejší jarní měsíce. Hospodáři tím sice přicházeli o raná hříbata, ale o to jednodušší to měli se zabřeznutím klisny i s krmením laktující matky následující jaro. Nejvytíženějším byl na připouštěcí stanici v Humpolci měsíc duben, ve kterém každoročně přicházelo poprvé se svými klisnami kolem 30% chovatelů. Co se týká březivosti, byl mírně úspěšnější květen. Duben i květen byly obecně pro připouštění klisen velmi vhodné měsíce. Říje v tomto ročním období je u koní dobře patrná a zřídka se objevuje říje falešná, takže i v úspěšnosti zabřeznutí předčily tyto měsíce všechny ostatní. Z celkového počtu narozených hříbat, ve zkoumaném pětiletém období, bylo počato 14,7% v dubnu a 15,4% v květnu. Klisny tedy rodily následující rok v březnu a dubnu a hříbata mohla trávit více času mimo stáj. Již pátý den po porodu se při pěkném počasí mohla klisna zapřahat. Pokud chtěl hospodář další rok opět hříbě, mohl klisnu přivést na přípuštění již při první poporodní říji, která se obvykle dostavovala sedmý až devátý den po ohřebení. Za 3-4 týdny se klisna zkoušela znovu a případně se opět připustila. Tento způsob se opakoval, dokud klisna znovu neobřezla. Dobrá klisna většinou zabřezla při prvním či druhém přípuštění.³⁰⁸

Barva klisny a odznaky sice neměly na procento zabřeznutí žádný vliv, ale vzhledem k tomu, že popis exteriéru suploval jméno klisny, je velmi zajímavé sledovat barevné spektrum srsti přiváděných klisen, které bylo opravdu velmi pestré. Základní barvy se pohybovaly od bílé přes zrzavou a hnědou až k černé. Nejvíce byly zastoupeny hnědky různých odstínů, které každoročně tvořily přes 60% připuštěných klisen. Dědičnost barev je tak trochu genetická alchymie, takže si s ní chovatelé nedělali příliš hlavu. Dokladem může být například připouštěcí protokol z roku 1921.³⁰⁹ Přestože na stanici stál černý bělouš 74 *Charleroi*, majitelé klidně připouštěli své bělky hnědáky. Obecně však lze říci, že vzhledem k počtu hnědých klisen a nabízených hřebců stejné barvy se na Humpolecku nejvíce rodila hnědá hříbata. V každém regionu však byla oblíbená jiná barva. Toto tvrzení lze podložit dopisem, který odeslal držitel státních hřebců Antonín Mráz z Prapoříště u Kdyně Státnímu hřebčinci v Písku 29. září 1934.³¹⁰ Antonín Mráz žádá pro svou stanici výlučně vraníka nebo ryzáka. Hnědáci prý nejsou u zdejších majitelů vůbec v oblibě.

³⁰⁸ M. Hříděl, *Živočišná výroba*, s. 8.

³⁰⁹ SOA Třeboň, *Zemský hřebčinec Písek*, inv. č. 2418, Připouštěcí protokol stanice Humpolec (1921).

³¹⁰ SOA Třeboň, *Zemský hřebčinec Písek*, Dopis z 24. září 1924. Otištěno v obrazové příloze č. 14.

Tabulka číslo 15

Základní barvy srsti klisen přiváděných na připouštěcí stanici v Humpolci a jejich procentuální zastoupení (1919-1923)

Barva	1919		1920		1921		1922		1923	
	Klisen	%	Klisen	%	Klisen	%	Klisen	%	Klisen	%
Bělka	32	14,0	26	10,8	16	8,5	15	7,5	19	8,2
Hnědka	142	62,0	160	66,4	125	66,1	124	62,3	146	63,2
Ryzka	42	18,4	40	16,6	41	21,7	40	20,1	49	21,2
Vranka	12	5,2	15	6,2	7	3,7	20	10,1	17	7,4
Plavka	1	0,4	0	0	0	0	0	0	0	0
Celkem	229	100	241	100	189	100	199	100	231	100

Barvy a odznaky koní byly často terčem více či méně opodstatněných pověr. Ryzáci byli od středověku považováni za nevypočitatelné a těžko ovladatelné, hnědáci za mírné a ochotné, bělouši zase za ušlechtilé. Pro některá plemena jsou typické konkrétní barvy, ale vliv barvy na povahu koně lze zcela vyloučit. S importem belgických chladnokrevníků přibylo do českého chovu mnoho ryzáků. Vraníci a bělouši se mezi belgiky téměř nevyskytovali. Hnědá barva srsti byla zase typická pro těžké oldenburské teplokrevníky. Odznaky, nápadné bílé chlupy vyrůstající z nepigmentované kůže umístěné na hlavě či končetinách, se nazývaly podle velikosti a tvaru. V připouštěcích rejstřících suplovaly barvy a odznaky jména klisen. Kvůli identifikaci bylo tedy velmi důležité zapsat jejich tvar a umístění přesně. Otázkou zůstává, jak pečlivě byly záznamy v připouštěcích rejstřících vedeny. Neboť kolísání v procentuálním zastoupení klisen s konkrétním odznakem je často velmi výrazné. Nejčastějším odznakem na hlavách klisen připouštěných v humpolecké stanici byla hvězda. Tabulka číslo 16 názorně dokládá, jak velkému kolísání procentuálního zastoupení docházelo na humpolecké stanici v případě klisen s hvězdou.

Tabulka číslo 16

Počty a procentuální zastoupení klisen s hvězdou a klisen bez odznaků na končetinách přiváděných na připouštěcí stanici v Humpolci (1919-1923)

Rok	Klisen celkem	Klisy s hvězdou		Klisy bez odznaků na končetinách	
		Počet	%	Počet	%
1919	229	71	31,0	151	65,9
1920	241	14	5,8	165	68,5
1921	189	64	33,9	115	60,8
1922	199	50	25,1	136	68,3
1923	231	64	27,7	162	70,1

Odznaky na končetinách byly u pracovních koní nežádoucí. Zde je tradiční tvrzení sedláků, že kůň s „punčochami“ mnoho práce nevydrží, zcela na místě. Nepigmentovaná kůže, ze které bílé odznaky vyrůstají, je podstatně méně odolná vůči vlhku než kůže pigmentovaná s barevnou srstí. Světlá kopytní rohovina, ve kterou mohl odznak na končetině přecházet, je měkčí a vyžaduje tak mnohem více péče, než kopytní rohovina tmavá. Kůň se světlými kopyty musel být velmi kvalitně okován, jinak hrozila deformace kopyta při práci vedoucí i k trvalému ochromnutí. Tato rizika si dovolil podstoupit jen málokterý hospodář. Humpolecko nebylo výjimkou. Výzkum barev a odznaků klisen přiváděných na humpoleckou stanici hřebců potvrzuje, jak vysoké bylo zastoupení připouštěných klisen bez odznaků na končetinách.

Dalším faktorem, který narozdíl od barvy výrazně ovlivňoval rychlost zabřeznutí a plodnost, byl věk. Chladnokrevné klisy se měly poprvé připouštět jako tříleté, teplotokrevné byly pozdnější, u těch se první připouštění doporučovalo ve čtyřech letech. Dobrý chovatel však přihlížel kromě věku i k tělesnému vývinu. Poprvé přivedená klisna se v připouštěcích protokolech označovala jako prvnička. Díky tomu lze snadno pozorovat zastoupení mladých, poprvé připouštěných klisniček.

Tabulka číslo 17

Počty přivedených prvnicek podle rázů a stavu po prvním přípuštění, Humpolec (1919-1923)

Rok	Věk prvnicek	Počet prvnicek podle rázů				Celkem	Stav prvnicek po 1. přípuštění			
		Tažné	Těžké	Lehké	Malý druh koňský		Zůstala jalová	Obřezla	Nebyla vypátrána	Obřezla a potratila
1919	2 roky	5	0	0	0	5	4	1	0	0
	3 roky	10	13	6	0	29	25	4	0	0
	4 roky	2	0	2	0	4	3	1	0	0
	5 let	2	1	0	0	3	2	1	0	0
	Celkem	19	14	8	0	41	34	7	0	0
1920	3 roky	8	26	11	3	48	45	3	0	0
	4 roky	0	2	4	0	6	5	1	0	0
	5 let	0	1	0	0	1	1	0	0	0
	Celkem	8	29	15	3	55	51	4	0	0
1921	3 roky	6	19	3	0	28	21	6	1	0
	4 roky	0	0	1	0	1	1	0	0	0
	Celkem	6	19	4	0	29	22	6	1	0
1922	3 roky	11	10	4	0	25	12	12	0	1
	4 roky	0	3	0	0	3	2	1	0	0
	Celkem	11	13	4	0	28	14	13	0	1
1923	3 roky	8	19	7	0	34	20	9	5	0
	4 roky	1	3	0	0	4	3	1	0	0
	Celkem	10	20	6	0	38	21	10	5	0

Na Humpolecku bylo obvyklé přivést klisničku poprvé ve třech letech věku, což bylo pro chladnokrevné klisny optimální. V prvních dvou zkoumaných letech sice ještě panovaly poválečné zmatky, ale brzy se je podařilo vymýtit. Mezi ně patří zejména pět přivedených dvouletých prvnicek, z nichž jedna byla přípuštěna dokonce čtyřikrát, a majitel Josef Blažek ji přivedl z 14 km vzdáleného Žirova. Není divu, že nezabřezla. Jednalo se o hliněnou ryzku s lysinou, u které byl uveden i původ, což nebylo tak časté. V 80,9% případů nebyl otec klisny uváděn, nebo byl jmenován jako neznámý. Jednalo se o klisnu po zemském plemeníkovi belgického plemene *158 Laureat de Jourdovi*, který na humpolecké stanici hřebců působil v letech 1914-1917 a v roce 1918 zemřel na koliku. Druhá klisna Josefa Blažka přivedená v roce 1919 byla rovněž dvouletá prvnicek. Tuto kaštanovou hnědku s hvězdou nechal Blažek připustit třikrát, rovněž bez

úspěchu. To že nezabřezly, bylo pro klisničky velkým vítězstvím. Tak mladý organismus by pravděpodobně nezvládl zátěž, kterou představuje pro klisnu březost. Od chovatele bylo toto počínání velice neprofesionální. Klisnička je sice v 9-12 měsících pohlavně dospělá, chovná dospělost však přichází ve výše zmíněných 3-4 letech a tělesně dospělá je klisna až v 5-7 letech.³¹¹

V dalším roce zkoušel Josef Blažek opět štěstí a přivedl obě klisny znovu. Tentokrát jsou označeny jako čtyřleté, ač by měly být ve skutečnosti tříleté. Tady existují dvě varianty vysvětlení. Buď majitel klisnám roku 1920 rok přidal, nebo je zápis z roku 1919 nepřesný a ve skutečnosti byly klisnám při prvním připouštění tři roky. Kde je pravda, to se lze jen domnívat, neboť žádné plemenné knihy klisen, ve kterých by byla zanesena data narození, dnes již neexistují. Byly nenávratně zničeny jako nepotřebné někdy v padesátých letech 20. století. Ať už byly tříleté či čtyřleté, obřezla pouze kaštanová hnědka a to až po čtvrtém skoku. Tato neúspěšnost byla evidentně zapříčiněna špatnou dobou připouštění, pocházela tedy od chovatele, nikoli od chovného materiálu.

Josef Blažek navštěvoval připouštěcí stanici ve zcela nevhodných intervalech. První kobylu, hliněnou ryzku s lysinou, která byla v připouštěcím protokolu z roku 1920 označena jako tmavá ryzka s plosou, přiváděl střídavě v týdenních a dvoutýdenních intervalech. Druhou klisnu, kaštanovou hnědku s hvězdou, nechával připouštět ještě chaotičtěji. Mezi prvním a druhým skokem vynechal celých 34 dnů, poté přivedl klisnu po týdnu a naposledy po patnácti dnech. Z tohoto popisu vyplývá, že zabřeznutí kaštanové hnědky bylo jednou velkou náhodou. Takových neznalců chovatelských zásad bylo však na Humpolecku více.

Z dvanáct kilometrů vzdáleného Radňova přivedl roku 1919 svou dvouletou prvničku Jan Sochor. Ten alespoň dodržel doporučený třítydenní interval a klisnu přivedl podruhé až po dvaceti dnech, tedy v době další předpokládané říje. Přesto i tato mladá klisnička zůstala jalová. Naštěstí nebyla úplně pro chov ztracena, neboť v roce 1920, jako tříletá, na třetí pokus zabřezla a posléze porodila klisničku. To hliněná ryzka Josefa Blažka už na humpolecké stanici nezabřezla. Zřejmě jí k tomu dopomohlo první připouštění v tak mladém věku.

³¹¹ V pěti letech je tělesně dospělá chladnokrevná klisna, v sedmi letech potom teplokrevná. Tělesná dospělost je dobře patrná u vybělujících běloušů, kteří se rodí tmaví až černí a teprve ve věku, kdy jsou plně tělesně dospělí, zcela vybělují. Podle těchto znaků lze bezpečně určit věk například u starokladrubských běloušů.

Jediná dvouletá prvnička, jež v roce 1919 zabřezla a porodila, byla tažná světlá ryzka s lysinou, která stejně jako hliněná ryzka Josefa Blažka odvozovala svůj původ od belgického pleménka *158 Laureata de Jourdy*. Příčinou byla pravděpodobně velmi krátká vzdálenost mezi bydlištěm klisny a připouštěcí stanicí. Majitel klisny, František Loskot, totiž pocházel z nedalekých Hněvkovic, které jsou od Humpolce vzdáleny necelé čtyři kilometry. Tato klisnička musela být buď velmi kvalitní chovnou klisnou, nebo měla velmi schopného a zkušeného majitele. Znovu byla sice přivedena až jako pětiletá v roce 1922, avšak opět obřezla hned po prvním skoku. V tomto případě tedy nešlo o unáhlené rozhodnutí a klisna byla zřejmě již ve dvou letech plně vyvinutá a schopná zabřeznout i donosit hříbě.

Kromě prvniček byly samozřejmě na humpoleckou stanicí přiváděny i starší a zkušené klisny. Pokud se hospodář o kobyly dobře staral, nepřepínal ji v práci a krmil ji kvalitní pící, byla plodná i do velmi vysokého věku. Ve druhém čísle prvního ročníku hospodářského časopisu *Praktický chovatel* z roku 1923 byl uveřejněn článek o klisně Jana Luitze z Plačkovic na Moravě, která za svůj život odchovala dvacet hříbat a ve věku 29 let porodila zdravé hříbě.³¹² To je opravdu velký extrém. Věk klisny a její plodnost jsou velmi individuální a závisí na mnoha faktorech, z nichž některé nemohli chovatelé ovlivnit (například genetické dispozice).

Ze zkoumaných připouštěcích protokolů napříč západními a jižními Čechami jsou známy i třiadvacetileté klisny, které zabřezly napoprvé a porodily zdravé hříbě. Na Humpolecku byla nejstarší připuštěnou klisnou ve sledovaném období dvacetiletá světlá hnědka s kvítkem, která stála ve stáji Ferdinanda Vondrejse přímo v Humpolci a byla přivedena 24. května roku 1922. Byl to zřejmě jen takový pokus, neboť klisna napoprvé zůstala jalová a podruhé už přivedena nebyla. O její kvalitě však svědčí fakt, že byla vůbec přivedena. Její majitel se totiž musel domnívat, že je v tomto věku schopná donosit hříbě, jinak by přece neutrácel 100 K za připuštění. Nejstarším úspěšně zapuštěným kobyly na Humpolecku bylo 17 let, což je také úctyhodný výkon, neboť klisna je na vrcholu svých reprodukčních sil kolem desátého roku věku. Dvanáctileté a starší klisny jsou náchylnější k nejrůznějším infekcím reprodukčních orgánů. Jen kvalitní chovná klisna byla v první polovině 20. století plodná i ve věku nad 15 let. Dnes je samozřejmě situace úplně odlišná. Pokud je dvacetiletá a starší klisna dobře

³¹² *Jak dlouho by klisna plodila?*, PCH 1, 1923, s. 4-6.

živená a k chovu využívaná větší část svého života, nemá se zabřezenutím a donošením zdravého hříbete nejmenší problém.

Tabulka číslo 18

Počty klisen a procentuální zastoupení podle stáří, Humpolec (1919-1923)

Stáří	Počet klisen a procentuální zastoupení v jednotlivých letech									
	1919	%	1920	%	1921	%	1922	%	1923	%
2	5	2,2	0	0	0	0	0	0	0	0
3	34	14,8	49	20,3	31	16,4	27	13,6	35	15,2
4	30	13,1	34	14,1	28	14,8	22	11,1	32	13,9
5	22	9,6	29	12,0	32	16,9	26	13,1	19	8,2
6	22	9,6	26	10,8	15	7,9	28	14,1	27	11,7
7	18	7,9	14	5,8	15	7,9	14	7,0	26	11,3
8	26	11,3	21	8,7	20	10,6	15	7,5	20	8,7
9	17	7,4	19	7,9	12	6,4	25	12,6	13	5,6
10	16	7,0	12	5,0	10	5,3	13	6,5	19	8,2
11	11	4,8	8	3,3	5	2,7	8	4,0	15	6,5
12	8	3,5	7	2,9	6	3,2	6	3,0	7	3,0
13	7	3,1	3	1,3	4	2,1	7	3,5	7	3,0
14	6	2,6	8	3,3	5	2,7	2	1,0	7	3,0
15	2	0,9	7	2,9	4	2,1	1	0,5	1	0,4
16	3	1,3	3	1,3	1	0,5	3	1,5	0	0
17	2	0,9	0	0	0	0	0	0	3	1,3
18	0	0	1	0,4	1	0,5	0	0	0	0
19	0	0	0	0	0	0	1	0,5	0	0
20	0	0	0	0	0	0	1	0,5	0	0
Celkem	229	100	241	100	189	100	199	100	231	100

Průměrný věk připouštěných klisen na Humpolecku byl ve všech zkoumaných letech pouhých 7 let. Při délce života koně, která může být i 30-40 let, se jedná o zdánlivě nízké číslo. Je důležité si uvědomit, jak malé zastoupení v chovu měly v té době klisny starší dvaceti let i v celorepublikovém měřítku. Jak už bylo výše řečeno, jen špičkové chovné klisny byly k plemenitbě používány do tak vysokého věku. Při tehdejšímu odbytu koňského masa bylo pro hospodáře rentabilnější prodat kobyly koňskému řezníkovi, dokud její jateční hodnota nespadla na minimum, než se pokoušet o další hříbě, jehož odchov byl vždy pro hospodářství velkou zátěží. Samozřejmě i tehdy existovali chovatelé, kteří si dobrou kobyly nechali v hospodářství na dožití,

rozhodně to však nebylo tak časté jako v dnešní době. Málakterý hospodář si mohl dovolit živit koně, který zastal málo práce a nebyl užitečný ani jako chovný kus. Dobrý chovatel si raději nechal od kvalitní chovné klisny hříbě do chovu a klisnu samotnou odprodal na maso.

Procentuální zastoupení klisen podle věku na Humpolecku se samozřejmě každoročně měnilo podle toho, jak silnější ročníky chovných klisen stárly a přicházely nové. Silný ročník tříletých klisniček z roku 1919 byl vystřídán novými tříletými klisničkami až v roce 1923. Vyplývá to z výpočtů procentuálního zastoupení uvedených v tabulce číslo 4. V roce 1919 bylo tříletých klisen necelých 15%. S každým dalším rokem jim bylo logicky o rok více a stále si udržovaly jedno z nejvyšších zastoupení. Zlom přišel až v roce 1923, kdy opět nastoupily tříleté prvničky. Pro znázornění tohoto vývoje byla v tabulce číslo 18 použita šedá barva.

Posledním zkoumaným faktorem u přiváděných klisen byl jejich ráz tedy to, zda byla klisna v připouštěcím protokolu popsána jako *lehká*, *těžká* či *tažná*. Tato informace je velmi problematická. Názor vedoucího stanice, který do připouštěcích protokolů údaje o klisnách zapisoval, mohl být značně individuální. Z protokolů není jasné, podle jakého klíče byly rozlišovány klisny těžké a tažné. Z důvodu neexistence plemenných knih klisen lze předpokládat, že tyto kategorie vedoucí stanice více či méně odhadovali.

Těžké tažné klisny jsou v některých statistických materiálech píseckého hřebčince jmenovány také jako těžké - vozové. Podle toho lze usuzovat, že přiváděné klisny řazené mezi tažné byly chladnokrevné, zatímco mezi těžké mohly být zařazeny jak chladnokrevné klisny lehčí tělesné konstituce, tak mohutné teplokrevné kobyly oldenburského či východofríského plemene. Zbývající dvě kategorie rázů jsou již čitelnější. Jako lehké byly zapisovány jezdecké klisny využívané v lehkém tahu a v jízdě pod sedlem. Malý druh koňský, dnes známý pod termínem pony, je označení pro koně s kohoutkovou výškou menší než 150 cm. Do této kategorie tedy patří i v Čechách velmi rozšířené plemeno huculských koní. Nelze si proto představovat, že čeští rolníci dvacátých let 20. století drželi na svých hospodářstvích falabelly nebo shetlandské poníky. S největší pravděpodobností šlo o huculy, kteří byli využitelní jak v tahu, tak pod sedlem.³¹³

³¹³ Vyobrazení hucula v obrazové příloze č. 32.

Tabulka číslo 19

Počty a procentuální zastoupení klisen podle rázů

Rok	Ráz								Klisen celkem
	Lehký		Těžký		Tažný		Malý druh koňský		
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	
1919	37	16,1	120	52,4	70	30,6	2	0,9	229
1920	57	23,6	135	56,0	45	18,7	4	1,7	241
1921	11	5,8	164	86,8	14	7,4	0	0	189
1922	31	15,6	133	66,8	34	17,1	1	0,5	199
1923	38	16,4	142	61,5	51	22,1	0	0	231

Jak je znázorněno v tabulce číslo 19, procentuální zastoupení jednotlivých rázů klisen rok od roku značně kolísalo. Tyto výkyvy lze dávat za vinu odlišnému názoru jednotlivých vedoucích stanic na ráz přiváděných klisen. Stejně jako popisy exteriérů klisen byly popisy rázů značně individuální a záleželo na vedoucím stanice, jak kterou klisnu v danou chvíli popsal. To samozřejmě velmi znesnadňuje jakékoli zobecnění. Výraznější nesrovnalosti však lze pozorovat mezi lety, kdy se měnili vedoucí stanice. Nejmarkantnější rozdíl je patrný mezi rokem 1920, kdy stanici vedl Antonín Havelka, a rokem 1921, kdy ji po něm převzal Antonín Pankrác. Oba stanice vedoucí měli evidentně odlišné názory, které se odrazily v připouštěcím protokolu. Jako příklad může sloužit klisna Františka Belady, která byla v roce 1920 rázu tažného, kdežto o rok později byla posouzena jako těžká. Josef Šubrt, který vedl stanici v roce 1919, zase popsal dvouletou prvničku Josefa Blažka jako hliněnou ryzku s lysinou, zatímco zápis z roku 1920 zní: „*Tmavá ryzka s plosou.*“³¹⁴ Ve výsledku si tyto popisy neodporují, ale názorně ukazují, jak se do připouštěcích protokolů promítaly osobní názory a individualita jednotlivých zapisovatelů. Nejmenší výkyvy v počtech klisen podle rázů jsou mezi lety 1922 a 1923, což si lze vysvětlit tím, že stanici vedl stabilně jeden vedoucí, a sice František Kněžínek. Zajímavým detailem v zápisech tohoto vedoucího stanice jsou zdobněliny, které používal při popisu exteriérů klisen. Jedná se zejména o výrazy typu „lysinka“, „hvězdička“ a podobně. Tato deminutiva signalizují kladný vztah vedoucího stanice k přiváděným klisnám a ke zvířatům obecně. František Kněžínek byl jistě mužem na svém místě a o svěřené státní hřebce i připouštěné klisny vzorně pečoval.

³¹⁴ SOA Třeboň, *Zemský hřebčinec Písek*, inv. č. 2266, Připouštěcí protokol stanice Humpolec (1920).

Výzkum faktorů ovlivňujících březivost klisen a výsledky připouštění na stanici erárních hřebců v Humpolci ukázaly, že tato okrajová oblast působnosti Státního hřebčince Písek nebyla příliš vyspělá. Výrazné zaostávání v březivosti klisen za celorepublikovým průměrem bylo zapříčiněno nízkým vzděláním hospodářů zejména v oblasti rozpoznávání říje. Připouštěcí protokoly humpolecké stanice zcela postrádají zápisy o slevách na skočném pro klisny zapsané do plemenných knih, což také dokazuje nízkou úroveň zdejšího chovu. Přestože měli chovatelé k dispozici velmi kvalitní plemeníky, kvůli své nepříliš vysoké vzdělanosti v zásadách plemenitby chovu koní nedokázali tuto skutečnost plně využít.

VIII. ZÁVĚR

Hlavním tématem této diplomové práce byl rolnický chov koní v Čechách. Zemský chov vždy kvalitativně značně zaostával za možnostmi šlechtických chovatelů. Předkládaná diplomová práce je však důkazem, že i bádání o situaci zemských chovatelů koní má svou cenu a přináší cenné informace doplňující celkový obraz společnosti, kde koně představovali cennou pracovní sílu, dopravní prostředek i symbol reprezentace Požadavky sedláků na těžkého koně hospodářského typu a jejich snaha o rozšíření chladnokrevného chovu v českých zemích je náhledem do mentality českého venkovského člověka. Je to svět rozmanitých názorů a specifického folklóru, jež zastupovali rafinovaní koňští handlíři, svět malých statkářů toužících po reprezentativním zvířeti i svět vášnivých chovatelů koní, kteří se svých svěřenců nevzdali ani v dobách nouze. Kůň byl pro venkovského člověka symbolem hojnosti, prostředkem sebe prezentace i nenahraditelným pomocníkem v hospodářství. Proto byla v této diplomové práci věnována pozornost zejména zásadám plemenitby v českém zemském chovu, který se velmi často nechával ovlivňovat módními trendy.

Předkládaná práce si kladla za cíl zhodnotit proces demokratizace v chovu koní, který měl za následek raketový vzestup počtu koní v rolnických usedlostech na přelomu 19. a 20. století. Jako úvod do problematiky organizovaného chovu koní v Čechách byl uveden průzkum rozdílů chovatelských zásad a šlechtitelských cílů v šlechtickém a dvorském prostředí na příkladech Císařského dvorního hřebčína v Kladrubech nad Labem a smrkovické Obory Albrechta z Valdštejna na Novobydžovsku. Pro přiblížení problematiky zobrazování vztahu člověka a koně v období 17. a 18. století bylo použito ikonografických pramenů s hipologickou tematikou. Zejména byly analyzovány obrazy s náměty složitých figur Haute Ecole.

Jádrem výzkumu se však stal zemský chov v prostředí Českomoravské vrchoviny, kde se ještě v první polovině 19. století koně nevyskytovali jen zřídka. Pro účely bádání o významných změnách v chovu koní v českých zemích v první polovině 20. století byla použita jednak dobová odborná literatura, vzhledem k absenci prací z pera fundovaných historiků zejména hipologická, jednak archivní prameny Zemského hřebčince Písek. Hlavní pozornost byla věnována konkrétnímu výzkumu administrativních pramenů humpolecké připouštěcí stanice, na jejichž příkladu bylo poukázáno na zásady plemenitby a jejich praktické využití v rámci rolnického chovu

koní v oblasti dnešního kraje Vysočina. Kvantifikací jednotlivých údajů bylo možné zhodnotit míru vzdělanosti zdejších sedláků, která se výrazně promítala do kvality zemského chovu, neboť v praktickém plánování a uskutečňování plemenitby se odrážely nabyté teoretické znalosti.

Hlavní složkou zkoumaných archivních materiálů byly administrativní spisy připouštěcích stanic. Nejvýznamnějším pramenem byly připouštěcí protokoly stanic erárních hřebců, v nichž byl pečlivě evidován každý skok a jeho následný výsledek, tedy to, zda klisna obřezla či zůstala jalová. Chovatelé navíc obdrželi připouštěcí lístek, který sloužil i jako doklad o zaplacení skočného poplatku. Výzkum těchto protokolů odhalil zajímavou skutečnost. Ač to v úředních dokumentech první republiky nebylo předpokládáno, zápisy v připouštěcích protokolech často ovlivňovala osobnost vedoucího stanice, který je prováděl. Vzhledem k tomu, že se vedoucí stanice střídali téměř každoročně, bylo někdy pomyslným „oříškem“ rozluštit, zda jde o stejnou klisnu, nebo zda majitel vlastnil klisen podobné barvy více. Neexistovalo tedy žádné pravidlo popisování exteriérů klisen, a to i přesto, že tento popis vzhledu klisny nahrazoval jméno a plemennou příslušnost. Také v názoru na ráz klisen se jednotliví vedoucí stanice často rozcházeli. Jeden rok byla klisna těžká tažná, v dalším roce už jen těžká. V těchto případech skutečně záleželo na osobním názoru vedoucího, neboť ráz klisen, které nebyly zapsány do plemenné knihy, nebyl nikde jinde evidován. Někteří vedoucí stanice měli i tendence k familiérnosti a při popisu exteriéru klisen používali deminutiva. Běžné byly zdvojnásobky typu „hvězdička“, „lysinka“ a podobně. Zejména v popisech exteriérů klisen bylo možné pozorovat láskyplný vztah mezi člověkem a svěřenými klisnami. Pokud se takovým způsobem choval hospodář k cizím zvířatům, jistě měl stejně vřelý přístup i k vlastním koním.

Zatímco výzkum připouštěcích stanic na ose měst Tachov, Domažlice, Klatovy, Strakonice, Písek, Tábor, Pelhřimov, Humpolec a Německý Brod potvrdil dosavadní poznatky o pásmech chovu jednotlivých plemen koní, hloubková studie chovu koní na Humpolecku přinesla řadu překvapujících výsledků. S pomocí evidenčních pramenů byl například vyvrácen předpoklad, že chovatel v první polovině 20. století znal dokonale pohlavní cyklus klisny a nechával ji připouštět pouze na vrcholu říje. V předepsaném třítydenním intervalu nechávalo své klisny připouštět pouhých 6% hospodářů. V průměru 50% chovatelů přivedlo své klisny na první skok a s další návštěvou stanice otáleli či vůbec nedorazili. Úspěšnost prvního skoku přitom značně

kolísala. Zatímco v roce 1922 činila 39,2%, v roce 1919 zabřezlo na první pokus pouhých 14,4% klisen. Celých 27,1% chovatelů v humpoleckém okrese navíc nechávalo své klisny připouštět na základě tradičního modelu. To znamená, že na stanici docházeli každých 6-10 dní a klisnu opětovně, naprosto zbytečně, připouštěli. Ani vedoucí stanice nebyli v tomto ohledu dostatečně vzdělaní, neboť takovým praktikám neodporovali. V sedmi případech byla dokonce evidována změna hřebce již při druhém či třetím skoku za příplatek 50 Kč. Kolikrát tuto výměnu vedoucí stanice umožnili, aniž by ji evidovali v připouštěcích protokolech, není možné zjistit. Přesto se lze domnívat, že toto počínání nebylo výjimečné.

Na druhou stranu bylo zjištěno, že se chovatelé na Humpolecku nesnažili o raná hříbata za každou cenu a raději dodržovali přirozený koloběh přírody. Nejfrekventovanějšími měsíci prvního zapuštění byly duben a květen. V těchto jarních měsících bylo k prvnímu skoku přiváděno přes 55% klisen. Hříbata se tak rodila následující rok v březnu a dubnu a mohla si užívat teplého počasí i první pastvy.

V otázce barevnosti klisen a hřebců nebyli chovatelé koní na Humpolecku nijak zásadoví a výslednou barvu hříběte neřešili, zřejmě to pro ně byla přílišná plemenářská alchymie. To ovšem nelze generalizovat. Pro srovnání byl uveden příklad stanice erárních hřebců v Prapořišti u Kdyně. Zdejší chovatelé výslovně odmítali hnědáky a požadovali ryzáky a to i přesto, že ryzá barva u koní vyvolávala záporné konotace. Ryzákům se často v lidovém prostředí přisuzovaly charakterové vady, jako například nespolehlivost, těžká ovladatelnost či dokonce poťouchlost. Zatímco požadavky na barvu srsti nebyly na Humpolecku reflektovány, zažité pověry o vysoko bílých odznacích na nohách, které prý značily slabé a při těžké práci málo odolné nohy, našly mezi zdejšími chovateli odezvu. Více než 60% připouštěných klisen postrádalo odznaky na končetinách. V tomto případě však jde o opodstatněné tvrzení, jelikož nepigmentovaná kůže, ze které bílé odznaky vyrůstají, je podstatně méně odolná vůči vlhku než kůže pigmentovaná s barevnou srstí. Světlá kopytní rohovina, ve kterou může odznak na končetině přecházet, je měkčí a vyžaduje tak mnohem více péče než kopytní rohovina tmavá. Kůň se světlými kopyty musel být velmi kvalitně okován, jinak při práci hrozila deformace kopyta vedoucí i k trvalému ochromnutí.

Vzdálenost, kterou byli chovatelé ochotni překonávat, aby připustili své klisny chladnokrevníkem, byla v mnohých případech zarážející. To, že hospodáři přijížděli i z velké dálky, však svědčí o kvalitě hřebců přidělovaných na humpoleckou stanici.

Zejména hospodáři z okolí Pelhřimova, kde sice byla stanice hřebců píseckého hřebčince, ale nabízela pouze teplokrevné hřebce, přijížděli na humpoleckou stanici ve vysokých počtech. Nejvíce klisen připuštěných v Humpolci samozřejmě pocházelo z humpoleckého okresu (kolem 60%), avšak procentuální zastoupení klisen z Pelhřimovska každoročně tvořilo téměř 20%. Z tohoto výzkumu vyplývá, jak moc byli chladnokrevní hřebci v oblasti Českomoravské vysočiny žádaní. Teplokrevný chov se v okolí udržel pouze na Pelhřimovsku. Stanice německobrodského okresu nabízely chovatelům teplokrevníky i chladnokrevníky, kteří však zřejmě nedosahovali kvality humpoleckých plemenů, neboť i hospodáři z bezprostřední blízkosti německobrodských stanic dojížděli za připuštěním do Humpolce.

Věk klisen, důležitý faktor, který výrazně ovlivňoval březivost klisen, byl dalším překvapením výzkumu. Předpokládaný průměrný věk byl 10 let. Ve skutečnosti byly na humpoleckou stanici přiváděny klisny v průměru sedmileté. Po podrobnějším zamýšlení však tato skutečnost nijak nešokuje. Humpolecké klisny připuštěné ve věku nad 15 let tvořily pouhých 1,7%. V porovnání s průměrným věkem dnešních koní v České republice, který podle posledních průzkumů činí 9,5 roku, je průměrný věk připuštěných klisen na Humpolecku výborným výsledkem. Do úvahy musí být vzat i dobový stav zvěrolékařské vědy, která si s neplodností klisen z důvodů různých infekcí porodních cest a vaječníků, jež jsou u zvířat nad 12 let velmi časté, neuměla poradit.

S věkem samozřejmě souvisí i první připuštění klisny. Chladnokrevné klisny jsou v tomto ohledu ranější, než klisny teplokrevné. I to byl jeden z důvodů prosazování chladnokrevného chovu v českých zemích. Zatímco těžkou klisnu je doporučeno poprvé zapustit ve třech letech věku, teplokrevné prvničky by měly být alespoň čtyřleté. Chovatel však musel přihlídnout nejen k věku, ale i k fyzické vyzrálosti klisny, s níž souvisí schopnost klisny zabřeznout a donosit hříbě, aniž by jí to ublížilo. Pokud chovatel tuto zásadu plemenitby opomenul, došlo v případě zabřeznutí klisny k takzvanému „podtržení“ tělesného vývinu. Takové klisny již nikdy nemohly dosáhnout kvalitního exteriéru, který byl požadován pro zapsání do zemské plemenné knihy. Proto byl v rámci výzkumu zařazen i věk klisen při prvním připuštění. Takzvané prvničky byly v připouštěcích protokolech zvláště zaznamenávány, což bádání výrazně usnadnilo.

Na Humpolecku bylo obvyklé přivést klisničku poprvé ve třech letech věku. Tříleté prvničky tvořily celých 85,9% z celkového počtu 191 poprvé přivedených klisniček v letech 1919-1923. V roce 1919 se sice v protokolech vyskytly i dvouleté prvničky, jednalo se však o pouhých 12, 2%. Tento fakt lze přičíst dosud panujícím poválečným zmatkům v chovu koní, které se brzy podařilo vymýtít. O nevhodnosti připouštění takto mladých klisniček vypovídá úspěšnost zabřeznutí. Z pěti prvniček přivedených v roce 1919 zabřezla jediná. Jednalo se o tažnou světlou ryzku s lysinou v majetku Františka Loskota z necelých čtyř kilometrů vzdálených Hněvkovic. Z dalšího sledování této klisny vyplývá, že její připuštění ve dvou letech nebylo tělesnému vývoji na škodu. Znovu byla sice přivedena až jako pětiletá v roce 1922, zabřezla však ihned po prvním skoku. Tento fakt svědčí jednak o kvalitě této klisny, jednak o zkušenosti a vědomostech jejího majitele, který evidentně správně určil nejvhodnější dobu pro připuštění.

Podrobný výzkum připouštěcích protokolů také potvrdil hypotézu o převaze chladnokrevných plemenů na Humpolecku. Ve sledovaném období jednoznačně převažovali chladnokrevní hřebci. Teplokrevníci tvořili pouhých 22,2%. Navíc bylo k plemenitbě opakovaně užíváno stejných hřebců, což svědčí o správné péči a kvalitním plemenném materiálu. Pokud by správa hřebčince pozorovala jakékoli nešetné zacházení či špatný výživový stav hřebců, neposlala by do Humpolce tolik kvalitních plemenů. Svěřeným hřebcům byla evidentně věnována zvláštní pozornost a i v práci jich bylo užíváno přiměřeně, neboť zůstávali plodní i do vyššího věku. Týdenní vytíženost hřebců byla dána roční dobou, počasím, ale i konkrétními dny v týdnu. Nejen lidé, ale i hřebci na připouštěcí stanici v neděli spíše odpočívali. Málomnozí hospodář cestoval se svou klisnou na stanici v neděli, v letech 1919 a 1922 dokonce zastoupení nedělních skoků nepřesáhlo 2%. Tento nízký stav byl dán zejména hlubokou zakořeněností křesťanské víry na Českomoravské vrchovině. Lidé tu byli zvyklí na pravidelné nedělní mše a neděle byla tedy odpočinkovým dnem i pro dobytek.

V konečném důsledku výzkum ukázal, že chovatelé v prostředí Českomoravské vrchoviny nebyli přes veškeré snahy hospodářských spolků a osvětového působení komisí pro chov koní příliš vzdělaní v oblasti rozpoznávání říje ani správných zásad plemenitby a sestavování chovných párů. Tato fakta, která vyplývají z nízké březivosti a nulového zastoupení místních klisen v plemenných knihách, jsou odrazem nepřístupnosti zdejších lidí k novým metodám plemenitby. Na druhou stranu

se chovatelé na Vysočině nebránili módním trendům a preferovali chladnokrevné plemeny před teplokrevnými. Za touto skutečností je však nutné hledat nikoli osvětu, ale snahu po co největším zisku. Přestože byl chladnokrevník náročnější na vyživování, jeho přednosti tuto nevýhodu převyšovaly. Jednalo se zejména o ranost, výkonnost, klidný temperament, ochotu k práci a v neposlední řadě vysokou cenu hříbat i dospělých koní, a to nejen na koňském trhu, ale i na trhu s masem.

Předkládaná diplomová práce je dílčím příspěvkem ke studiu velmi široké problematiky vývoje chovu koní v českých zemích. Osvětliła řadu detailů praktického uplatňování moderních zásad plemenitby v tradičním prostředí českého venkova. Stranou pozornosti však zůstala řada dalších otázek, například chov koní pro vojenské účely, remontování koní do armády či problematika pojišťování koní. Existují bohaté a dosud nedotčené archivní fondy klasifikace koní pro účely odvodů k armádě i spolků, které se specializovaly na pojišťování koní. Zajímavé by jistě bylo srovnání použití koní v první a druhé světové válce či komparace chovných programů jednotlivých hřebčínů a hřebčinců v Československu. V umělecko-historické rovině by stály za hlubší prozkoumání sbírky Hipologického muzea ve Slatiňanech, z nichž byla v této práci představena pouze část děl tří nejvýznamnějších malířů koní. Na SZ Slatiňany jsou přitom uloženy tisíce obrazových a hmotných dokladů láskyplného vztahu člověka a koně napříč dějinami. Zvláště v této době, kdy se Hipologické muzeum výrazně omezuje z důvodu rozšíření expozice o rodu Auerspergů, je důležité chránit tento světový unikát a správně mířeným výzkumem jej zviditelnit pro odbornou i laickou veřejnost.

Tato diplomová práce vytěžila pouhý zlomek toho, co je možné v rámci propojení hipologie a historie zkoumat. Rozkryla však řadu dalších badatelských témat a nastínila cestu, jíž se mohou ubírat moderní hospodářské dějiny, cestu interdisciplinárního přístupu využívajícího statistických metod, kulturní historie i dějin mentalit.

IX. TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍČEK

airs

- nadzemní figury Vysoké školy španělského jezdeckého umění

balotada

- školní skok, nadzemní figura (airs) Vysoké školy španělského jezdeckého umění, v obtížnosti následuje croupadu, ale často je s ní zaměňována, kůň při výskoku otočí kopyta tak, že se zezadu zablýsknou podkovy

courbetta

- školní skok, nejjednodušší nadzemní figura (airs) Vysoké školy španělského jezdeckého umění, klade na koně požadavek maximální rovnováhy, spočívá v poskocích dopředu pouze na zadních končetinách, kůň se zvedne do levady a poté několikrát odskočí směrem dopředu, přičemž stále udržuje vzpřímenou polohu těla a celou váhu nese na zadních končetinách

croupade

- školní skok, nadzemní figura (airs) Vysoké školy španělského jezdeckého umění, výskok z levady šikmo vzhůru mocným odrazem zadních končetin, nejsou vidět podkovy

capriola (kozlí skok)

- školní skok, nejtěžší nadzemní figura (airs) Vysoké školy španělského jezdeckého umění, kůň vyskakuje přímo z místa a všechny čtyři končetiny má najednou nad zemí, při výskoku navíc vymrští obě zadní končetiny dozadu

Cadre Noir

- francouzská, účelově vojenská jezdecká škola založená v 19. století

čabraka

- pokrývka chránící koňské tělo před hmyzem a horkem, má i estetickou funkci

depot

- c. k. vojenské hřebeční shromaždiště, před rokem 1860 nazývána c. k. hřebeční a remontní department

dovnitř plec, dovnitř zád'

- drezurní cvik, práce na dvou stopách

drezúra

- základní jezdecká disciplína
- cílem je dosažení maximálního souladu mezi koněm a jezdcem při prováděných cvicích

drezurní bič (tušírka)

- pomůcka pro ovládání koně, dlouhý bič užívaný při drezúře

dýchavičnost, dušnost, záducha

- chronické, bezhorečnaté, nevyléčitelné onemocnění dýchacích orgánů nebo srdce, nejčastěji jde o rozedmu plic, ale může jít i o srdeční vadu či ochrnutí nervu, projevuje se ztíženým dýcháním

fundament

- souhrnný název pro stavbu končetin koně
- suchý fundament – nohy koně jsou šlachovité a jsou na nich patrné žíly, opakem suchého fundamentu je lymfatický či vodnatý fundament

genett (jineta, gineta)

- typ španělského koně, jehož vlastní byla jižní část Iberského poloostrova (oblast Al-Andaluz, odtud dnes používaný název andaluský kůň či španělský výraz „pura raza española“ – čistá rasa španělská)
- nejstarší forma starošpanělského koně
- tento typ byl chován v okolí Cordoby a v klášteře kartuziánů Jerez de la Frontera, kde si díky naprosté izolaci chovu, který nebyl ovlivněn módou křížení s těžšími typy koní, zachoval svou nejčistší podobu dodnes

galakariosier

- těžší vozový (kočárový) kůň cíleně šlechtěný pro potřeby šlechtického či panovnického dvora (například starokladrubský kůň)

Haute Ecole (Vysoká škola španělského jezdeckého umění)

- spočívá v ježdění koně v „uměleckém“ - zvednutém postoji, se zvýšenou flexí zadních nohou a s pravidelností, ovladatelností a obratností ve všech obvyklých, přirozeně orientovaných i neobvyklých chodech a skocích
- co se týče pohybů, rozlišují se **cviky na zemi** (školní krok, školní klus, školní cval, piafa, pasáž a pokročilé cvalové pohyby – poloviční překroky, piruety, terre-a-terre a redopp) a **cviky nad zemí** (pesada, levada, courbetta, croupade, balotada a capriola)
- Haute Ecole je posledním a nejnáročnějším stupněm klasického ježdění, předchází ji základní škola (kůň se učí základ klasické drezury) a kampaňní škola – vojenská
- praktikovala se většinou jako zábava na evropských panovnických a šlechtických dvorech renesance, baroka a rokoka
- po francouzské revoluci ji nahradily akčnější jezdecké sporty jako například hon na lišku, steeplechase a dostihy plnokrevníků

hipologie

- nauka o koních, jako vědecká disciplína se v Čechách konstitovala v první polovině 20. století, zakladatelem české hipologie je František Bílek

chladnokrevník

- příslušník plemene těžkých koní patřících do plemenné skupiny okcidentálních (západních) koní, vyznačuje se těžkou tělesnou konstitucí a klidným temperamentem

jízdárna

- ohraničené místo upravené pro výcvik koní a jezdců, otevřená nebo krytá

kadence

- počet kroků nebo cvalových skoků za určitou časovou jednotku

karusel

- jezdecká slavnost či lehký dvoukolový kočár

klabonos

- vyklenutý profil hlavy koně

kohoutek

- trnové výčnělky hřbetních obratlů v místě přechodu krku ve hřbet, v nejvyšším bodu kohoutku se měří kohoutková výška koně

kštýtmistr

- nejvyšší úředník hřebčína, dnes ředitel

levada

- nadzemní figura Vysoké školy španělského jezdeckého umění, vychází z pesady, vyžaduje značné rozvíjení gymnastických schopností koně, držení těla se sníží a zůstává nehybné, je typická pro jezdecké sochy, tzv. levírující koně
- úhel zdvihu hřbetu je 25 stupňů

levírující kůň

- kůň provádějící figuru Vysoké školy španělského jezdeckého umění - levadu

licentování hřebců

- udělování licencí k plemenitbě vhodným hřebcům ze zemského chovu

lonž

- dlouhý popruh používaný při výcviku mladých koní nebo jezdců začátečníků, může se zapínat do obnosku

lonžování

- práce s koněm ze země na kruhu o minimálním poloměru 6,5 m
- kůň chodí, kluše či cválá na kruhu kolem cvičitele, který drží konec lonže
- učí koně uvolněnosti, poslušnosti a pravidelnosti chodů, vedle toho slouží i k posílení svalů, zejména zadových

lonžovací obnosek

- speciální ohlávka, která se používá při lonžování koně
- do nánosníku je našit kroužek s kováním, do kroužku se zapíná lonž

mézair

- figura Vysoké školy španělského jezdeckého umění, několikeré opakování levady, kůň se vždy vrátí na všechny čtyři nohy a poté se znovu vzepne do nehybné, vyvážené nadzemní figury

muskulatura

- lat. Osvalení

nánosník

- část uzdečky probíhající přes nos a zapnutá pod bradou koně
- rozlišuje se mnoho typů podle zapnutí nad nebo pod udidlem– anglický, hannoverský, křížový (mexický), irský

náočnice

- klapky na oči koně, omezují zorné pole koně a zabraňují tak zbytečnému lekání a plašení, nejčastěji se používají u koní kočárových

nátylník

- část uzdečky, řemínek upevňující uzdečku za ušima spojený s čelenkou a lícnicemi

obřišník

- širší popruh nebo kožený pás opatřený zápřzkami a zápinkami, obepíná trup koně

odpocovací deka

- pokrývka, která usnadňuje sušení zpoceného koně a chrání ho před nachlazením

odznaky

- bílé zbarvení na nepigmentované kůži, mají význam při popisování koně a slouží k jeho identifikaci, rozlišují se odznaky na hlavě a na končetinách

otěže

- kožené, popruhovné nebo pogumované řemeny, které se zapínají do kroužků udidla a slouží k ovládní a vedení koně

pákové udidlo

- nelomené udidlo s postranními rameny, přičemž délka ramen určuje sílu působení páky

pánevní končetiny

- ekvivalent pro zadní končetiny

parforsní hon

- hon odehrávající se na koních, nezbytnou součástí jsou smečky loveckých psů, nákladná záležitost nejvyšších aristokratických kruhů, na rozdíl od běžných štvanic se řídí přesnými pravidly
- existují parforsní hony francouzské a anglické (hon na lišku)

pasáž

- vznosný klus s velmi dlouhými rytmickými zádržemi, kůň při jejím předvádění působí dojmem, jakoby se při každém zvednutí končetiny ve vzduchu zastavil, vychází z přirozeného přešlapování ve chvílích rozrušení
- klus koně při vysokém sebrání, s prodlouženou dobou vznosu a zpomalenou kadencí

pelhamové udidlo (pelham)

- lomené udidlo, které pomocí postranních ramen a podbradního řetízku působí na principu páky

pesada

- nadzemní figura Vysoké školy španělského jezdeckého umění, vzniká zatížením zádě, čímž dochází k odlehčení předku koně, ten se pak může zvednout a kůň zůstane „sedět“ na hleznech, ovšem pouze tehdy, je-li páteřní úhel dostatečně strmý, v opačném případě se kůň převáží zpět dopředu
- úhel zdvihu je 45 stupňů a výš

piaffa

- vyšší stupeň pasáže, prakticky pasáž na místě, pomalý vznosný klus s co možná nejvyšším zvedáním končetin a dlouhými rytmickými výdržemi, v relativním klidu, bez viditelného balancování, dokonalá piaffa je mírně posazená na zád' koně tak, aby se předloktí zvedalo k horizontále, ale ne tolik, aby se přespříliš nezatížily zadní končetiny a mohly se energicky zvedat

piláry

- sloupy nacházející se uprostřed jízdárny, umožňují fixaci koně při provádění jednotlivých figur Vysoké školy španělského jezdeckého umění a zároveň slouží jezdcům k lepší orientaci na jízdárně

pirueta

- obrat koně o 360 stupňů, provádí se v kroku nebo ve cvalu

podbřišník

- část sedla, popruhový, kožený nebo provazový pás upevňující sedlo ke hřbetu koně, na obou koncích jsou zápřezky, které se upínají do zápinek na sedle

podhrdelník

- část uzdečky, řemínek spojující lícnice pod hrdlem koně

podocasník

- část postroje, řemínek vedoucí od sedla pod ocas, zvýrazňuje nesení ocasu a fixuje sedlo

poprsník

- část postroje, skládá se z náhřivníku, dvou náhrudníků a podhrudníku, je připevněn řemínky k sedlu, zabraňuje sklouznutí sedla

prvnička, klisnička

- označení pro koně samičího pohlaví před prvním obřeznutím
- ekvivalent u skotu - jalovice

redopp

- figura Vysoké školy španělského jezdeckého umění odvozená ze cvalu, využívá postavení koně dovnitř zád' (kůň je tedy postaven čelem ke stěně a zádí směruje kolmo či šikmo na středovou linii jízdárny)

remonta

- mladý, nevytváčený kůň

remontování

- nábor mladých koní pro účely armády

rozsocha

- část sedla (přední a zadní)
- přední rozsocha může být hluboce vykrojená (anglické sedlo) nebo vysoko zvednutá s hruškou (sedlo pro Vysokou školu či westernové sedlo)

shromáždění, sebrání koně

- zarámování koně dosažené součinností jezdeckých pomůcek, je nutným předpokladem vyššího výkonu koní
- shromážděný kůň je podsazený, těžiště jezdce a koně je optimální, kůň je maximálně ovladatelný a ve všech pohybech, cvicích a výkonech ovlivnitelný

Spanische Hofreitschule

- Vysoká škola španělského jezdeckého umění ve Vídni (také Španělská dvorní jezdecká škola ve Vídni), instituce Haute Ecole založená roku 1572 ve Vídni

stihlové udidlo (stihlo)

- základní druh udidla používaný v jezdecké, skládá se z půleného udítka a dvou kroužků, do kterých se připínají lícnice a otěže

udítko

- část udidla, kterou má kůň v hubě

španělský krok

- figura Vysoké školy španělského jezdeckého umění, kůň v kroku zvedne vysoko přední končetinu a v nejvyšší fázi ohnutí ji propne dopředu

štolba

- pracovník stájí, který má na starosti péči o koně i další personál

temperament

- nervová složka konstituce, podmíněna dráždivostí nervové soustavy; určuje energii a vytrvalost, s jakou bude kůň provádět požadované výkony

teplokrevník

- kůň plemene patřícího do plemenné skupiny koní orientálních (východních), vyznačuje se lehčí tělesnou konstitucí a živým temperamentem

terre-a-terre

- figura Vysoké školy španělského jezdeckého umění odvozená ze cvalu, využívá postavení koně dovnitř zád'
- velmi shromážděný dvoudobý cval prováděný téměř na místě

třmeny

- ocelové závěsy upevněné k sedlu třmenovými řemeny, do nichž jezdec vsunuje nohu

udidlo

- nejpodstatnější část uzdečky, působí přes jazyk na spodní čelist koně, skládá se z udítka a kroužků pro připnutí otěží a lícnic

uzda

- část základní jezdecké výstroje; skládá se ze dvou udidel (stíhlového a pákového), podbradního řetízku, dvou párů otěží, dvou párů lícnic, nátylníku, podhrdelníku, čelenky a nánosníku

uzdečka

- část základní jezdecké výstroje; skládá se z nátylníku, čelenky, dvou lícnic, podhrdelníku, udidla a otěží

Velká národní v Liverpoolu

- překážkový dostih, kurs 7 200 m, spolu s Velkou pardubickou označována za nejtěžší překážkový dostih Evropy

Velká pardubická steeplechase

- překážkový dostih založen roku 1874 v Pardubicích, 6900 m dlouhý kurz vede rozličným terénem přes rozmanité a náročné překážky, spolu s Velkou národní v Liverpoolu je označována za nejtěžší překážkový dostih Evropy

villano (městský kůň)

- severní varianta starošpanělského koně, nazývaná „pura raza española de tipo germánico“, vyznačuje se větší a hrubší tělesnou konstitucí, vznikl křížením starošpanělských koní s těžšími germánskými koňmi

vysoká karpální akce

- výrazné zvedání předních končetin, typické pro koně starošpanělského původu a některé kočárové koně
- vysokou karpální akci však může předvádět kůň jakéhokoli původu při vzrušení

výstroj jezdeckého koně

- skládá se z uzdění a sedla

vyvazovací otěže

- otěže zapnuté do kroužků udidla a připevněné k sedlu či obříšníku; používají se například při lonžování

výžeh

- prostředek identifikace koně, dříve se prováděl na stehně pravé zadní končetiny, dnes se výžeh umísťuje do oblasti sedla

základní chody koně

- krok, klus, cval

X. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

X. 1. Prameny archivní

Národní archiv Praha

Ministerstvo zemědělství I., inv. č. 174, kart. 731-734, živočišná výroba (1919).

Ministerstvo zemědělství I., inv. č. 175, kart. 735-736, živočišná výroba (1920).

Ministerstvo zemědělství I., inv. č. 176, kart. 741, živočišná výroba (1921).

Ministerstvo zemědělství I., inv. č. 177, kart. 743-751, chov koní (1921).

Ministerstvo zemědělství I., inv. č. 178, kart. 752-760, chov koní (1922).

Ministerstvo zemědělství I., inv. č. 179, kart. 764-772, chov koní (1923).

Archiv Národního zemědělského muzea

OS František Bílek, 0 chovu Albrechta z Valdštejna, vévody frýdlantského a o založení jeho hlavního hřebčína ve smrkovické Oboře, s. 1-10.

OS František Bílek, Založení valdštejnského hřebčína ve smrkovické Oboře, s. 10-19.

OS František Bílek, Chov koní ve hřebčíně ve smrkovické Oboře spjat s osobou Albrechta z Valdštejna, s. 19-60.

OS František Bílek, Péče o nemocné koně, s. 60-91.

OS František Bílek, Začátky Kladrub nad Labem, s. 1-14.

OS František Bílek, Soustředění chovu koní pardubského panství do kladrubské obory, s. 15-177.

OS František Bílek, Dějiny dvorního hřebčína Kladruby nad Labem, s. 1-237.

Státní oblastní archiv Třeboň

Zemský hřebčinec Písek, nezpracovaná část fondu (1853-2001).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2106, Přípouštěcí protokol stanice Bavorov (1919).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2108, Přípouštěcí protokol stanice Bechyňská Smoleč (1919).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2109, Přípouštěcí protokol stanice Bělá nad Radbuzou (1919).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2111, Přípouštěcí protokol stanice Bezručice (1919).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2112, Přípouštěcí protokol stanice Bošovice (1919).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2116, Přípouštěcí protokol stanice Budětice (1919).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2119, Přípouštěcí protokol stanice Čimelice (1919).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2120, Přípouštěcí protokol stanice Čimice (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2121, Přípouštěcí protokol stanice Dobrotice (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2124, Přípouštěcí protokol stanice Dolní Krupá (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2125, Přípouštěcí protokol stanice Domažlice (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2131, Přípouštěcí protokol stanice Horní Poříčí (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2134, Přípouštěcí protokol stanice Humpolec (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2139, Přípouštěcí protokol stanice Chrastavice (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2141, Přípouštěcí protokol stanice Chudenín (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2144, Přípouštěcí protokol stanice Kadov (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2145, Přípouštěcí protokol stanice Kamenice nad Lipou (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2146, Přípouštěcí protokol stanice Kaničky (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2148, Přípouštěcí protokol stanice Klokoty (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2149, Přípouštěcí protokol stanice Krč (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2152, Přípouštěcí protokol stanice Libkov (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2159, Přípouštěcí protokol stanice Malá Turná (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2160, Přípouštěcí protokol stanice Malonice (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2161, Přípouštěcí protokol stanice Maňovice (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2170, Přípouštěcí protokol stanice Nezamyslice (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2171, Přípouštěcí protokol stanice Nihošovice (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2172, Přípouštěcí protokol stanice Nýrsko (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2175, Přípouštěcí protokol stanice Vostřetice (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2176, Přípouštěcí protokol stanice Pacov (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2177, Přípouštěcí protokol stanice Pelhřimov (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2180, Přípouštěcí protokol stanice Písek (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2182, Přípouštěcí protokol stanice Pištín (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2183, Přípouštěcí protokol stanice Planá (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2186, Přípouštěcí protokol stanice Počátky (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2188, Přípouštěcí protokol stanice Polžice (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2189, Přípouštěcí protokol stanice Prapořiště (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2190, Přípouštěcí protokol stanice Předslavice (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2194, Přípouštěcí protokol stanice Putim (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2195, Přípouštěcí protokol stanice Radčice (1919).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2199, Přípouštěcí protokol stanice Semněvice (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2202, Přípouštěcí protokol stanice Strakonice (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2205, Přípouštěcí protokol stanice Svrčoves (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2215, Přípouštěcí protokol stanice Vlastiboř (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2217, Přípouštěcí protokol stanice Všeruby (1919).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2225, Přípouštěcí protokol stanice Bavorov (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2227, Přípouštěcí protokol stanice Chýnov (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2230, Přípouštěcí protokol stanice Bezdržice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2231, Přípouštěcí protokol stanice Budětice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2232, Přípouštěcí protokol stanice Blatenska (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2234, Přípouštěcí protokol stanice Bošovice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2237, Přípouštěcí protokol stanice Bzí (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2239, Přípouštěcí protokol stanice Bilenice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2241, Přípouštěcí protokol stanice Cehnice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2245, Přípouštěcí protokol stanice Čimelice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2246, Přípouštěcí protokol stanice Chudiva (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2252, Přípouštěcí protokol stanice Dolní Krupá (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2253, Přípouštěcí protokol stanice Domažlice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2258, Přípouštěcí protokol stanice Hlohová (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2260, Přípouštěcí protokol stanice Horní Březinka (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2261, Přípouštěcí protokol stanice Horní Poříčí (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2266, Přípouštěcí protokol stanice Humpolec (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2272, Přípouštěcí protokol stanice Chrastavice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2275, Přípouštěcí protokol stanice Čimice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2276, Přípouštěcí protokol stanice Jistebnice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2277, Přípouštěcí protokol stanice Javorná (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2281, Přípouštěcí protokol stanice Klokoty (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2282, Přípouštěcí protokol stanice Kadov (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2283, Přípouštěcí protokol stanice Kamenice nad Lipou (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2284, Přípouštěcí protokol stanice Kaničky (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2285, Přípouštěcí protokol stanice Krč (1920).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2286, Přípouštěcí protokol stanice Milevsko (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2290, Přípouštěcí protokol stanice Libkov (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2298, Přípouštěcí protokol stanice Malá Turná (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2299, Přípouštěcí protokol stanice Malonice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2300, Přípouštěcí protokol stanice Maňovice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2302, Přípouštěcí protokol stanice Mladá Vožice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2303, Přípouštěcí protokol stanice Bechyňská Smoleč (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2306, Přípouštěcí protokol stanice Mochtín (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2310, Přípouštěcí protokol stanice Nezamyslice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2311, Přípouštěcí protokol stanice Nihošovice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2312, Přípouštěcí protokol stanice Novosedly (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2313, Přípouštěcí protokol stanice Ostřetice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2315, Přípouštěcí protokol stanice Olešná (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2316, Přípouštěcí protokol stanice Svrčoves (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2317, Přípouštěcí protokol stanice Pacov (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2319, Přípouštěcí protokol stanice Pelhřimov (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2321, Přípouštěcí protokol stanice Nýrsko (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2323, Přípouštěcí protokol stanice Písek (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2324, Přípouštěcí protokol stanice Planá (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2325, Přípouštěcí protokol stanice Pláně (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2326, Přípouštěcí protokol stanice Pištín (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2328, Přípouštěcí protokol stanice Počátky (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2331, Přípouštěcí protokol stanice Polžice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2332, Přípouštěcí protokol stanice Prapořiště (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2334, Přípouštěcí protokol stanice Předslavice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2338, Přípouštěcí protokol stanice Putim (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2339, Přípouštěcí protokol stanice Radčice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2343, Přípouštěcí protokol stanice Velké Semněvice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2345, Přípouštěcí protokol stanice Spálenec (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2346, Přípouštěcí protokol stanice Staňkov (1920).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2349, Přípouštěcí protokol stanice Strakonice (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2350, Přípouštěcí protokol stanice Stříbro (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2352, Přípouštěcí protokol stanice Velenov (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2364, Přípouštěcí protokol stanice Vlastiboř (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2368, Přípouštěcí protokol stanice Všeruby (1920).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2368, Přípouštěcí protokol stanice Všeruby (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2369, Přípouštěcí protokol stanice Babice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2381, Přípouštěcí protokol stanice Bechyňská Smoleč (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2382, Přípouštěcí protokol stanice Bezručice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2383, Přípouštěcí protokol stanice Bílenice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2384, Přípouštěcí protokol stanice Blatenka (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2385, Přípouštěcí protokol stanice Borkovice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2387, Přípouštěcí protokol stanice Bošovice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2390, Přípouštěcí protokol stanice Březí (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2392, Přípouštěcí protokol stanice Budětice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2394, Přípouštěcí protokol stanice Cehnice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2395, Přípouštěcí protokol stanice Dolní Krupá (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2398, Přípouštěcí protokol stanice Čimelice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2399, Přípouštěcí protokol stanice Čimice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2402, Přípouštěcí protokol stanice Dobrotice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2403, Přípouštěcí protokol stanice Horní Březinka (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2411, Přípouštěcí protokol stanice Hlohová (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2412, Přípouštěcí protokol stanice Německý Brod (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2413, Přípouštěcí protokol stanice Horní Poříčí (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2418, Přípouštěcí protokol stanice Humpolec (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2422, Přípouštěcí protokol stanice Chrastavice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2425, Přípouštěcí protokol stanice Chudiva (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2428, Přípouštěcí protokol stanice Javorná (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2430, Přípouštěcí protokol stanice Chýnov (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2432, Přípouštěcí protokol stanice Jistebnice (1921).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2433, Přípouštěcí protokol stanice Kadov (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2434, Přípouštěcí protokol stanice Kamenice nad Lipou (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2435, Přípouštěcí protokol stanice Kaničky (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2437, Přípouštěcí protokol stanice Krč (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2440, Přípouštěcí protokol stanice Libkov (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2447, Přípouštěcí protokol stanice Malá Turná (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2448, Přípouštěcí protokol stanice Malonice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2449, Přípouštěcí protokol stanice Maňovice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2454, Přípouštěcí protokol stanice Mladá Vožice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2456, Přípouštěcí protokol stanice Mochtín (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2460, Přípouštěcí protokol stanice Nezamyslice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2461, Přípouštěcí protokol stanice Nihošovice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2462, Přípouštěcí protokol stanice Nový Dvůr (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2463, Přípouštěcí protokol stanice Nýrsko (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2464, Přípouštěcí protokol stanice Olešná (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2467, Přípouštěcí protokol stanice Svrčoves (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2468, Přípouštěcí protokol stanice Pacov (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2470, Přípouštěcí protokol stanice Pelhřimov (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2473, Přípouštěcí protokol stanice Písek (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2474, Přípouštěcí protokol stanice Pištín (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2475, Přípouštěcí protokol stanice Planá (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2476, Přípouštěcí protokol stanice Pláně (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2479, Přípouštěcí protokol stanice Počátky (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2482, Přípouštěcí protokol stanice Polžice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2483, Přípouštěcí protokol stanice Prapořiště (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2485, Přípouštěcí protokol stanice Předslavice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2488, Přípouštěcí protokol stanice Putim (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2492, Přípouštěcí protokol stanice Račice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2493, Přípouštěcí protokol stanice Semněvice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2495, Přípouštěcí protokol stanice Spálenec (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2496, Přípouštěcí protokol stanice Staňkov (1921).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2498, Přípouštěcí protokol stanice Strakonice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2499, Přípouštěcí protokol stanice Stříbro (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2501, Přípouštěcí protokol stanice Velenovy (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2508, Přípouštěcí protokol stanice Vostřetice (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2511, Přípouštěcí protokol stanice Vlastiboř (1921).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2521, Přípouštěcí protokol stanice Bavorov (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2523, Přípouštěcí protokol stanice Bechyňská Smoleč (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2527, Přípouštěcí protokol stanice Bezručice (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2528, Přípouštěcí protokol stanice Bílenice (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2529, Přípouštěcí protokol stanice Blatenka (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2530, Přípouštěcí protokol stanice Borkovice (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2531, Přípouštěcí protokol stanice Bošovice (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2534, Přípouštěcí protokol stanice Březí (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2536, Přípouštěcí protokol stanice Budějovice (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2538, Přípouštěcí protokol stanice Cehnice (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2543, Přípouštěcí protokol stanice Čimelice (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2545, Přípouštěcí protokol stanice Dobruška (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2548, Přípouštěcí protokol stanice Domažlice (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2553, Přípouštěcí protokol stanice Německý Brod (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2554, Přípouštěcí protokol stanice Hlohová (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2555, Přípouštěcí protokol stanice Hněvkovice (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2556, Přípouštěcí protokol stanice Horní Březinka (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2557, Přípouštěcí protokol stanice Horní Poříčí (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2560, Přípouštěcí protokol stanice Humpolec (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2566, Přípouštěcí protokol stanice Chrástovice (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2569, Přípouštěcí protokol stanice Chudiva (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2571, Přípouštěcí protokol stanice Chýnov (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2572, Přípouštěcí protokol stanice Javorná (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2575, Přípouštěcí protokol stanice Jistebnice (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2576, Přípouštěcí protokol stanice Kadov (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2577, Přípouštěcí protokol stanice Kamenice nad Lipou (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2579, Přípouštěcí protokol stanice Klokoty (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2580, Přípouštěcí protokol stanice Krč (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2584, Přípouštěcí protokol stanice Libkov (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2591, Přípouštěcí protokol stanice Malá Turná (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2592, Přípouštěcí protokol stanice Malonice (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2593, Přípouštěcí protokol stanice Maňovice (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2595, Přípouštěcí protokol stanice Mladá Vožice (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2597, Přípouštěcí protokol stanice Mochtín (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2602, Přípouštěcí protokol stanice Nezamyslice (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2603, Přípouštěcí protokol stanice Nihošovice (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2604, Přípouštěcí protokol stanice Níkovice (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2605, Přípouštěcí protokol stanice Novosedly (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2606, Přípouštěcí protokol stanice Nýrsko (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2609, Přípouštěcí protokol stanice Olešná (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2611, Přípouštěcí protokol stanice Ostřetice (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2612, Přípouštěcí protokol stanice Pacov (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2614, Přípouštěcí protokol stanice Pelhřimov (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2616, Přípouštěcí protokol stanice Písek (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2617, Přípouštěcí protokol stanice Pištín (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2618, Přípouštěcí protokol stanice Planá (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2620, Přípouštěcí protokol stanice Počátky (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2623, Přípouštěcí protokol stanice Polžice (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2624, Přípouštěcí protokol stanice Prapořiště (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2626, Přípouštěcí protokol stanice Předslavice (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2629, Přípouštěcí protokol stanice Putim (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2630, Přípouštěcí protokol stanice Radčice (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2631, Přípouštěcí protokol stanice Radčice (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2634, Přípouštěcí protokol stanice Semněvice (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2635, Přípouštěcí protokol stanice Spálenec (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2636, Přípouštěcí protokol stanice Staňkov (1922).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2639, Přípouštěcí protokol stanice Strakonice (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2640, Přípouštěcí protokol stanice Stříbro (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2643, Přípouštěcí protokol stanice Svrčoves (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2650, Přípouštěcí protokol stanice Velenovy (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2652, Přípouštěcí protokol stanice Vlastiboř (1922).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2661, Přípouštěcí protokol stanice Bavorov (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2662, Přípouštěcí protokol stanice Bechyňská Smoleč (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2666, Přípouštěcí protokol stanice Bílenice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2667, Přípouštěcí protokol stanice Blatenska (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2668, Přípouštěcí protokol stanice Bošovice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2670, Přípouštěcí protokol stanice Březí (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2672, Přípouštěcí protokol stanice Budětice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2674, Přípouštěcí protokol stanice Cehnice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2681, Přípouštěcí protokol stanice Dešenice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2682, Přípouštěcí protokol stanice Dobrotice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2685, Přípouštěcí protokol stanice Drahotín (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2686, Přípouštěcí protokol stanice Draženov (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2687, Přípouštěcí protokol stanice Dražice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2693, Přípouštěcí protokol stanice Hlohová (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2694, Přípouštěcí protokol stanice Hněvkovice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2695, Přípouštěcí protokol stanice Horní Březinka (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2698, Přípouštěcí protokol stanice Humpolec (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2703, Přípouštěcí protokol stanice Chrastavice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2705, Přípouštěcí protokol stanice Chudenice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2706, Přípouštěcí protokol stanice Chudiva (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2707, Přípouštěcí protokol stanice Chýnov (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2708, Přípouštěcí protokol stanice Javorná (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2710, Přípouštěcí protokol stanice Jistebnice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2711, Přípouštěcí protokol stanice Kadov (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2713, Přípouštěcí protokol stanice Klokoty (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2715, Přípouštěcí protokol stanice Krč (1923).

Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2724, Přípouštěcí protokol stanice Malá Turná (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2725, Přípouštěcí protokol stanice Malonice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2726, Přípouštěcí protokol stanice Maňovice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2728, Přípouštěcí protokol stanice Mladá Vožice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2731, Přípouštěcí protokol stanice Mochtín (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2738, Přípouštěcí protokol stanice Nezamyslice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2739, Přípouštěcí protokol stanice Nihošovice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2740, Přípouštěcí protokol stanice Novosedly (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2742, Přípouštěcí protokol stanice Nýrsko (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2745, Přípouštěcí protokol stanice Olešná (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2746, Přípouštěcí protokol stanice Ostřetice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2747, Přípouštěcí protokol stanice Pacov (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2748, Přípouštěcí protokol stanice Pelhřimov (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2751, Přípouštěcí protokol stanice Písek (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2752, Přípouštěcí protokol stanice Pištín (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2753, Přípouštěcí protokol stanice Planá (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2757, Přípouštěcí protokol stanice Počátky (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2758, Přípouštěcí protokol stanice Prapořiště (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2760, Přípouštěcí protokol stanice Předslavice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2763, Přípouštěcí protokol stanice Putim (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2766, Přípouštěcí protokol stanice Semněvice (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2768, Přípouštěcí protokol stanice Spálenec (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2769, Přípouštěcí protokol stanice Staňkov (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2772, Přípouštěcí protokol stanice Stříbro (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2774, Přípouštěcí protokol stanice Svrčoves (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2777, Přípouštěcí protokol stanice Tlumačov (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2779, Přípouštěcí protokol stanice Touškov (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2786, Přípouštěcí protokol stanice Vlastiboř (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2789, Přípouštěcí protokol stanice Vojníkov (1923).
Zemský hřebčinec Písek, inv. č. 2791, Přípouštěcí protokol stanice Všeruby (1923).

Moravský zemský archiv Brno - Státní okresní archiv Pelhřimov

AM Humpolec, inv. č. 612, kart. 132, Plemenitba (1860-1890).

AM Humpolec, inv. č. 701, kart. 174, Zvěrolékařská statistika (1917, 1924).

AM Humpolec, inv. č. 702, kart. 174, Zvěrolékaři (1860-1945).

AM Humpolec, inv. č. 707, kart. 174, Nemoci zvířat (1852-1940).

AM Humpolec, inv. č. 856, kart. 225, Klasifikace koní (1858-1912).

Okresní hospodářský spolek Humpolec (nezpracovaný fond), Protokoly schůzí okresního hospodářského spolku 1908-1933.

OÚ Humpolec, inv. č. 99, kart. 10, Nákup koní pro armádu (1855-1865).

OÚ Humpolec, inv. č. 781, kart. 215, Klasifikace koní a vozidel (1914-1930).

OÚ Humpolec, inv. č. 998, kart. 334, Spolek pro vzájemné pojišťování koní (1939-1944).

OÚ Humpolec, inv. č. 1011, kart. 339, Klasifikace, přehlídky a soupisy koní (1938-1942).

Zemský hřebčinec Písek

Základní listy chladnokrevných hřebců (soukromý fond bez evidenčních jednotek).

X. 2. Prameny vydané

Edice

BUSINSKÁ, Helena (ed.), *Bohuslav Balbín, Krásky a bohatství české země*, Praha 1986.

HAAS, Antonín (ed.), *Berní rula, svazek. 27-28. Kraj prácheňský I.-II. díl*, Praha 1954.

Internetové zdroje

<http://www.duruttya.com/?mod=riding/>

<http://www.equichannel.cz/uvahy-o-klasickem-jezdeni-6-preklad-predpisu-spanelske-jezdecke-skoly>

<http://www.fei.org/>

<http://www.ikonici.sweb.cz>

<http://www.lobkowicz.cz/cs/Mimoradne-projekty-198.htm/>

<http://www.mesto-humpolec.cz/kronika-mesta/d-194497/p1=24739>

<http://www.prehledy.sweb.cz/arab.htm>

<http://vzdelavani.chov-koni.cz/o-nas/nasi-lektori>

<http://www.zamek-slatinany.cz/hipologicka-sbirka/>

X. 3. Periodika

Hospodářský časopis KODYM	1920-1926
Hospodář československý	1919-1929
Myslivost	2000-2012
Praktický chovatel	1923-1931
Koně – časopis chovatelů koní	2002-2012
Časopis pro dějiny venkova	1915-1940
Jezdectví	2001-2012
Zálesí, vlastivědný sborník	1920-1939

X. 4. Literatura

BAUER, Method, *Dlouhodobý vývoj československého zemědělství v letech 1918-1966*, Praha 1970.

BECKER, Udo, *Slovník symbolů*, Praha 2002.

BERANOVÁ, Magdalena – KUBAČÁK, Antonín, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010.

BÍLEK, František, *Chov koně v ČSR*, Praha 1930.

BÍLEK, František, *Chov koně a jeho čelná plemena*, Praha 1953.

BÍLEK, František, *Kůň starokladrubský*, Praha 1925.

BÍLEK, František, *Speciální zootechnika II. Chov koní*, Praha 1957.

BÍLEK, František, *Učebnice obecné zootechniky I., II.*, Praha 1933.

BROUČEK, Stanislav a kol., *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Věcná část A-N*, Praha 2007.

BROUČEK, Stanislav a kol., *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Věcná část O-Ž*, Praha 2007.

BRUNNER, Johann, *Lexikon koněpřežných železnic*, České Budějovice 2007.

BURKE, Peter, *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929-1989)*, Praha 2004.

- CONTAMINE, Philippe, *Válka ve středověku*, Praha 2004.
- Československé dějiny v datech, Praha 1987.
- ČERNÝ, Václav, *Dělení pastvin v zemích českých v letech 1768-1848*, Časopis pro dějiny venkova 11, 1924, s. 210-227.
- ČERNÝ, Václav, *Chov koní v Čechách v 18. století*, Časopis pro dějiny venkova 11, 1924, s. 138-144.
- Desatero přikázání chovu koní*, Hospodář československý 53, 1923, s. 297.
- Deset let Československé republiky III.*, Praha 1928.
- DOLENC, Milan, *Lipica*, Lipica 1980.
- DUŠEK, Jaromír a kol., *Chov koní v Československu*, Praha 1992.
- DUŠEK, Jaromír a kol., *Chov koní*, Praha 1999.
- DUŠEK, Jaromír a kol., *Chov koní*, Praha 2007.
- DUŠEK, Jaromír, *Koně v minulosti*, Pardubice 1995.
- DUŠEK, Jaromír, *Kůň ve službách člověka. Středověk*, Praha 1995.
- Dvacet let československého zemědělství*, Praha 1938.
- FALTUS, Josef – PRŮCHA, Václav, *Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století*, Praha 2003.
- FIDLER, Petr a kol., *Valdštejn*, Praha 2007.
- FLADE, Johannes a kol., *Chov a športovné užitie koní*, Bratislava 1990.
- FRIDRICH, Gustav, *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha/Litomyšl 1997.
- GOTTHARDOVÁ, Lenka – BÍLEK, Jaromír, *František Bílek, otec české hipologie a zootechniky*, Hostomice 2012.
- GOTTHARDOVÁ, Lenka, *František Bílek, největší český hipolog*, in: Aktuální problémy chovu a šlechtění koní v ČR, Brno a Kladruby nad Labem 2008, s. 3-6.
- GROHMANN, Josef Virgil, *Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě*, Praha 2010.
- GRUBER, Josef, *Hospodářský vývoj a stav českého národa s populační a kulturní statistikou*, Praha 1919.
- HÁJEK, Jiří, *Kronika kladrubská. Barokní kůň v Čechách*, Kladruby nad Labem 2011.
- HARTMAN, Karel, *Několik slov o chovu koně*, Hospodář československý 57, 1927, s. 286-287.
- HAVLÍČEK, Jaroslav, *Zámek Slatiňany*, Pardubice 1997.
- HAVLOVÁ, Bohumila, *Z dějin Senožat do poloviny 20. století*, Senožaty 2010.

- HOUTZAGER, Guus, *Encyklopedie řecké mytologie*, Praha 2003.
- HŘÍDEL, Matěj, *Živočišná výroba – chov koní a ostatního hospodářského zvířectva*, in: *Historie zemědělské malovýroby na Písecku III.*, Písek 1985, s. 3-31.
- HUMPÁL, Jaroslav – DUŠEK, Jaromír, *Síla a krása*, Praha 1970.
- IGGERS, Georg, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*, Praha 2002.
- JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk, *Dějiny hospodářství českých zemí*, Praha 2006.
- JANÁČEK, Josef, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978.
- JINDRA, Zdeněk – SVÁTEK, František – ŠTAIF, Jiří, *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin*, Praha 1997.
- JUŘÍK, Pavel, *Malíř lovu a honů*, Myslivost 12, 2009, s. 88.
- KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře první republiky (1918-1938) I. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929)*, Praha 2003.
- KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře první republiky (1918-1938) II. Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930-1935)*, Praha 2002.
- KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře první republiky (1918-1938) III. O přežití a o život (1935-1938)*, Praha 2003.
- KOBLIHA, Gustav, *Humpolecko*, Praha 1912.
- Koně*, *Prameny a studie* 43, Praha 2009.
- KOTYŠKA, Václav, *Úplný místopisný slovník Království českého*, Praha 1895.
- KOVAŘÍK, Jaromír, *G.P.I. Rugendas*, Myslivost 50, 2002, s. 31.
- KRAMPEROVÁ, Petra, „... a musí umět jezdit především na koni a pak teprv na gramatice. Šlechtic a kůň na počátku 19. století. Diplomová práce Historického ústavu FF JU 2013.
- KUBAČÁK, Antonín, *Dějiny zemědělství v českých zemích I. Od 10. století do roku 1900*, Praha 1994.
- KUBAČÁK, Antonín, *Dějiny zemědělství v českých zemích II. 1900-1989*, Praha 1995.
- KUGLER, Georg, *Die Lipizzaren der Spanischen Hofreitschule*, Wien 2002.
- LACINA, Vlastislav – HÁJEK, Jan, *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*, Praha 2002.
- LACINA, Vlastislav – PÁTEK, Jaroslav, *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*, Praha 1995.

- LACINA, Vlastislav – SLEZÁK, Lubomír, *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*, Praha 1994.
- LACINA, Vlastislav, *Formování československé republiky 1918-1923*, Praha 1990.
- LACINA, Vlastislav, *Historiografie hospodářských dějin Československa v letech 1918-1945*, Sborník k dějinám 19. a 20. století, 1984, s. 83-104.
- LACINA, Vlastislav, *Krize československého zemědělství 1928-1934*, Praha 1974.
- LACINA, Vlastislav, *Zlatá léta československého hospodářství (1918-1929)*, Praha 2000.
- Larousse. Tematická encyklopedie, umění a literatura, 4. sv.*, Praha 1999.
- LERCHE, František, *Naše koně. Československé chovatelství*, Praha 1959.
- LOUDIL, Lumír, *Vývoj živočišné výroby na území ČSR v období kapitalismu druhé poloviny 19. století*, Prameny a studie 22, Praha 1980.
- LOUDIL, Lumír, *Vývoj živočišné výroby v českých zemích v období monopolního kapitalismu*, Prameny a studie 25, Praha 1983.
- MAHLER, Zdeněk, *Člověk a kůň*, České Budějovice 1995.
- MAREŠOVÁ, Marie, *Císařský hřebčín v Kladrubech za vlády Karla IV.*, in: Jiří KUBEŠ – Radmila PAVLÍČKOVÁ (edd.), *Šlechtic mezi realitou a normou. Miscelanea ze studentských prací k dějinám raného novověku*, Olomouc – Pardubice 2008, s. 193-208.
- MAŠEK, Petr, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 1992.
- MATOUŠEK, Václav a kol., *Speciální zootechnika*, České Budějovice 1996.
- McBANE, Susan, *Ilustrovaná encyklopedie plemen koní*, Praha 2005.
- MISAŘ, Drahoslav, *Vývoj chovu koní v Čechách, na Moravě a na Slovensku*, Praha 2011.
- MYŠKA, Milan, *Problémy a metody hospodářských dějin*, Ostrava 2010.
- NĚMEČEK, Jaromír, *Okresní samospráva*, in: *Českomoravská vysočina I., kraj německobrodský*, Praha 1939, s. 55-56.
- NOCAR, Pavel, *Humpolec, ohlédnutí za starými časy*, Havlíčkův Brod 2007.
- OLŠOVSKÝ, Rudolf a kol., *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918-1945*, Praha 1961.
- OLŠOVSKÝ, Rudolf – PRŮCHA, Václav – URBANOVÁ, Zora, *Stručné dějiny světového hospodářství*, Praha 1978.

- OLŠOVSKÝ, Rudolf (ed.), *Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955*, Praha 1969.
- OUREDODOVÁ-HRONKOVÁ, Ludmila, *Jan Jiří Hamilton jako portrétista koní*, in: Alena ČERNÁ (ed.), *Sborník výzkumných prací. Sborník celostátní konference Průběžná prezentace výsledků výzkumného úkolu 201*, Praha 2009, s. 125-137.
- OUREDODOVÁ-HRONKOVÁ, Ludmila, *Johann Georg de Hamilton ve službách Adama Františka ze Schwarzenbergu*, in: Martin GAŽI (ed.), *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*, České Budějovice 2008, s. 229-250.
- PÁTEK, Jaroslav, *České zemědělství v období imperialismu*, Praha 1975.
- PAVLÍČEK, Stanislav, *Naše lokálky. Místní dráhy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002.
- PELLAR, Jan, *Zemský hřebčinec Písek 200 let 1811-2011*, Písek 2011, s. 6.
- PETŘÁŇNOVI, Josef a Lýdie, *Rolník v evropské tradiční kultuře*, Praha 2000.
- POLÁČEK, Stanislav, *Komunikace a komunikační projekty na Humpolecku*, in: *Českomoravská vysočina I., kraj německobrodský*, Praha 1939, s. 26-28.
- PRŮCHA, Václav a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992 I*, Brno 2004.
- PRŮCHA, Václav a kol., *Hospodářské dějiny evropských socialistických zemí*, Praha 1977.
- PRŮCHA, Václav a kol., *Nástin hospodářských dějin v období kapitalismu a socialismu*, Praha 1982.
- PRŮCHA, Václav a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, I. díl, Brno 2004.
- PRŮCHA, Václav a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, II. díl, Brno 2009.
- PRŮCHA, Václav, *Hospodářské dějiny*, Praha 1992.
- PŮLPÁN, Karel, *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990 I-II*, Praha 1993.
- RADVAN, Jaroslav, *Linie Gurgul v chovu huculského koně*, *Jezdectví* 3, 2001, s. 26-28.
- REICH, Eduard, *Prameny a základy zemědělského pokroku v Československé republice*, Praha 1936.

- REICH, Eduard, *Základy organizace zemědělství Československé republiky*, Praha 1934.
- ROMPORTLOVÁ, Marta – SLÁDEK, Zdeněk, *Hospodářský a sociální vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě 1918-1938*, Praha 1989.
- Sbírka zákonů a nařízení státu Československého 1924*, Praha 1924.
- Sbírka zákonů a nařízení státu Československého 1928*, Praha 1928.
- STOCKÝ, Jan, *Zemědělství v Československu. Vývoj, stav a hospodářsko-politické předpoklady jeho udržení a rozvoje*, Praha 1935.
- ŠERÁ, Eliška, *To snad byla taková popřevratová horečka... Příspěvek k hospodářsko-sociálním dějinám a česko-rakouským vztahům na příkladu Národního hřebčína Kladruby nad Labem*. Diplomová práce Historického ústavu FF JU 2008.
- ŠULC, Karel, *Hlavní směrnice v chovu koní*, *Hospodář československý* 57, 1927, s. 314.
- ŠULC, Karel, *Náš kůň*, *Hospodář československý* 52, 1922, s. 110-111.
- SVOBODA, Miloš, *100 ročníků Velké pardubické steeplechace*, Praha 1990.
- TAUFER, Josef – KOUDELKA, Stanislav, *Soudobá výroba živočišná v ČSR a směrnice pro její zintenzivnění a zhospodárnění*, Praha 1931.
- TOMÍČEK, Antonín, *O polním hospodářství na Humpolecku koncem 17. a počátkem 18. století*, *Časopis pro dějiny venkova* 9, 1922, s. 40-42.
- TRMALOVÁ, Olga, *Malířský rukopis a technika malby Johanna Georga Hamiltona, K výsledkům restaurátorského průzkumu deseti portrétů koní ze sbírek zámku Hluboká*, in: Martin GAŽI – Vlastislav OURODA (edd.), *Památky jižních Čech* 3, České Budějovice 2010, s. 197-207.
- VACHEL, Jan, *Postavení ČSSR ve světovém hospodářství v letech 1918-1965*, Praha 1976.
- VÁLKOVÁ, Eva, *Jezdecké pomníky v evropské kulturní tradici*. Bakalářská práce FF MU Brno, Brno 2009.
- WIARDA, Siegfried, *Chov hospodářských zvířat v Čechách a na Moravě*, Praha 1943.
- ZÁLIŠ, Norbert, *Bílí koně starokladrubští*, Praha 1979.
- ZÁLIŠ, Norbert, *Jeho Milosti císařské obora koňská v Kladrubech nad Labem*, Praha 1997.
- ZEMAN, Martin, *Zemský hřebčinec v Písku*, in: Martin GAŽI – Vlastislav OURODA (edd.), *Památky jižních Čech* 3, České Budějovice 2010, s. 61-70.

XI. SEZNAM ZKRATEK

Instituce

FEI	Federation equestre internationale (Mezinárodní jezdecká federace)
MZA	Moravský zemský archiv
NA	Národní archiv
NZM	Národní zemědělské muzeum
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
SZ	Státní zámek

Archivní fondy

OS	osobní fond (značení v archivu NZM)
OÚ	Okresní úřad
AM	Archiv města

Periodika

ČDV	Časopis pro dějiny venkova
HČ	Hospodář Československý
PCH	Praktický chovatel

Jiné

a. s.	akciová společnost
č.	číslo
čp.	číslo popisné
ev. č.	evidenční číslo
inv. č.	inventární číslo
kart.	karton
KVH	kohoutková výška hůlková
lat.	latinsky
obr.	obrázek
s.	strana
tab.	tabulka

XII. SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH V TEXTU

1. Arabský plnokrevník
[<http://prehledy.sweb.cz/arab.htm>, vyhledáno dne 19. 6. 2011.]
2. Belgický chladnokrevník
[Helena KHOLOVÁ – JAN HOŠEK, *Koně*, Praha 2000, s. 77.]
3. Norický chladnokrevník ve zbarvení hermelín
[Helena KHOLOVÁ – JAN HOŠEK, *Koně*, Praha 2000, s. 93.]
4. Zdeněk Burian, Lovci koní (20. století)
[Zdeněk Mahler, *Člověk a kůň*, s. 16.]
5. Albrecht Dürer, Jezdci apokalypsy (dřevořez 1498)
[*Larousse. Tematická encyklopedie, umění a literatura*, 4. sv., Praha 1999, s. 27.]
6. Dřevoryt Hanse Burgkmaira, císař Maxmilián I. Habsburský v rytířské zbroji (16. století)
[Jaroslav DUŠEK, *Kůň ve službách člověka. Středověk*, Praha 1995, s. 59.]
7. Nejstarší vyobrazení nádraží koněspřežky v Českých Budějovicích na dobové výšivce (kolem roku 1836)
[Muzeum koněspřežky, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích]
8. Carl Kinský s klisnou Zoedone po vítězství ve Velké národní v Liverpoolu (1883)
[SZ Slatiňany]
9. Dres, který měl Carl Kinský při dostihu (1883)
[SZ Slatiňany]
10. František Müller, Koňský trh v Chrudimi (1910)
[SZ Slatiňany]
11. Martin van Meytens, Dámský karusel ve vídeňské jízdárně (1743)
[propagační materiál Kunsthistorisches Museum Wien]
12. Georg Philipp Rugendas, Pesada (18. století)
[SZ Slatiňany]
13. Georg Philipp Rugendas, Levada (18. století)
[SZ Slatiňany]
14. Georg Philipp Rugendas, Hřebec při croupadě (18. století)
[SZ Slatiňany]

15. Georg Philipp Rugendas, Capriola (18. století)
[SZ Slatiňany]
16. Johann Georg Hamilton, Portrét koně s tureckým štolbou (1713)
[SZ Slatiňany]
17. Autor neznámý, Malíři koní (18. století)
[SZ Slatiňany]
18. Johann Georg Hamilton, Starošpanělský kůň (18. století)
[SZ Slatiňany]
19. Johann Georg Hamilton, Starošpanělský kůň s černošským štolbou (18. století)
[SZ Slatiňany]
20. Johann Georg Hamilton, Karel VI. vedoucí síváka (18. století)
[SZ Slatiňany]
21. Johann Georg Hamilton, *Scarramuie*, kladrubský šiml císaře Karla VI. (1720)
[propagační materiál Kunsthistorisches Museum Wien]
22. Johann Georg Hamilton, Vraník v piruetě (18. století)
[SZ Slatiňany]
23. Johann Georg a Phillip Ferdinand Hamiltonové, Parforsní hon císaře Josefa I. (1752)
[SZ Slatiňany]
24. Johann Georg a Phillip Ferdinand Hamiltonové, detail obrazu Parforsní hon císaře Josefa I. (1752)
[SZ Slatiňany]
25. Johann Elias Ridinger, Lov na jelena ve vodě se psy (18. století)
[SZ Slatiňany]
26. J. E. Ridinger, Courbetta vpravo (18. století)
[SZ Slatiňany]
27. Johann Elias Ridinger, Redopp u zdi na levou ruku (18. století)
[SZ Slatiňany]
28. Johann Elias Ridinger, Croupade vlevo (18. století)
[SZ Slatiňany]
29. Johann Elias Ridinger, Klus na lonži vlevo (18. století)
[SZ Slatiňany]

30. Johann Elias Ridinger, Příklad na jízdárnu (18. století)
[SZ Slatiňany]
31. Johann Elias Ridinger, Bohemicus (18. století)
[SZ Slatiňany]
32. Johann Elias Ridinger, Equus Turcicus (18. století)
[SZ Slatiňany]
33. Johann Elias Ridinger, Equus Hispanicus Gennet (18. století)
[SZ Slatiňany]
34. Johann Elias Ridinger, Equus Hispanicus (18. století)
[SZ Slatiňany]
35. Johann Elias Ridinger, Divani du coté droit (18. století)
[SZ Slatiňany]
36. Johann Elias Ridinger, Divani du coté gauche (18. století)
[SZ Slatiňany]
37. Johann Georg von Hamilton, Cerbero, strakatý hnědák v capriole (1721)
[propagační materiál Kunsthistorisches Museum – Lipizzaner Museum Wien]
38. Johann Georg Hamilton, Dvorní hřebčín Kladruby v roce 1725
[Schloss Schönbrunn, Rössel Zimmer]
39. Johann Georg Hamilton a Johann Gottfried Auerbach, jezdecký portrét císaře Karla VI. pro Zimní jízdárnu v Hofburgu (18. století)
[Spanische Hofreitschule, Hofburg Wien]
40. Plastika hřebce Ardo II. na nádvoří Zemského hřebčince Písek, v pozadí stáje s typickým režným zdívem
[Zemský hřebčinec Písek]

XIII. SEZNAM TABULEK V TEXTU

1. Vývojová řada rodu Equus
[Johannes FLADE a kol., *Chov a športovné užitie koní*, Bratislava 1990.]
2. Základní plemenné skupiny a typy koní
3. Frekvenční slovník barev zobrazovaných koní na obrazech J. G. Hamiltona a J. E. Ridingera zobrazujících cviky Haute Ecole
4. Frekvenční slovník symbolů na obrazech G. P. Rugendase, J. G. Hamiltona a J. E. Ridingera zobrazujících cviky Haute Ecole
5. Počty chladnokrevných hřebců v Čechách v letech 1890-1923
[František BÍLEK, *Chov koně v ČSR*, Praha 1930, s. 32.]
6. Poměrné zastoupení plemenných skupin teplokrevných a chladnokrevných hřebců v Čechách v letech 1894, 1904, 1914 a 1924 (%)
[Lumír Loudil, *Vývoj živočišné výroby v českých zemích v období monopolního kapitalismu (1900-1945)*, Prameny a studie 25, Praha 1983, tab. 42, s. 106.]
7. Přehled stanic a hřebců ve sledované oblasti západních Čech
8. Přehled stanic a hřebců ve sledované oblasti jižních Čech
9. Přehled stanic a hřebců ve sledované oblasti dnešního kraje Vysočina
10. Vytíženost hřebců v jednotlivých dnech v týdnu
11. Srovnání připouštěcích stanic v okolí Humpolce na Českomoravské vrchovině (počty připuštěných klisen jsou uvedeny podle rekapitulací připouštěcích protokolů)
12. Počty přivedených klisen z jednotlivých okresů, připouštěcí stanice Humpolec (1919-1923)
13. Stav klisen po připuštění v závislosti na pořadí skoku
14. Stav klisen po připuštění v závislosti na měsíci prvního skoku
15. Základní barvy srsti klisen přiváděných na připouštěcí stanici v Humpolci a jejich procentuální zastoupení
16. Počty a procentuální zastoupení klisen s hvězdou a klisen bez odznaků na končetinách přiváděných na připouštěcí stanici v Humpolci
17. Počty přivedených prvničků podle rázů a stavu po prvním připuštění
18. Počty klisen podle stáří v jednotlivých letech
19. Počty a procentuální zastoupení klisen podle rázů

XIV. SEZNAM MAPOVÝCH PŘÍLOH V TEXTU

1. Mapa chovných oblastí v Čechách a na Moravě po vzniku ČSR
[František BÍLEK, *Chov koně v ČSR*, Praha 1930, s. 29.]
2. Mapa dnešního kraje Vysočina s vyznačenými připouštěcími stanicemi státních hřebců (1919-1923)

XV. PŘÍLOHY

XV. 1. Obrazové přílohy

Příloha číslo 1

Poukaz na slevu skočného v připouštěcím období roku 1923

PŘEDSEDNICTVO ZEMĚLSKÉ RADY PRO ČECHY.

K čís. 985

L. J. Bucek
Teplokrevný státní hřebec.

Poukaz
na slevu skočného v připouštěcím období 1923

Majitel: *Fr. J. Ant. Zahradka u Pán. čp. 5*

člen družstva v *Leštinově*

Popis klisny: *sv. hnědká p. hr., obě p. a l. z. n. a. d. špenku bílé*

narozena: *1916* původ: o: _____
m: _____

4/6 Miska čís. 152 poukaz 53

V PRAZE dne 15. ledna 1923.

Předseda: _____
Z rozkazu: _____
Inspektor chovu koní: *J. H.*

Poznámka:
Tento poukaz dlužno odevzdati při prvním připouštění.

82223 Rolnická tiskárna v Praze

Příloha číslo 2

Úvodní tabulka hřebců připouštěcího protokolu stanice Humpolec (1921)

Hřebčinec u Písku

Velitelství státních hřebčinců pro Čechy v Praze.

Země: Čechy

Stanice státních hřebců u Humpolce

21

Připustný protokol

pro rok 1921

Přidělení hřebci:

Číslo základní knihy	J m é n o	Základní barva	Plémě	Rok narození	Výška v centimetrech	Počet dovolených skoků za týden	Výše připustného poplatku v korunách	Denní úhrnná odmírka krmiva		
								oves	seno	steliivová sláma
								k i l o g r a m ů		
359	Avenier d'Anaise	rynsák	belgický	1911	174	15	210 300			
382	Nikolas du Yosteau	hnědá	orig. belg.	1906	170	12	170 250	6	6	4
421	Prince Chamaut	-	-	1907	176	12	210 300			

Přijaté připustné lísky

	210
" " "	
" " "	
" " "	
" " "	

J m é n o } majitele stáje Anna Pěkníková, majitelka, Humpolec
 } dodavatele píce Rojka Stanislav, hospodář, Humpolec dodává píci za tržní ceny města u Písku dne 31. ledna 1921

Velitel SVOBODY major vel.

Příloha číslo 3

Připouštěcí protokol stanice erárních hřebců v Humpolci (1922)

Číslo št.	Majitelé kůlsky	Název	Kůlský bylo		Připouštěcí		Připouštěcí		Dopomínka
			de letní	zimní	první	podruhá	první	podruhá	
55	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
56	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
57	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
58	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
59	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
60	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
61	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
62	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
63	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
64	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
65	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
66	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
67	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
68	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
69	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
70	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
71	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
72	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
73	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
74	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
75	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
76	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
77	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
78	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
79	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
80	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
81	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
82	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
83	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
84	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
85	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
86	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
87	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
88	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
89	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
90	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
91	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
92	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
93	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
94	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
95	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
96	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
97	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
98	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
99	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	
100	Štěpán	Bezdružický	1	1	1	1	1	1	

Příloha číslo 5

Základní list belgického importovaného hřebce 421 Prince Charmanta (1907-1923)

Jahr	Aufzeichnung	Kaufpreis				Verkaufspreis				Vergütung			
		1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
1907	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1908	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1909	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1910	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1911	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1912	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1913	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1914	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1915	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1916	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1917	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1918	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1919	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1920	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1921	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1922	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1923	421	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

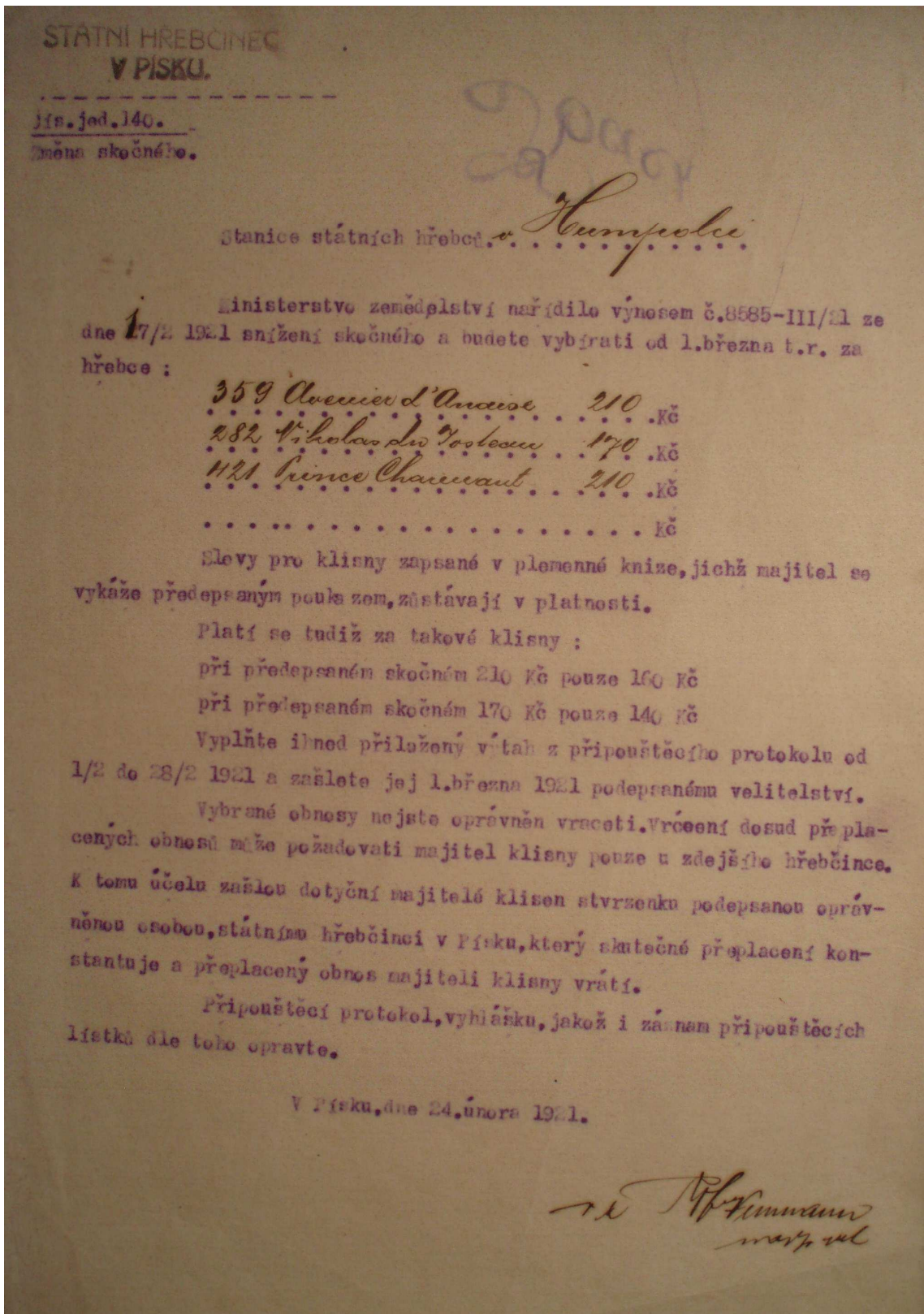
Doppel Nr.	Samenbeschuldigung	Leistung der Abzugsgebühren 1907-1923
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923

Kontrollen im Belgien und Vertrieb ...
 Obere vom ...
 ...
 ...

Příloha číslo 6

Nařízení Ministerstva zemědělství o výši skočného poplatku plemenných hřebců (1921)

Příloha číslo 8

Žádost Lučební továrny v Táboře o poskytnutí vhodných koní požadovaných plemen a typů pro vytvoření učebních pomůcek (1921)

protokolová

Lučební továrna v Táboře.

Telefon číslo 45. Společnost s r. o. Telegramy: Lučební Tábor.

V Táboře, dne 21. října 1921.

Pan
Med. & Vet. Dr. Josef Bačor
v minister. zemědělství

MINISTERSTVO
ZEMĚDĚLSTVÍ
POŠLO: 25. X. 1921
č. 52266 Pp. *SB.*

P r a h a.

Jak Vašemu Blahorodí bude zajisté známo bylo nám vys. min. zemědělství svěřeno vyráběti pro státní výrobu učebních pomůcek v Táboře modele užitkových zvířat a dle rozmluvy s naším p. Ungrem přislíbil jste nám svou vzácnou radu. - Poněvadž chceme úkolu tomuto plně dostáti prosíme za lask. oznámení v kterých stájí některý z uvedených druhů koní stojí a nechali bychom tyto na místě modelovati a sice: kůň arabský, kůň uherský, anglický plnokrev. hřebec, angl. plnokr. klisna, kůň hanovský, kůň východočfrýský, oldenburský hřebec, kůň nonius, kůň norický, netolická klisna, belgický hřebec, belg. klisna, pony, osel a mull. -

Současně dovoluujeme si uct. žádati, aby nám vlivem Vaším bylo zjednáno dovolení na uvedených místech modelování provésti. -

Děkujeme uct. předem za vyřízení naší žádosti a tvráme

v dokonalé úctě:

ppa LUČEBNÍ TOVÁRNA V TÁBOŘE
SPOLEČNOST S R. O.
Ant. Karmon

Příloha číslo 9

Odpověď na žádost Lučební továrny v Táboře o poskytnutí vhodných koní požadovaných plemen a typů pro vytvoření učebních pomůcek (1921)

Velitelství státních hřebčinců pro Česko v Písku.
č. j. 1371.
v šc : Zhotovení modelů rasových koní.
K výnosu č. 62266-IIIa /21 ze dne 14/10.1921.

V Písku, dne 13. prosince 1921.

MINISTERSTVO ZEMĚDĚLSTVÍ
DOŠLO: 15. XII. 1921
č. 75641 Pp

Ministerstvu zemědělství
v Praze.

v odpovědi k témuž výnosu podává velitelství jména hřebců, kteří svou rásovitostí rasy hodí se ku modelování.

U hřebčince v :

Domešlicích :
oldenburští : jest pouze jeden, č. s. k. 61 DOMIER /příp. stan. Budjáz

Nemošicích :
oldenburští : 337 BATAVIER /Nemošice / 402 BOKHARD / Svobodné Dvory / - import.
východofryšští : 248 KERMES REVOLVER / Svob. Dvory / 258 BRENNERAT / Malešov /

hanoveránští : 585 LORD WILLIBALD / Plěšany /

Písku :
oldenburští imp. : 44 ARIUS / Neveklov / ,
belgičtí : 421 Prince CHARMONT / Humpolec / .
hanoveránští imp. : žádný .

Bude-li hřebec č. 60 Greifenberg dán do soukromého ošetřování da Unřiněvse, pak by i by tam k dispozici tento jako východofryšský a 74 Charleroi jako belgičtý .

zmíněný ústav obrátil se s podobnou žádostí / o určení norika / již dříve na zdejší velitelství a bylo mu vyhověno s poukazem na hřebce 340 GEORGA v Lásově v soukr. držení u p. Bchoňka.

Příloha číslo 10

Zamítnutí žádosti Družstva pro chov těžkého koně teplokrevného v Pelhřimově o přidělení chladnokrevného plemeníka na připouštěcí stanici v Pelhřimově (1921)

PŘEDSEDNICTVO
ZEMĚDĚLSKÉ RADY
PRO
ČECHY.

V Praze, dne 1. prosince 1921.

Čís. 15147/21 r.

V odpovědi račte toto číslo uvést.

Přílohy :

Věc : Žádosti z okresů : Pelhřimov,
Sedlec, Polička, Český Brod,
Tábor, Mělník a Slaně za změ-
nu chovného směru.

MINISTERSTVO
ZEMĚDĚLSTVÍ
ČÍSLO: -G. XII. 1921
73124

Ministerstvu zemědělství odd. III. a

v Praze

V sezení stálého komitétu pro chov koní při radě zemědělské dne 24. listopadu 1921 projednány byly žádosti z okresů Pelhřimov, Sedlec, Polička, Čes. Brod, Tábor, Mělník a Slaně za změnu chovného směru takto :

1/ K žádosti družstva pro chov těžkého koně teplokrevného v Pelhřimově, aby postaven byl do erární stanice připouštěcí tamtéž 1 hřebec rázu chladnokrevného, provedena byla v tomto okrese klasifikace klisen. Celkem bylo předvedeno 173 klisen, z nichž bylo 31 klasifikováno jako chladnokrevní kříženci - ve všech případech bez původu - a ostatní klisny byly buď do plemenné knihy již dříve zapsány, neb ve většině případů pro dodatečný zápis navrženy.

Vzhledem k tomuto výsledku klasifikace usnesl se komitét na tom, aby žádost tato byla za-

Příloha číslo 11
Výkaz koní, Humpolec (1923)

Výkaz koní

Formulář
 k § 6 prováděcích nari-
 o odvádění koní

Velitelství evidence konšstva č. 4.
 J. 416

v roce 1923 oznámených, tříděných a s evidenčním listem podělených.

Politický okres	Okres pro odvod koní	Počet koní (v to počítají muly, mezky a osly)		Z toho jsou nosní soumaři		Počet nosných výstrojů pro soumaři	Z koní ve sloupci 3 bylo od předve- dení ke třídění osvobozeno	Schopné				Výsledek třídění				Poz.			
		3	4	4	5			6	7	8	9	10							
120	Humpolec	924				168		6	184	9	202	6	57	9	72	672	12		

Velitel evidence konšstva
 major
 Ledvínský
J. J. J. J.

54

Příloha číslo 12

Pracovní program pro klasifikace koní v Humpolci (1923)

Velitelství čs. evidence koňstva č. 4. Nutné!

Čís.j.105. V Hradci Králové dne 9. února 1923.

Pracovní program pro klasifikace koní.

Okresní správa politická
v Humpolci

Pracovní program pro klasifikace koní v roce 1923, vypracovaný v dohodě s Vaším úřadem, byl zemským vojenským velitelstvím č.j. 213.227 ze dne 6. t. m. schválen.

Klasifikace bude tudíž provedena dle níže uvedeného plánu, tak že příslušné vyhlášky mohou být vydány.

Ve vyhláškách jest systemisovaná rubrika pro s m ě r n é c e n y k o n í, kteréžto ceny upravilo Ministerstvo nár. obrany následovně:

pro koně jezdecké	Kč 6000.- (šesttisíc)
pro těžké taž. koně	Kč 7500.- (sedmtisíc pětset)
pro leh. tažné koně	Kč 5000.- (pěttisíc)
pro soumary	Kč 2750.- (dvatisíc sedmsetpadesát)

Klasifikace koní ve Vašem polit. okrese bude se prováděti:

okresní dne 25. dubna	v Želivě	— 205 koní
26. —	v Humpolci	— 312 koní
27. —	v Heralci	— 100 koní
28. —	ve Věto. Jeníkově	— 148 koní

Velitel evidence koňstva č. 4
major Ledvinka

Ledvinka

Okresní správa politická v Humpolci.

Dne 12. II. 1923 došlo. 3

Čís. 57/26 Příl. — 3

40

Příloha číslo 14

Žádost držitele státních hřebců Antonína Mráze z Prapoříště u Kdyně o změnu přiděleného hřebce kvůli nevyhovující barvě srsti (1924)

Vážený pane řediteli!

Prosím za prominutí, že si Vás dovoluji ještě jednou obléžovat ve věci přidělu hřebce.

Po mém návratu z Písku informoval jsem několik majitelů klisen o hřebci (Fauteur), kterého jste řekl, že pravděpodobně dostanu, perasel jsem však u žádného z nich souhlasu. Zmíněný hřebec, jak jsem sebral, má abnormálně velkou hlavu, jist plochovitý a nemýlí-li se, má na zadku krausky postoj, a t.d., takže by zde složitěmu ryzátku nebyl žádnou výpomocí a pouze pro domácí práce by se nevyplácel. A konečně hřebec hnědáte není vůbec u zdejších majitelů klisen v oblibě.

Proto bych Vás, vážený pane řediteli, majně prosil, pokud by to bylo ve Vaší moci, mohl-li bych dostat kteréhokoli z maniků (nejraději ovšem „Naure“). V nejkrasnějších případech spokojil bych se jedním z následujících ryzátků: Tirsam z Terešova, Skauček z Horušic a Aglae.

V případě, že bych nemohl dostat žádného ze shora uvedených, upustil bych od slovního přede-
dělů.

Ještě jednou Vás prosím o laskavou přízeň, za níž Vám budu vždy velmi vděčen a

znamenám se v celé oddaný

Státní hřebčinec v Písku.

Došlo dne 29. ZÁŘÍ 1924

3. 1924

Antonín Mráz,
držitel státních hřebců

Prapoříště, čp. 42, p. Kdyně

3. 1924.

Stlebi 23.

Příloha číslo 15

Desatero přikázání chovu koní

Desatero přikázání chovu koní.

Zemská jednota spolku pro chov koně chk. (zkratka běžná pro koně chladnokrevného, tk. pro koně teplokrevného) v Čechách, vydala stručná pravidla chovu koní v úhledném desateru, které zní:

I. Chovati budeš svérázného českého koně chk. na podkladě belgického koně krokového, aby se ti dobře vedlo na zděděné hroudě.

II. Dbáti budeš plemenitby čistokrevné, abys měl záruku nejrychlejšího a nejjistějšího úspěchu a nejzdařilejší výsledky v chovu pro příklad jiným.

III. Křížiti budeš jen výjimkou; pamatuj však, že tato cesta chovatelská je trnitá a že i při dobrých znalostech odborných tě častěji zklame, nežli uspokojí.

IV. Mluv o chk. koni, vzešlém ze křížení, teprve ve 4. generaci; přičiň se tedy, abys správným výběrem z vlastního dochovu rychle dosáhl stupně toho.

V. Ponechej si k chovu vždy to nejlepší a k hřebci připouštěj až ve třech letech, neboť jen nejlepší a nevjyspělejší plemeno dává dobré potomstvo.

VI. Zařid' pro dorost dobrý výběh nebo pastvinu, protože odchov hříbat bez volného pohybu jest hříchem proti přírodě, který se vymstí na zdraví tvých koní i na tvé kapse.

VII. Zapřahej hříbata teprve po výměně prvních zubů a jen do lehké práce, aby z nich dorostli pěkní koně, kteří by ti sloužili v každé práci a po dlouhá léta.

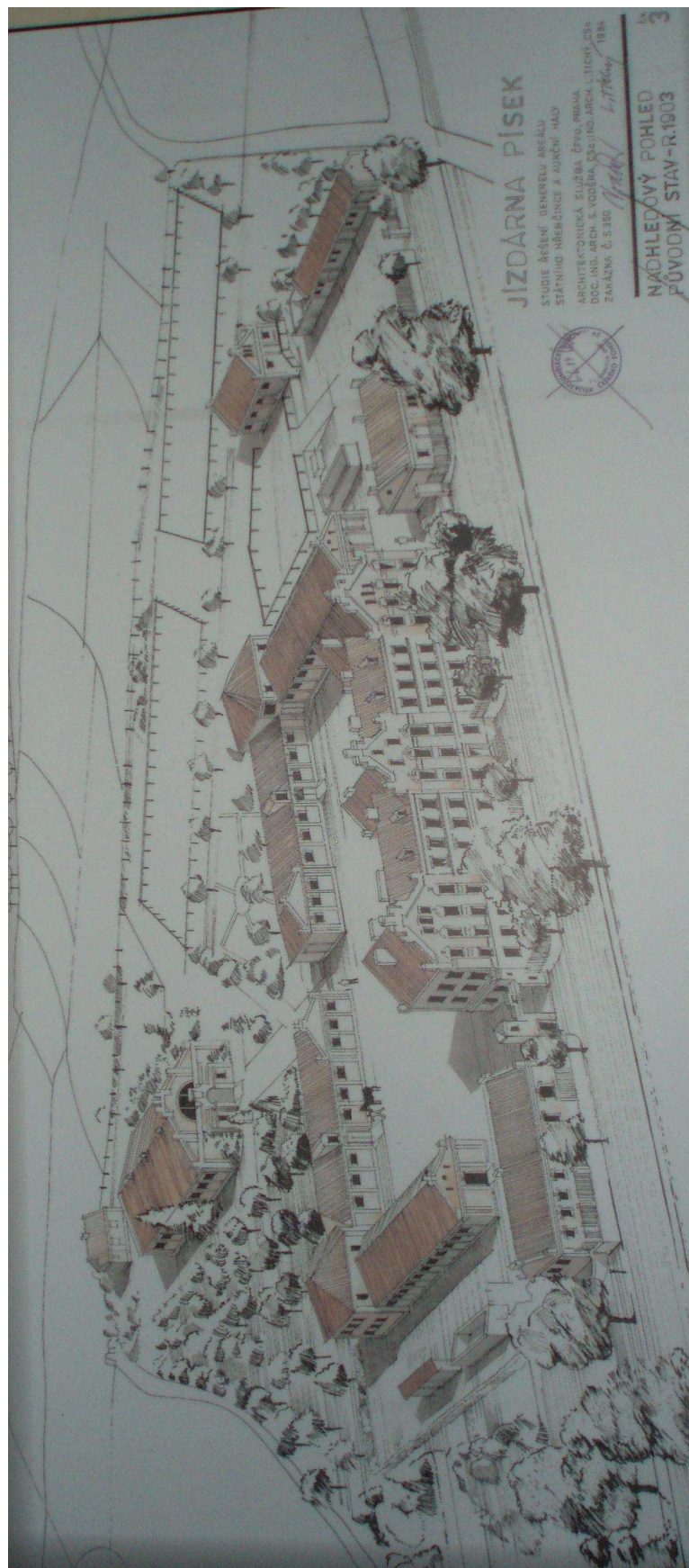
VIII. Krmiti budeš dobře, aby koně veškerou práci plně zastali; hubený kůň tk. jest ohyzda, ale hubený kůň chk. něstvíra, která jen hanbu působí svému hospodáři.

IX. Pečovati budeš o dobrý úklid koní, čistotu, pořádek, vzduch, světlo ve stájích a o dobré zacházení s koňmi vždy a všude. Na spolehlivého čeledína, dobrého kováře i zručného sedláře peněz nelituj.

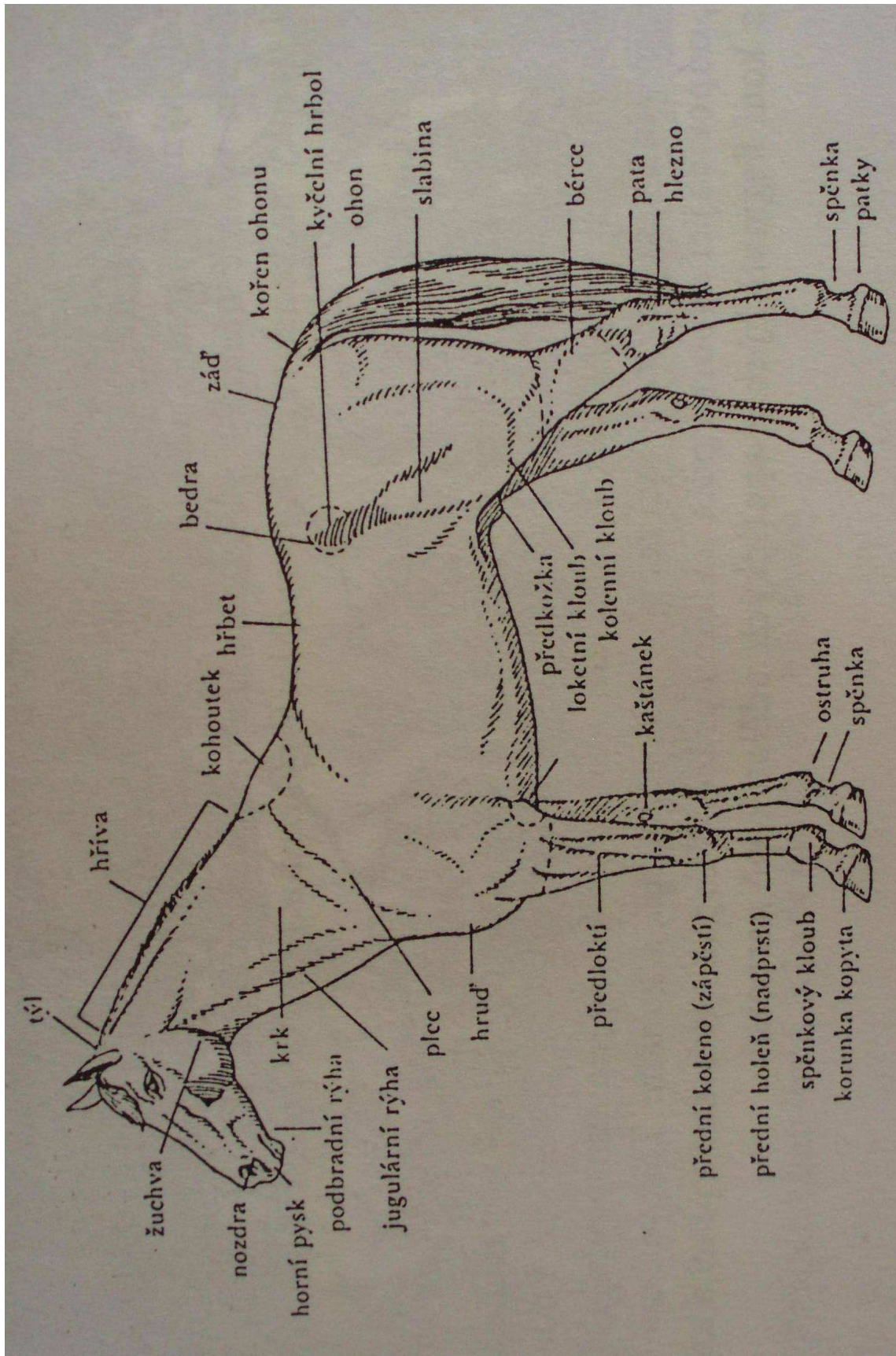
X. Sdružovati se budeš v okresní spolky a dbáti svědomitě všech povinností organizačních, aby chov koní byl tvojí radostí a chloubou tvé rodiny.

Desatero toto zaslouží jistě, aby si je každý chovatel koní zarámoval. Zasílá se poštou za 3 Kč ze Zemské jednoty chk. v Praze II., Dlážděná čís. 6.

Příloha číslo 16
Areál Zemského hřebčince Písek (1903)

Příloha číslo 17
Krajiny těla koně

Příloha číslo 18

Belgický hřebec českého chovu 166 Branibor z Dunajovic, narozen roku 1930

Příloha číslo 19

Norický hřebec českého chovu 47 Apač, narozen roku 1937

Příloha číslo 20

Importovaný norický hřebec (první polovina 20. století)

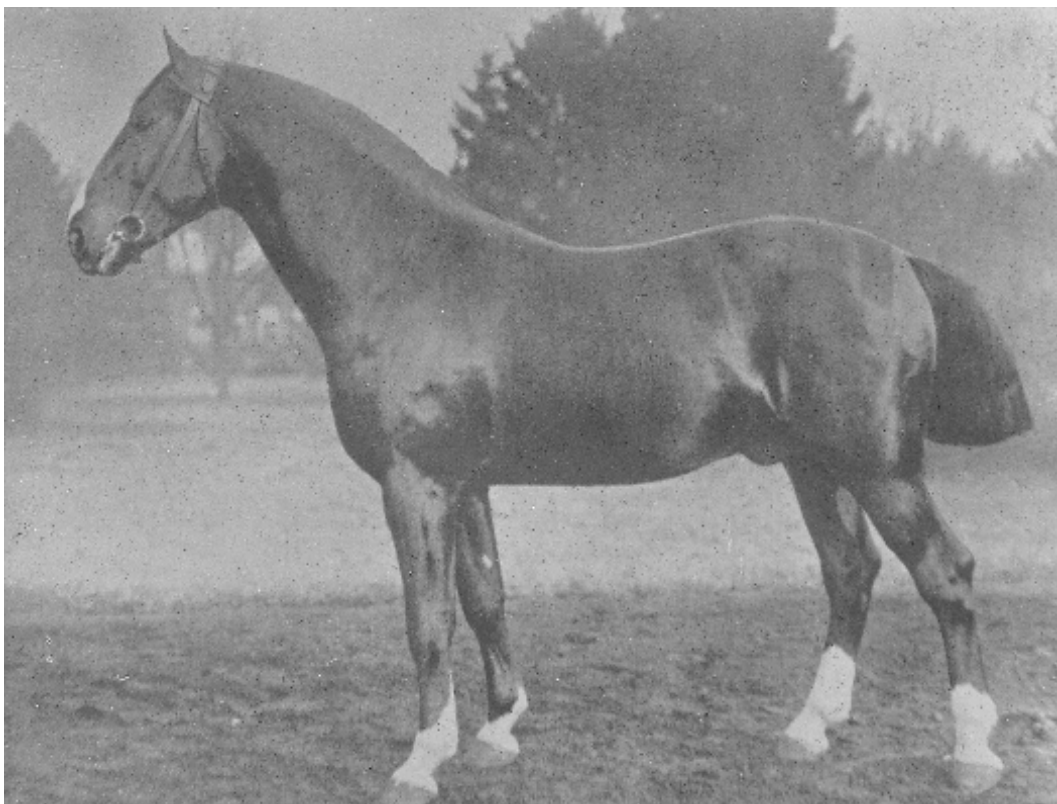
Příloha číslo 21

Oldenburský plemeník (první polovina 20. století)

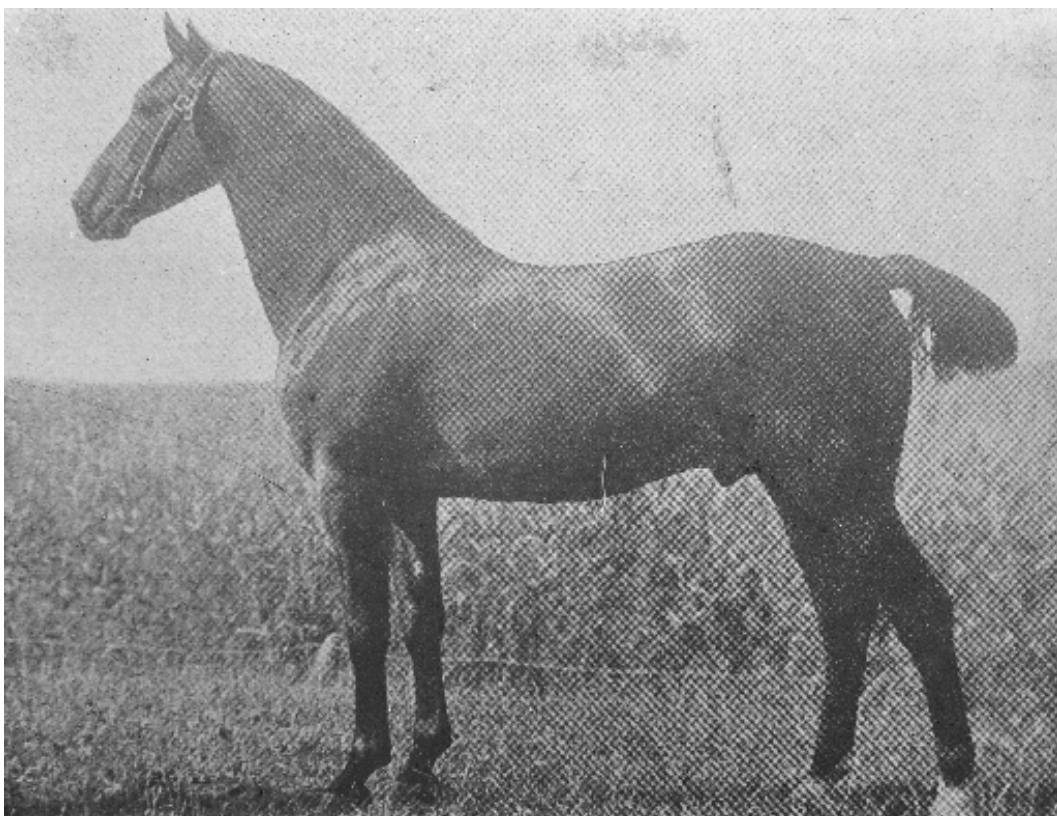
Příloha číslo 22

Hannoverský kůň (první polovina 20. století)

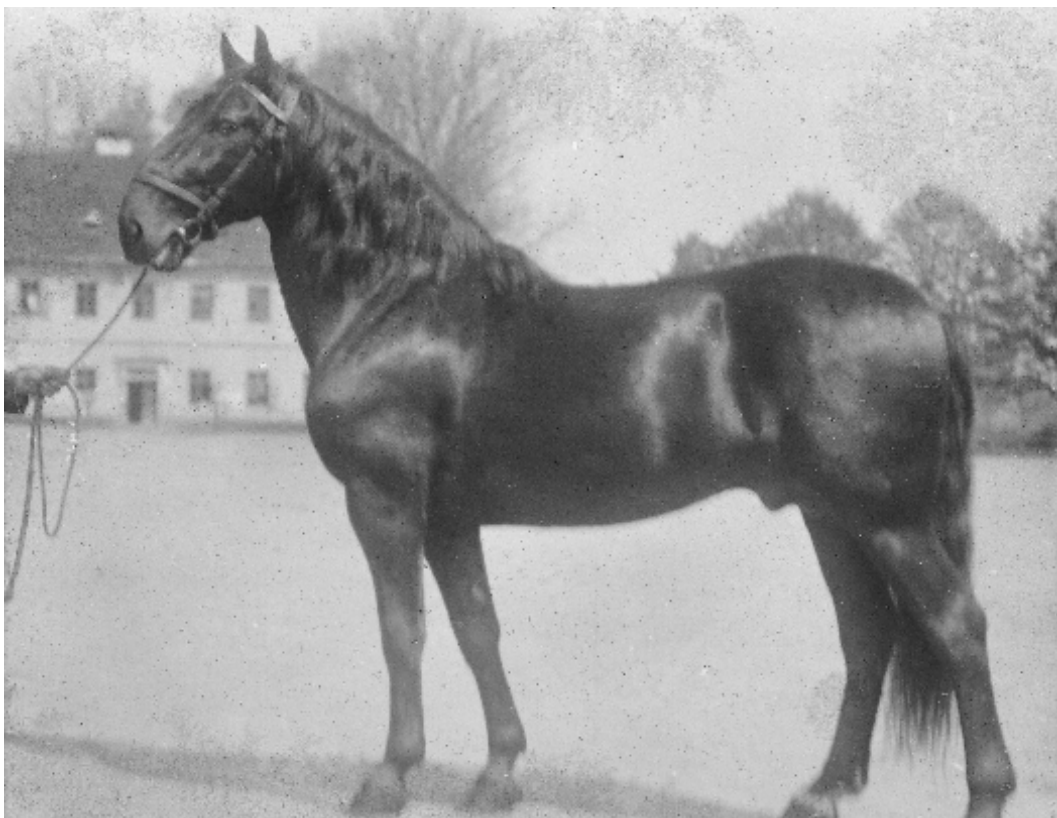
Příloha číslo 23

Holštýnský kůň (první polovina 20. století)

Příloha číslo 24

Starokladrubský vraník, hřebec Sacramoso Aja (1926)

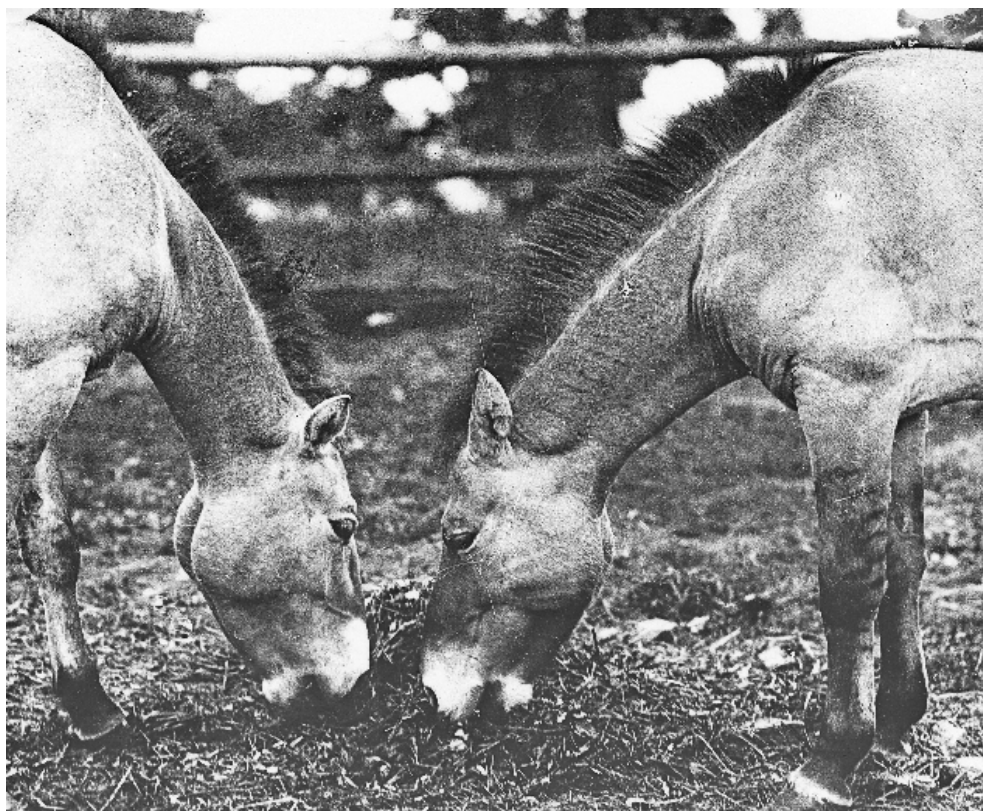
Příloha číslo 25

Starokladrubský bělouš (první polovina 20. století)

Příloha číslo 26

Chovný pár koní Převalských dovezených do Čech Františkem Bílkem
v letech 1921-1923, hřebec Ali a Klisna Minka (1923)

Příloha číslo 27

Klisna Minka s prvním hříbětem (1927)

Příloha číslo 28

Sokolská jízda v Humpolci na Horním náměstí (první polovina 20. století)

Příloha číslo 29

Sjezd hasičů na Horním náměstí v Humpolci (první polovina 20. století)

Příloha číslo 30

Koňský trh v Pelhřimově, teplokrevníci na ohlávkách (1931)

Příloha číslo 31

Koňský trh v Pelhřimově, chladnokrevníci v postroji (1931)

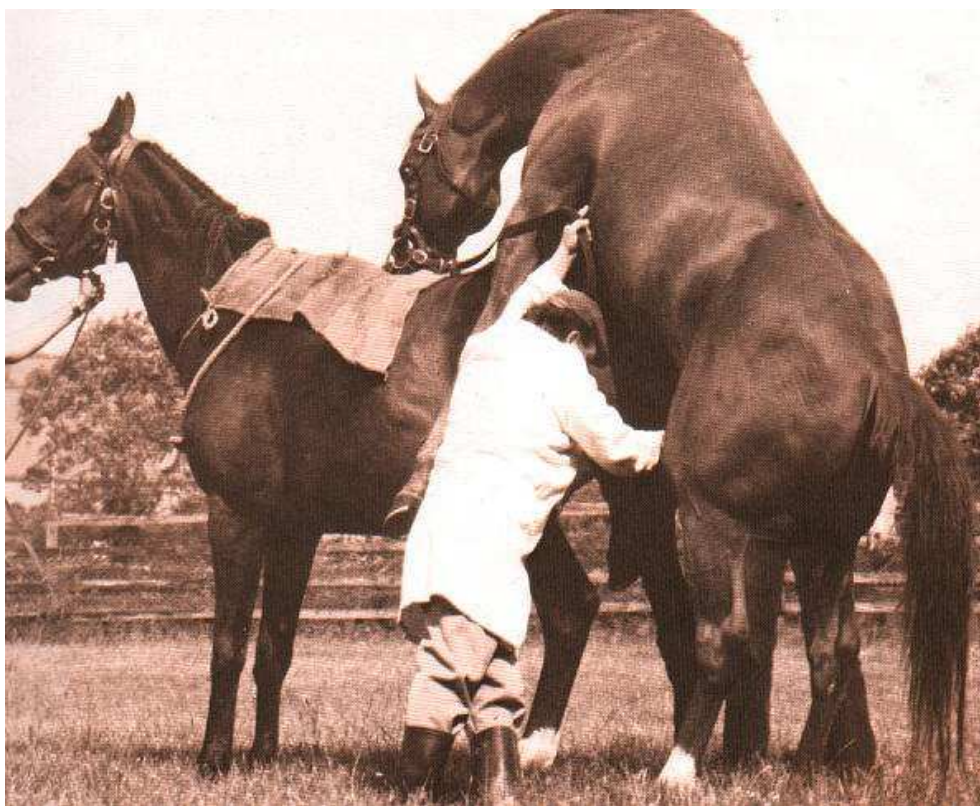
Příloha číslo 32

Huculský hřebec Gurgul – Top, narozen 1924

Příloha číslo 33

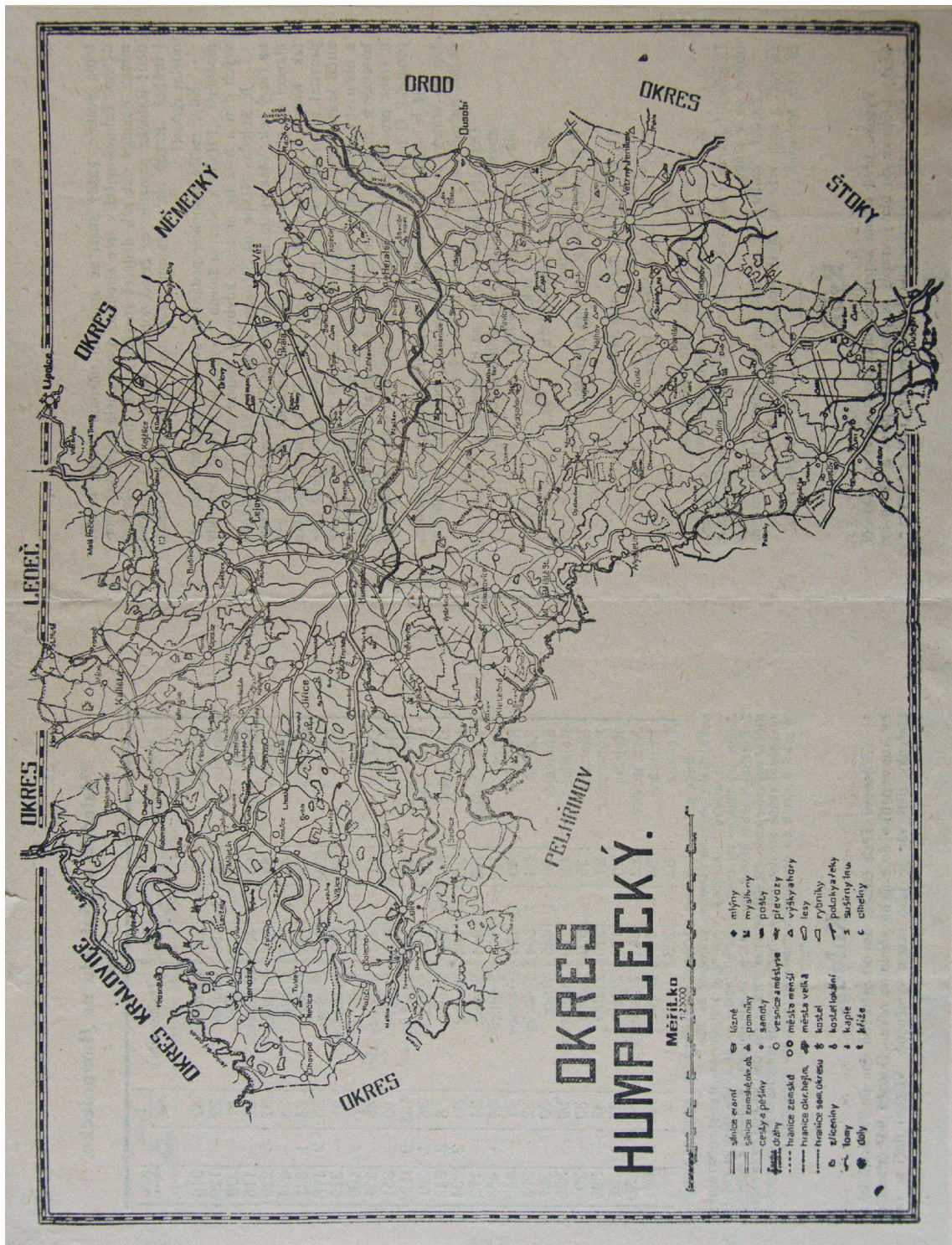
Přirozená plemenitba teplotkrevných koní

XV. 2. Mapové přílohy

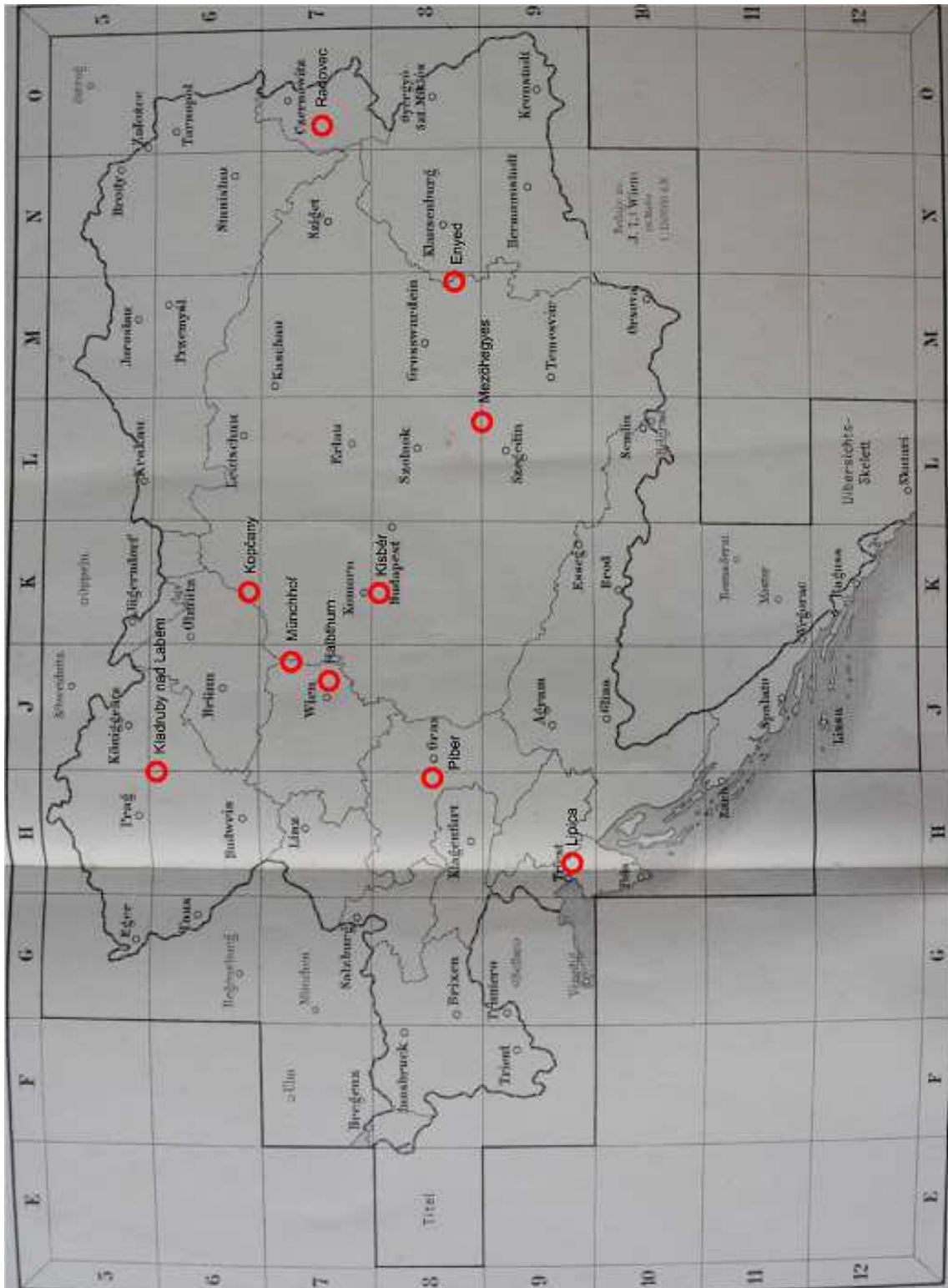
Příloha číslo 1

Mapa Humpoleckého okresu, měřítko 1:25 000 (první polovina 20. století)

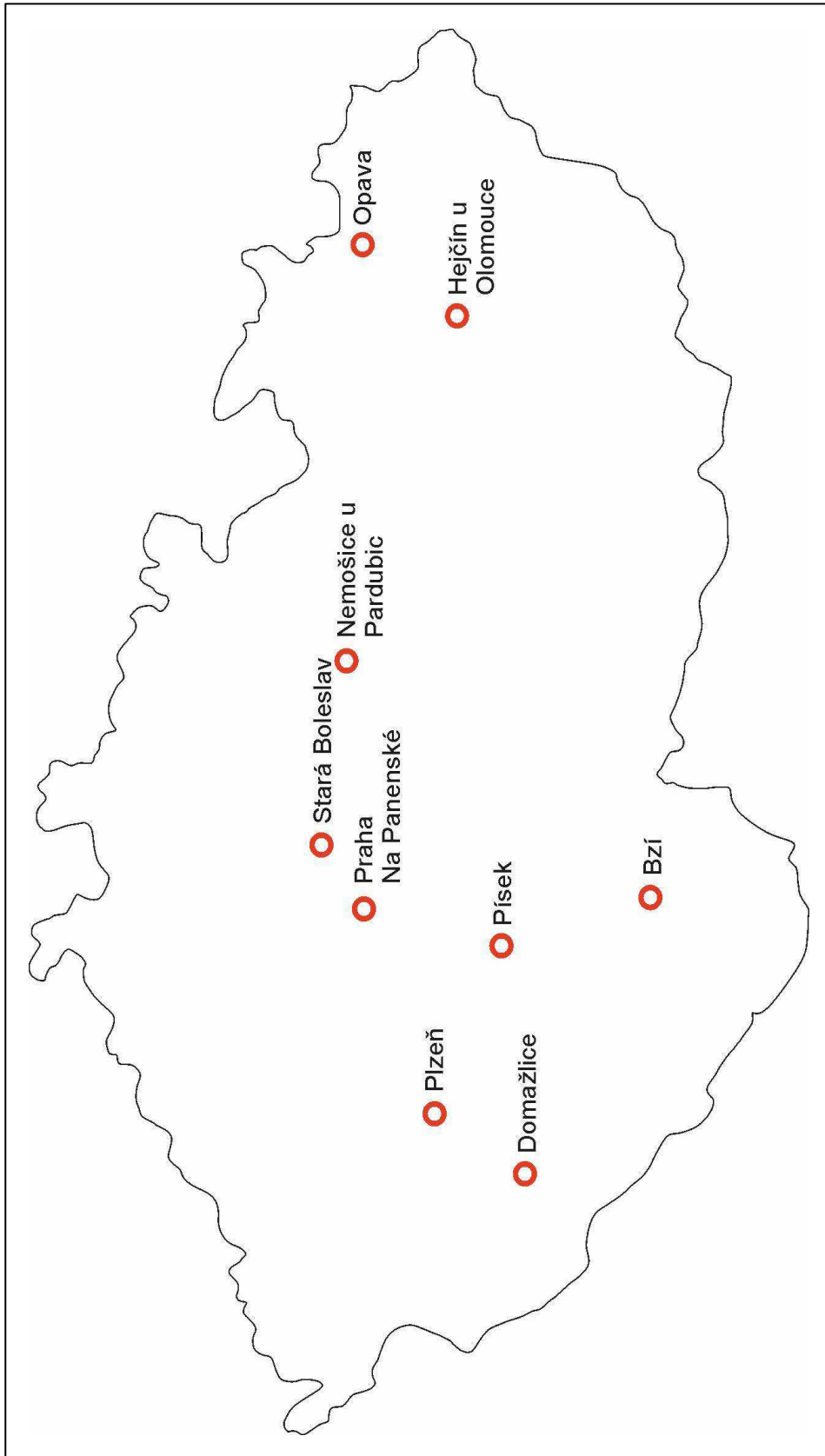
Příloha číslo 2

Nejvýznamnější hřebčiny Habsburské monarchie (18. století)

Příloha číslo 3

Státní hřebčince v Čechách a na Moravě (1918)

XV. 3. Tabulky

Příloha číslo 1

Soupis koní smrkovické Obory zhotovený pro Albrechta z Valdštejna 23. 6. 1626

	Druh	Počet
Klisny	mantuánských klisen	19
	neapolských klisen	11
	fríských klisen	11
	klisen, které chodí mimochodem	15
	českých klisen mezi něž i 12 z Kopydlna převzatých započítáno	17
	mantuánských hřebic 2-3 letých	6
	českých hřebic	9
	hřebice 1-2 leté	38
	hřebičky letošní po hermelínu Barbaro	4
	hřebičky letošní po bělouši Montecuculi	2
	hřebičky letošní po bělouši španělském	2
	hřebičky letošní po Amor Mio	1
	hřebičky letošní po bělouši pana Trčky, který jest mimochodníkem	3
	hřebičky letošní po tureckém keprlíku	1
	hříbat po témže hřebci po porodu uhynulých	2
	Z jiných hřebčínů J. M. hříbat 1-2 letých – 14	14
ze dvorů poplužních hříbat 1-2 letých – 24	24	
Plemenní hřebci	hermelín Barbaro	1
	bělouš Montecuculi	1
	turecký ryzák	1
	španělský vraník od pana Maxmiliána (hraběte Valdštejna)	1
	bělouš keprlík od pana Trčky	1
	keprlík ryzák turecký	1
	keprlík ryzák od pana Kinského	1
Hřebci na poplužních dvorech	hnědák od vévody Saského	1
	neapolský bělouš	1
	hnědák Capitán	1
	hnědák Malowaný	1
	hnědák Amor Mio	1

Příloha číslo 2

Plemenné složení importů koní z Neapolska a Španělska, které přibyly do smrkovické Obory v červenci roku 1629

Druh	Popis	Věk
Hřebci neapolští	hřelec strakáč, vraný a bílý, krásně zbarvený, tolik černé barvy jako bílé mající, jakoby ho namaloval, má dobrou hlavu, jest velmi živý, silný a dobře způsobilý pro jízďárnu	8
	hřelec ryuák s malou lysinou na čele má zadní levou nohu až ke kolenu bílou, pojmenovali jsme toho koně „Khaiser“, jest silný, velmi živý a způsobilý pro jízďárnu	8
	hřelec turecký, grošovaný bělouš jest ohnivý a velmi krásný, jest na všech čtyřech nohách jako by byl pálený, kovář však tvrdí, že toho nebylo třeba (zřejmě léčivé pálení)	7
	hřelec grošovaný bělouš, obě přední, levá zadní málo bílé, nehodí se pro jízďárnu, jde však krásně v klusu a je silný	8
	hřelec, bělouš, silný mimochodník, ohnivý jde prudce do předu a zvedá vysoko nohy	10
Hřebci španělsí	hřelec bělouš, všechny 4 nohy bílé, jde dobře v klusu	14
	hřelec tmavý bělouš, na končetinách něco bílý, velmi živý, není však způsobilý pro jízďárnu a není příliš krásný	10
Španělská hříbata - pohlaví neuvedeno	plavák, na čele okrouhlá lysinka, s černou hřívou a žíněmi v ohonu, také na všech 4 nohách černý a s černým pruhem po hřbetě, velmi živý a krásný	4
	tmavý bělouš s malou hvězdou na čele, nohy jako by měl pálené, ohnivý, velmi krásný	4
	plavák s malou lysinkou ve hřívě, ohonu a na končetinách černý, krásný	3
	tmavý bělouš s okrouhlou lysinkou, obě zadní nad holeň bílé, velmi živý a krásný	3
	bělouš s černou hřívou a černými končetinami ohnivý a krásný	3
	bílý bělouš něco málo kropenatý velmi živý a krásný (zřejmě pstružák nebo mušák)	3
	bělouš s dlouhou lysinou, s nohami až pod koleno bílými, bujný, ale ne příliš krásný	3
	černý bělouš s dlouhou lysinou, velmi živý, ale nikoli právě krásný	3
	červený bělouš s dlouhou plosou, zadní levá nad holeň bílá, přední pravá něco bílá – velmi živý, ale není krásný, v prsou je sotva který Španěl široký	1
	bělouš s dlouhou plosou, všechny 4 nohy pod kolena bílé, velmi živý a krásný	3

Druh	Popis	Věk
Neapolské klisny	bělka kropenatá, s dlouhou světlou lysinkou, jménem Julia	11
	vranka s malou bílou lysinkou na čele, jménem Corva (Havranka)	10
	bělka kropenatá jménem Musea, má bílé hříbě s dlouhou plosou a na přední levé noze bílé	10
	vranka s malou lysinkou na čele a na tlamě, na přední pravé noze kolem kolena bílá, jménem Altamania	9
	světlá hnědka s lysinkou na čele a na tlamě, 3 nohy pod kleny bílé, jménem Vinella	8
	ryzka, jménem Tricebionda (tato klisna přišla už nemocná a zašla 3. srpna)	8
	vranka na čele s podlouhlou plosou, zadní nohy nad holeň bílé, jménem Beatrice	7
	vranka, bez odznaků jménem Mezzanotte (Půlnoc)	6
	hnědka na levé zadní noze něco bílá, jménem Caltera	6
	hnědka na čele bílý odznak, levá zadní noha na spěnce bílá – jménem Linda	6
	tmavá bělka s ploskou na čele, jménem Polonie, má hříbě tmavého bělouše s plosou na čele, na obou zadních nohou bílého	5
	tmavá bělka s plosou na tlamě, jménem Campanara	5
	vranka na čele s bílým odznakem jménem Czincerella	5
	plavka s dlouhou plosou na čele, zadní pravá noha do půl kolena bílá, jménem Bisara	5
Neapolské mimochoďné klisny	bělka kropenatá jménem Balcanella měla hříbě vranku bez proměny, které došlo nemocné a zašlo 26. července	8
	vranka s malým bílým odznakem na čele a se zadní pravou nohou nad koleno bílou, jménem Castaniola	8
	hnědka, zadní levou nohu kolem kopyta něco bílou jménem Serpentina	6
	tmavá bělka jménem Vlanie (Ulanie)	4
	bělka černá straka s podélnou plosou, všechny 4 nohy až po koleno bílé, jménem Casa	9

Příloha číslo 3

Přehled základních barev a odstínů srsti u koní

Základní barva	Pigmentace kůže	Odstín	Zbarvení srsti, hřívy, ohonu, spodku končetin
Albín	růžová	albín	srst, hříva a ohon bílé nebo slabě nažloutlé, oči červené nebo modré
Isabela (žluťák)	růžová	žluťák	barva srsti žlutá po celém těle, spodky končetin a žíně ohonu mohou být světlejší až bělavé
		světlý žluťák	s růžovou (depigmentovanou) kůží především kolem očí, které jsou modré nebo červené
		tmavý žluťák	kůže šedá, pigmentovaná, spodky končetin našedlé, v hřívě a ohonu šedivé žíně
Plavák	tmavošedá	plavák	srst žlutá, hříva, ohon, spodky končetin černé, úhoří pruh na hřbetě
		světlý plavák	světležlutá srst, hříva, ohon a spodky končetin světlejší s černými žíněmi a chlupy
		šedý plavák (myšák)	žlutošedá až modrošedá barva srsti
Ryzák	růžová	ryzák	srst červená, hříva, ohon, spodky končetin jsou stejné, světlejší nebo tmavší, nikdy ne černé
		světlý ryzák	světlá, žlutočervená srst, hříva, ohon, končetiny stejné nebo světlejší
		tmavý ryzák	tmavočervené nebo šedočervené zbarvení srsti a žíní
		černý ryzák	srst velmi tmavá, hříva a ohon na koncích žíní načervenalé
Hnědák	tmavošedá	hnědák	hnědá barva srsti, hříva, ohon, spodky končetin černé
		světlý hnědák	srst světle hnědá nebo žlutohnědá
		tmavý hnědák	srst tmavě červenohnědá
		černý hnědák	srst černá, pouze kolem huby, případně slabin a břicha hnědá
Vraník	tmavošedá	vraník	černé zbarvení srsti po celém těle včetně hřívy, ohonu, spodků končetin, okolí huby a slabin
		letní vraník	nahnědlý nádech srsti v zimě, v létě černý

Základní barva	Pigmentace kůže	Odstín	Zbarvení srsti, hřívy, ohonu, spodku končetin
Bělouš vybělující	šedá	bělouš	srst, hříva a ohon bílé
		žlutý bělouš	v bílé srsti promíšené žluté chlupy s nádechem do červena až hněda
		šedý bělouš	promíšeny černé chlupy
		smíšený bělouš	promíšeny chlupy více barev
		černý bělouš	srst po těle převážně černá, bílá převládá na hlavě a ve slabinách
Bělouš nevybělující	šedá	červený bělouš	hlava, ohon a dolní část končetin červené až hnědé, hříva, ohon bez černých žíní, po těle převládají bílé chlupy
		hnědý bělouš	hříva, ohon a dolní části končetin převážně černé, v hnědé srsti převládají bílé chlupy
		mourek	černá hlava a končetiny, bílá srst promíšená černými chlupy v různém poměru
Strakoš	šedá	černý strakoš	základní zbarvení vraníka, hnědáka nebo ryzáka s velkými bílými skvrnami, které mohou i převládat
		hnědý strakoš	
		červený strakoš	

Příloha číslo 4

Přehled plemen koní

Plemenná skupina koní	Podskupina koní	Kůň (plemeno)
Mongolských (stepních)	-	altajský, bakšírský, burjat, hailar, jabus, jakutský, kabardinský, kalmycký, kazašský, kirgizský, kuzněcký, metebský, minusin, mongolský, nogaický, sibiřský, sanho
Orientálních (východních)	iránských	achaltekinský, azerbájdžánský, jaf, jomutský, karabairský, karabašský, karadach, , lesgin, lokajský, perský, turkmenský
	arabských	arabský plnokrevník, arabský polokrevník, berberský, bornu, čerkeský, darashouri, egyptský, estonský klepper, galla (habešský), kurdský, malopolský, mezopotámský, shirazi, strelecki, syrský, tarbaid, turský, tšenarani, togo
	plemena odvozená z berbersko-arabské krve	albino, alter, american Paint-Horse, andaluský, angloarabský, anglo-argentický, anglický polokrevník, appaloosa, bahia, beleare, basuto, berber, buckskin, calabrese, celentero, camarganský, campelino, cartujano, costeno, cremello, criollo, criollo brasileiro, curraleiro, dongola, erlenbecher, frederiksborger, friský, grullo, guarapuavano, kastilský, kladrubský, knabstrupper, libyjský, lipický, llanero, lusitánský, mangalarga, marinettis, mimbrillo, mimoseano, murgeser, navarský, neapolitánský, negretti, nordestino, orlovský, palomino, Paso Fino, polesinský, quarter horse, Rio Grande de Suhl, ruský klusák, sabanero, salernský, sardinský, sertanejo, torický, western horse, zapata
	podskupina koní tarpanovitých	bilgorajský, šmudzin
	podskupina koní anglických	american saddle horse, americký klusák, anglický plnokrevník, anglonorman, anglo-perský, auvergne, bavorský teplokrevník, brandenburský, bud'onovský, burský, cleveland bay, clevelandský, cob, danubijský, donský, einsiedler, francouzský klusák, frencher, gelderlandský, groningenký, hackney, hannoverský teplokrevník, hessenský teplokrevník, holandský teplokrevník, holštýnský teplokrevník, hunter, chapman horse, charentais, charolais, irish draught horse, jucker, karacabey, kisberský, kustanajský, limousin, litevský teplokrevník, masurský, meklenburský, morgan, německý jezdecký kůň, nonius, norfolkský, normanský, novokirgizský, oldenburský, pahlavan, plevenský, pommernský, posenský, rotaler, rýnský teplokrevník, sadecki, selle, slezský, švédský teplokrevník, tennessee – walking horse, trakénský, ukrajinský, valer, velkopolský, vendes, východobulharský, východofríský, westfálský, württemberský, yorkshire coach – horse, zweibrükenský teplokrevník

Plemenná skupina koní	Podskupina koní	Kůň (plemeno)
Okcidentálních (západních - chladnokrevných)	-	abtenauerský, american cream draft horse, ardenský (belgický) augeronský, auoise, australský, berrichnský, běloruský, bitjuk (voroněžský), brabantý – belgický, bretoňský, buloňský, burbonésý, canchoie, clydesdalský, comtois, condrozský, conestoga, conquet, corlay, český ermländer, finský (klepper), freibergský, hafling, holandský, italský, jihoněmecký (norik) jutský, litevský, lotyšský, maine, märgenerský (Schwarzwälder Füchse), moulassierský, mur – insulandský, norfolk – bretoňský, norický, peršeronský, peršorský, pinzgavský (norik), ruský, rýnsko-německý, severošvédský, shireský, sokolský, sovětský, stumherský, suffolkský, šlesvický, španělsko-bretoňský, švédský arden, Trait du Nord, vladimírský, vlámský
Nordických (severských)	-	connemarský, dartmoorský, döle (gudbrandsdalský), dülmenerský, exnorský, färöer, fjordský, galloway, gotland (skogsross), hucul, chincotesque, islandský, kerry, konik, lofoten, lundy, lyng, mérens (ariegeois), new forest, pottok, sable island, scotish highland (garron) sorraia, šetlendský, velšský
	ostatní „pony“ plemena (do 150 cm výšky)	achetta, albánský, americký pony, aragonský (navarský), arenbergsko-severokiršnarský, australský, aveligneser (italský hafling), bahr-el-ghazal, barra, barthais, basuto, bakširský, beludší, brumby (není ustálené plemeno) bucharský, cabuli, camarque, cayuse, dales, chickasan, fellpony, fullani, garrano, hackney-pony, inudský, kabaluský, kaspický, kathiawarský, korsický, kurdský, lakka, lehmukhlener, locote, madagassen, marquesaský, marsh, marwari, misekaja, mokan, mongolský, mouleki, navarský, nepalský, ngada, panja, pegu, peneis, pindos, posavecký, severský, skyroský, songhai, súdánský, turecký, unmol, veglis, wjatka, yagga, žmudský
	původem z koní mongolských	adajevský, altajský, amurský, anaamitský, bali, batak (deli), bhotia, burmský, čínský (grifin), floreský, gayoe, gobi, hokkaido, hsikang, jávský, jünnanský, kašinský, kazašský, ketšni, kienyang, kwaitšon, lichwan, madurský, makassarský, mandareserský, mangaraiský, manipurský, preangarský, saiffin, samba, sandelwood, senner, siamský, siningský, spiti, sumbawe, šetchwan, tanghan, tarai, tatung, timor, wuchumutsin, yabo, yürnan
	původem z koní berbersko-španělských (criollo)	andadores, cimarrones, costeno, falabella, filipínský, fullani, galiceno, haiti, morochuqu, saltenes, serrano

Příloha číslo 5

Počty skoků jednotlivých hřebců a jejich výsledky, připouštěcí stanice Humolec (1919-1923)

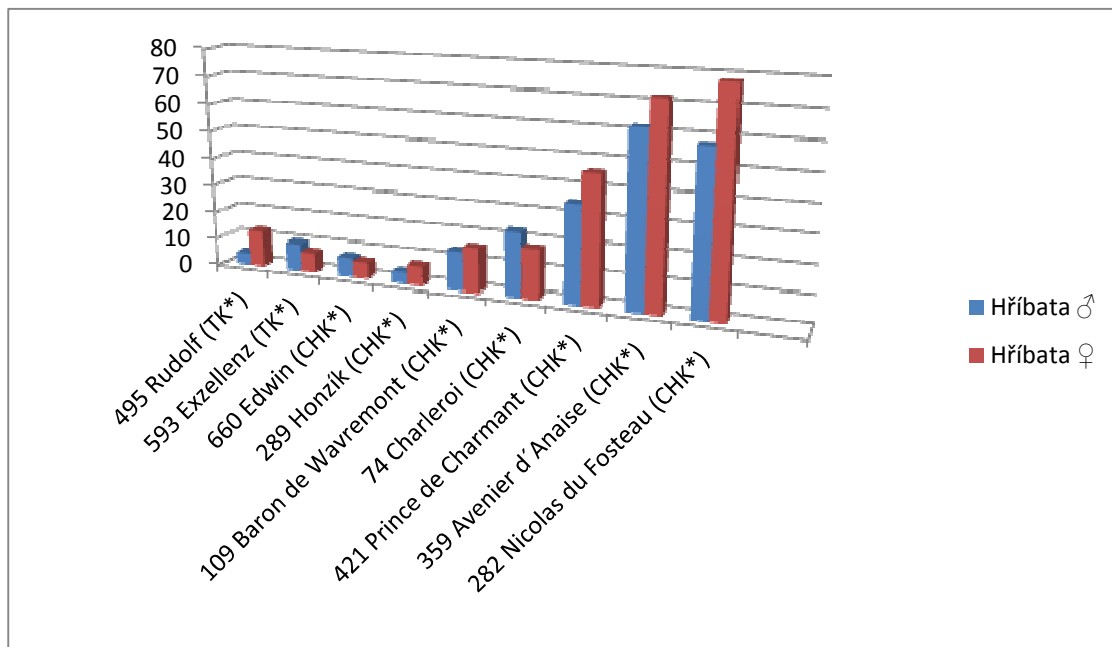
Rok	Měsíc	Zůstala jalová	Nebyla vypátrána	Obřezla - potratila	Obřezla - zahynula	Obřezla		Celkem	Zůstala jalová	Nebyla vypátrána	Obřezla - potratila	Obřezla - zahynula	Celkem	Zůstala jalová	Nebyla vypátrána	Obřezla - potratila	Obřezla - zahynula	Celkem																
						♂	♀																											
1919	Hřelec	660 Edwin								282 Nicolas du Fosteau								593 Excellenz								-								
	únor	4	0	0	0	0	0	4	5	0	0	0	0	5	3	0	0	0	0	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12
	březen	20	0	0	0	2	1	23	24	0	0	0	1	27	20	0	0	0	3	24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	74	
	duben	27	0	0	0	2	2	31	27	0	0	0	2	31	28	0	0	0	1	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	94	
	květen	32	0	0	0	3	3	38	29	0	0	0	5	38	30	0	0	0	5	38	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	114	
	červen	10	0	0	0	0	0	10	8	0	0	0	1	9	11	0	0	0	1	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	31	
	Celkem	93	0	0	0	7	6	106	93	0	0	0	9	110	92	0	0	0	10	7	109	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	325
1920	Hřelec	289 Honzík								74 Charleroi								421 Prince Charmant								495 Rudolf								
	únor	11	0	0	0	1	1	13	0	0	0	0	0	0	25	0	1	0	1	3	30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	43
	březen	8	0	0	0	2	2	12	28	0	1	0	3	34	34	0	0	0	1	5	40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	86
	duben	14	0	0	0	1	4	19	32	0	1	0	9	47	33	0	1	1	5	6	46	11	0	0	0	0	3	14	126					
	květen	0	0	0	0	0	0	0	25	0	0	0	7	37	25	0	0	0	5	6	36	30	0	0	0	2	7	39	112					
	červen	0	0	0	0	0	0	0	21	1	0	0	4	32	14	0	2	0	3	5	24	17	0	0	0	2	3	22	78					
	Celkem	33	0	0	0	4	7	44	106	1	2	0	23	150	131	0	4	1	15	25	176	58	0	0	0	4	13	75	445					

Rok	Měsíc	359 Avenier d'Anaise							282 Nicolas du Fosteau							421 Prince Charmant							-												
		Obřezla		Obřezla - zahynula		Obřezla - potratila		Nebyla vypátrána		Zůstala jalová		Celkem		Obřezla		Obřezla - zahynula		Obřezla - potratila		Nebyla vypátrána		Zůstala jalová		Celkem		Obřezla		Obřezla - zahynula		Obřezla - potratila		Nebyla vypátrána		Zůstala jalová	
		♂	♀										♂	♀										♂	♀										
1921	Hřebeč	359 Avenier d'Anaise							282 Nicolas du Fosteau							421 Prince Charmant							-												
	únor	8	1	0	-	1	2	12	4	0	0	0	0	1	5	4	0	0	0	0	1	1	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23	
	březen	12	1	0	-	3	10	26	15	0	0	0	1	4	20	12	0	0	0	2	0	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	60		
	duben	19	3	1	-	7	6	36	11	5	1	0	4	4	25	16	1	0	0	4	5	26	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	87		
	květen	18	1	0	-	6	11	36	15	0	0	1	3	7	26	8	3	0	0	2	2	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	77		
	červen	10	1	1	-	4	3	19	8	2	0	0	2	2	14	4	2	0	0	1	0	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40		
	Celkem	67	7	2	-	21	32	129	53	7	1	1	10	18	90	44	6	0	0	10	8	68	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	287		
1922	Hřebeč	359 Avenier d'Anaise							282 Nicolas du Fosteau							421 Prince Charmant							-												
	únor	15	0	0	0	1	1	17	10	0	0	0	0	10	7	1	0	0	2	0	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	37		
	březen	9	0	0	0	3	2	14	19	0	1	0	5	6	31	15	0	0	0	1	1	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	62		
	duben	7	1	0	0	8	5	21	32	0	1	1	7	7	48	16	0	0	0	1	7	24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	93		
	květen	20	0	4	1	12	8	45	20	2	2	0	12	10	46	11	0	0	0	4	5	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	111		
	červen	4	0	1	0	4	1	10	6	0	0	0	2	5	13	5	1	0	0	2	0	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	31		
	Celkem	55	1	5	1	28	17	107	87	2	4	1	26	28	148	54	2	0	0	10	13	79	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	334		
1923	Hřebeč	359 Avenier d'Anaise							282 Nicolas du Fosteau							109 Baron de Wavremont							-												
	únor	9	2	0	0	0	0	11	6	0	0	0	1	1	8	7	0	-	0	1	1	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28		
	březen	30	7	0	0	4	4	45	14	5	1	0	3	5	28	22	1	-	0	2	2	27	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100			
	duben	32	6	1	0	3	7	49	16	4	1	1	4	9	35	19	3	-	1	3	5	31	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	115		
	květen	19	7	0	1	3	8	38	14	4	0	0	4	8	30	9	3	-	0	6	5	23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	91			
	červen	10	5	0	0	3	4	22	6	9	0	0	1	1	17	2	0	-	0	2	3	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	46		
	Celkem	100	27	1	1	13	23	165	56	22	2	1	13	24	118	59	7	-	1	14	16	97	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	380		

XV. 4. Grafy

Příloha číslo 1

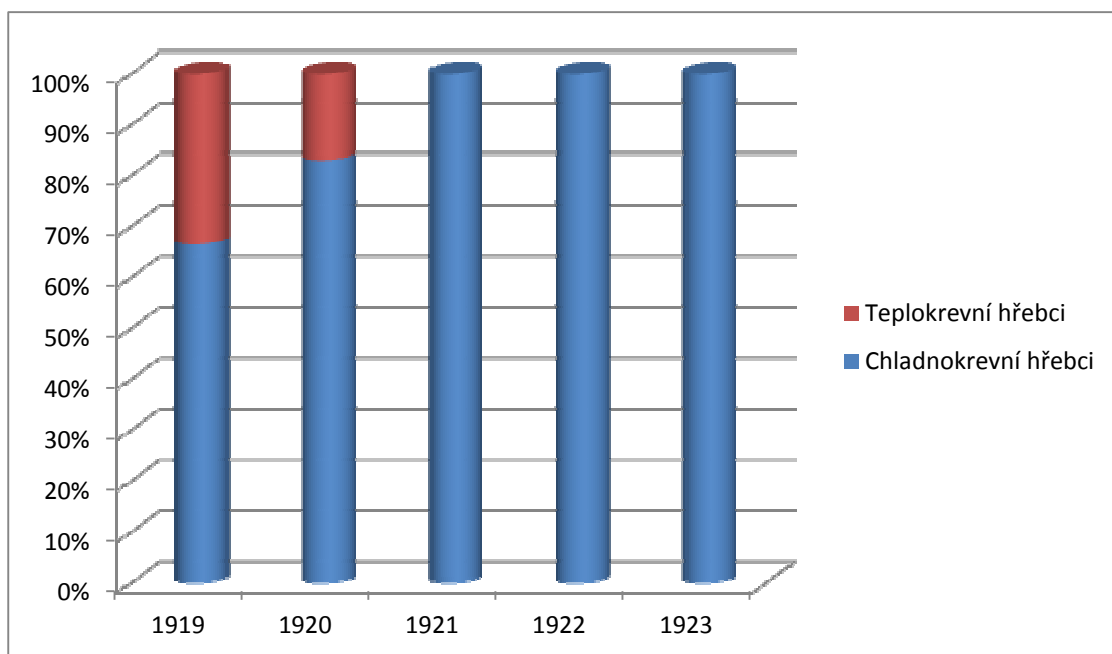
Počty a pohlaví hříbat narozených po jednotlivých hřebcích z připouštěcí stanice v Humpolci (1919-1923)

*CHK – chladnokrevník, TK - teplokrevník

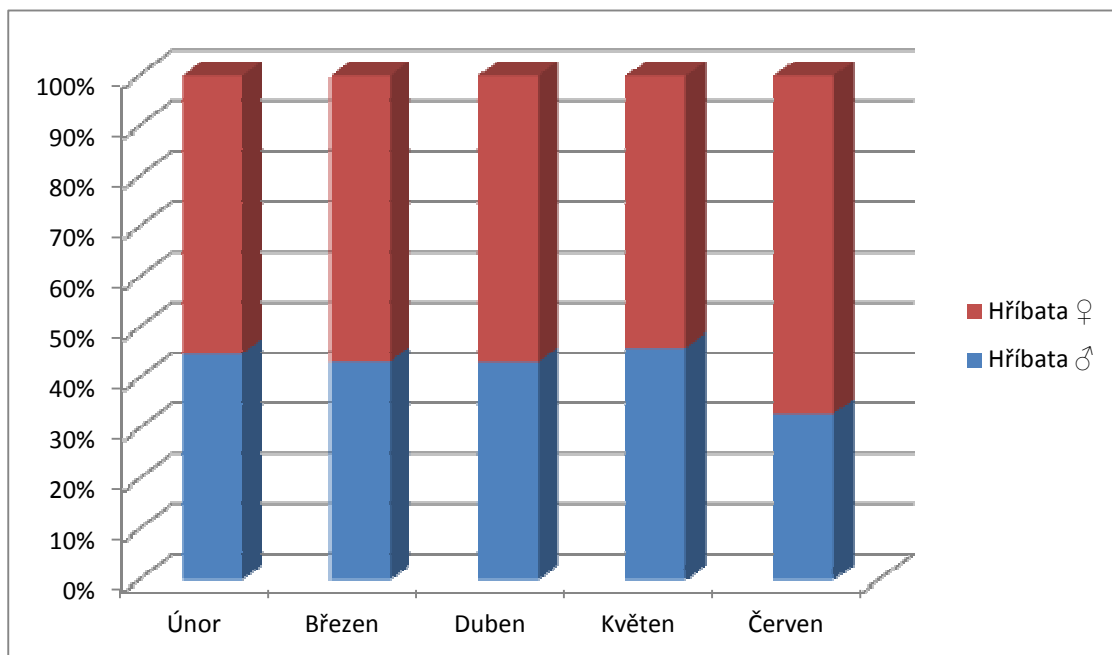
Příloha číslo 2

Poměrné zastoupení teplokrevných a chladnokrevných hřebců při skocích v jednotlivých letech na připouštěcí stanici v Humpolci (1919-1923)

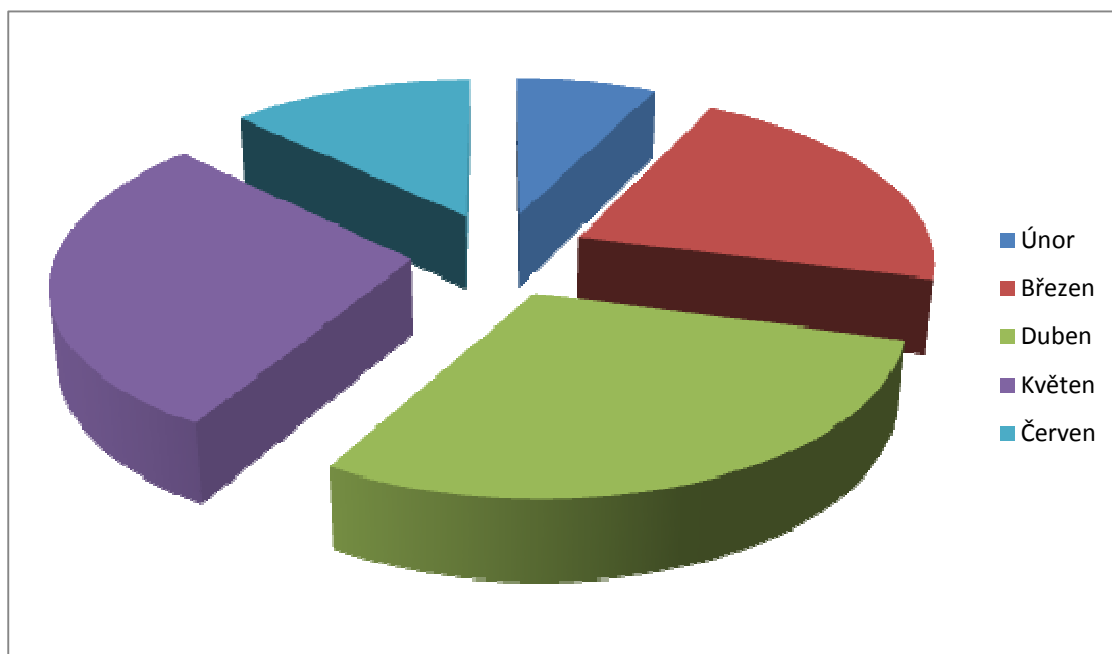
Příloha číslo 3

Poměrné zastoupení hřibat (podle pohlaví) počatých v jednotlivých měsících z hřebců stojících v připouštěcí stanici v Humpolci (1919-1923)

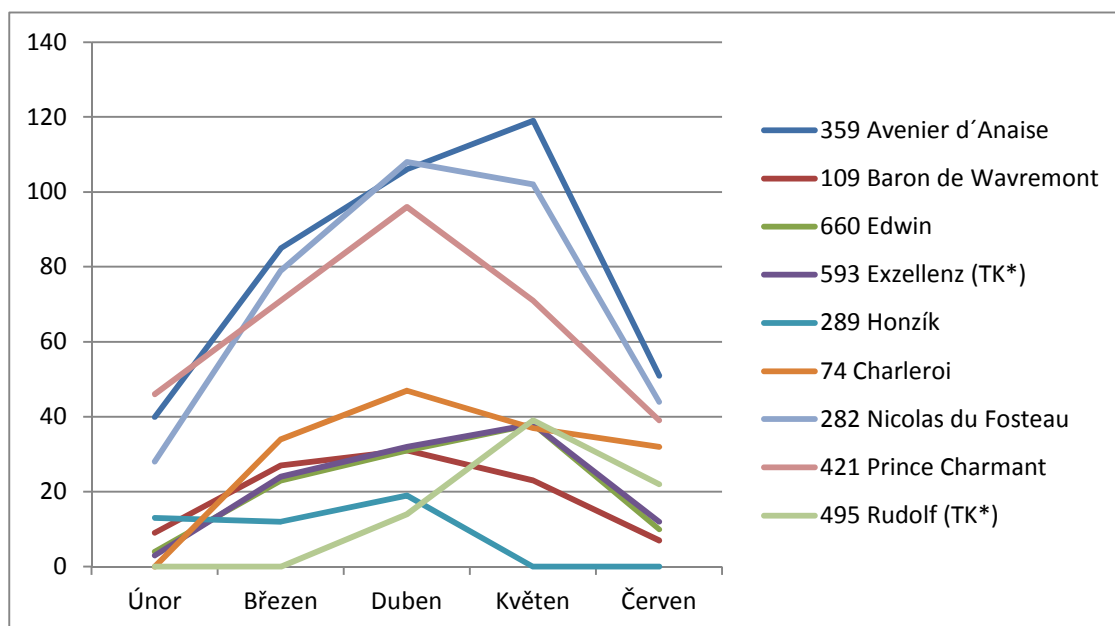
Příloha číslo 4

Počty skoků hřebců na připouštěcí stanici v Humpolci v jednotlivých měsících (1919-1923)

Příloha číslo 5

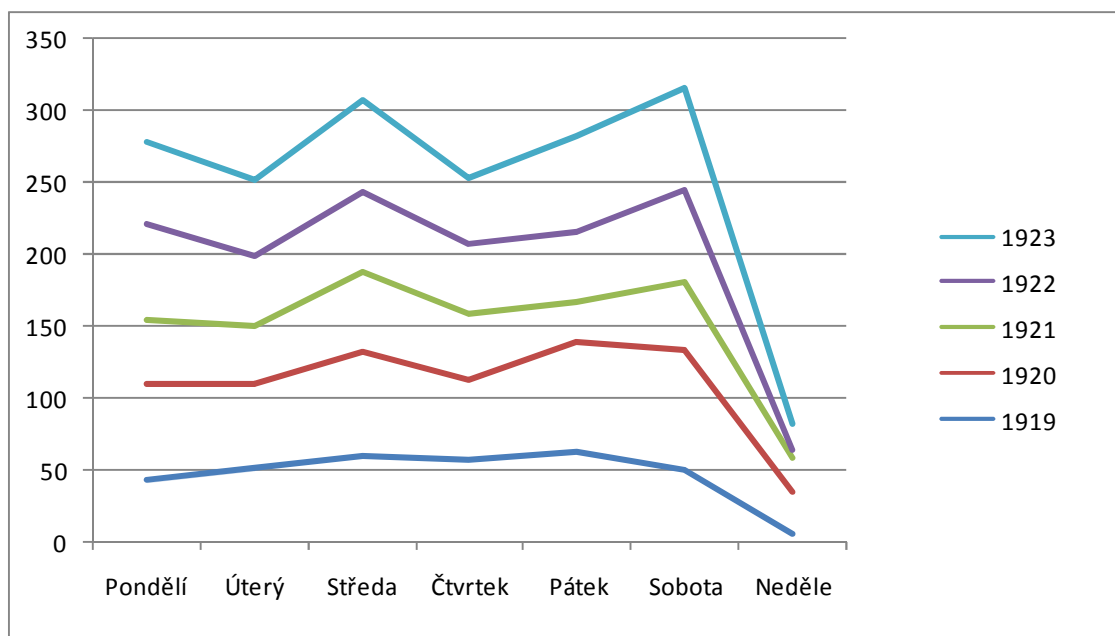
Vytíženost hřebců v jednotlivých měsících na připouštěcí stanici V Humpolci (1919-1923)

*TK - teplokrevník

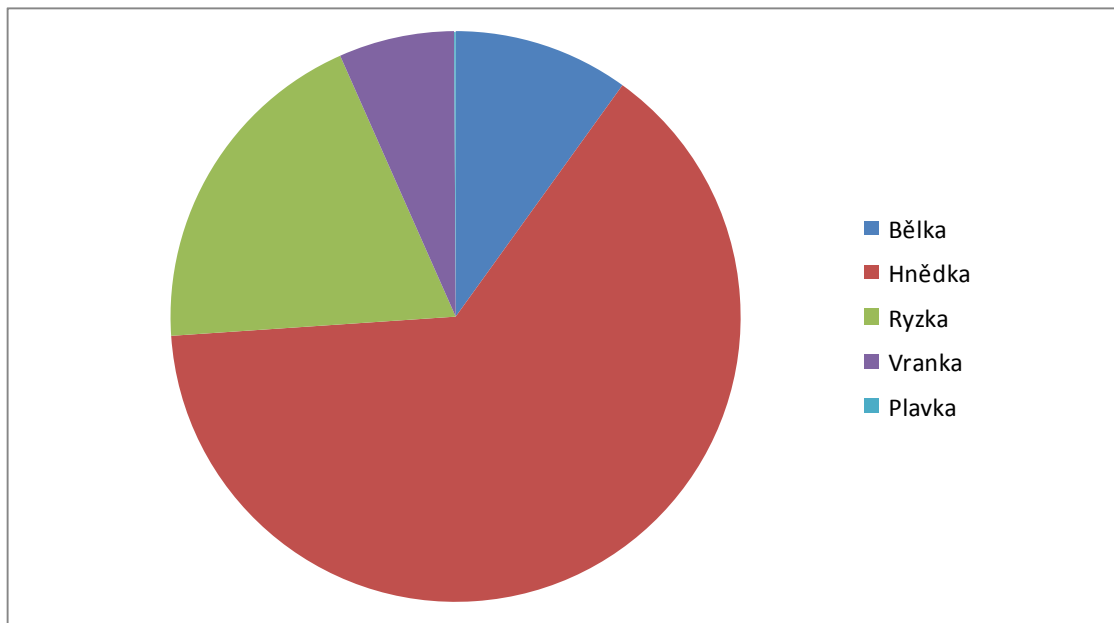
Příloha číslo 6

Vytíženost hřebců v jednotlivých dnech v týdnu na připouštěcí stanici V Humpolci (1919-1923)

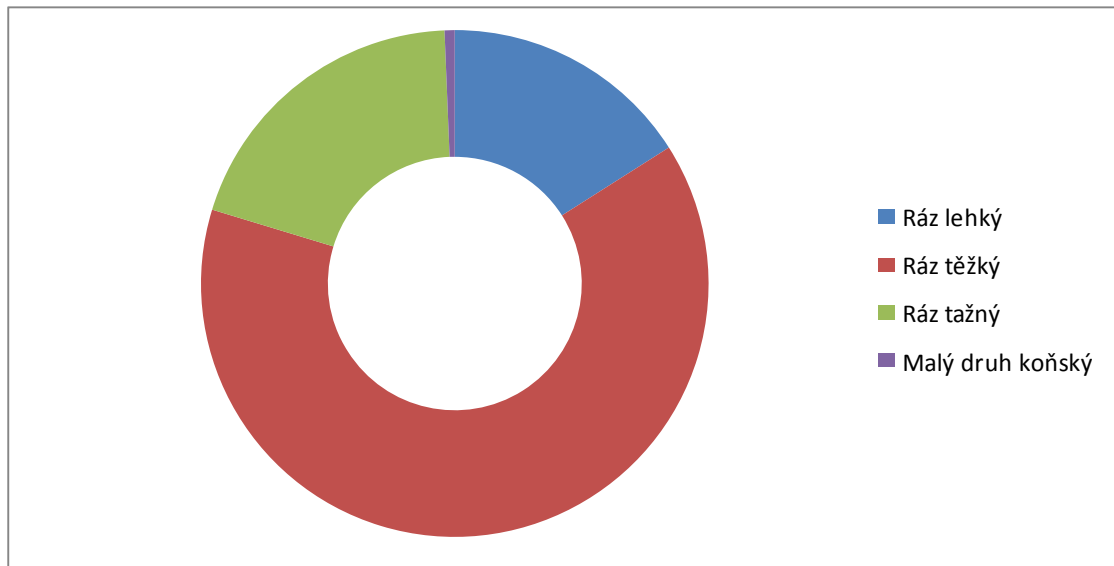
Příloha číslo 7

Zastoupení klisen přiváděných na připouštěcí stanici v Humpolci podle základních barev srsti (1919-1923)

Příloha číslo 8

Zastoupení klisen přiváděných na připouštěcí stanici v Humpolci podle rázů (1919-1923)

XVI. SEZNAM PŘÍLOH

XVI. 1. Obrazové přílohy

1. Poukaz na slevu skočného v přípouštěcím období roku 1923
[SOA Třeboň, *Zemský hřebčinec Písek*, inv. č. 2747, Přípouštěcí protokol stanice Pacov (1923).]
2. Úvodní tabulka hřebců přípouštěcího protokolu stanice Humpolec (1921)
[SOA Třeboň, *Zemský hřebčinec Písek*, inv. č. 2418, Přípouštěcí protokol stanice Humpolec (1921).]
3. Přípouštěcí protokol stanice erárních hřebců v Humpolci (1922)
[SOA Třeboň, *Zemský hřebčinec Písek*, inv. č. 2560, Přípouštěcí protokol stanice Humpolec (1922).]
4. Základní list belgického importovaného hřebce 421 Prince Charmanta (1907-1923)
[*Zemský hřebčinec Písek, Základní listy chladnokrevných hřebců.*]
5. Základní list belgického importovaného hřebce 421 Prince Charmanta (1907-1923)
[*Zemský hřebčinec Písek, Základní listy chladnokrevných hřebců.*]
6. Nařízení Ministerstva zemědělství o výši skočného poplatku plemenných hřebců (1921)
[SOA Třeboň, *Zemský hřebčinec Písek*, inv. č. 2418, Přípouštěcí protokol stanice Humpolec (1921).]
7. Smlouva o přidělení hřebce 359 Avenie d'Anaise do soukromého držení Bedřicha Prokopovi z Hněvkovic u Humpolce (1928)
[SOA Třeboň, *Zemský hřebčinec Písek*, nezpracovaná část fondu.]
8. Žádost Lučební továrny v Táboře o poskytnutí vhodných koní požadovaných plemen a typů pro vytvoření učebních pomůcek (1921)
[NA Praha, *Ministerstvo zemědělství I.*, inv. č. 177, kart. 750.]
9. Odpověď na žádost Lučební továrny v Táboře o poskytnutí vhodných koní požadovaných plemen a typů pro vytvoření učebních pomůcek (1921)
[NA Praha, *Ministerstvo zemědělství I.*, inv. č. 177, kart. 750.]
10. Zamítnutí žádosti Družstva pro chov těžkého koně teplokrevného v Pelhřimově o přidělení chladnokrevného plemníka na přípouštěcí stanici v Pelhřimově (1921)
[NA Praha, *Ministerstvo zemědělství I.*, inv. č. 177, kart. 750.]

11. Výkaz koní, Humpolec (1923)
[MZA - SOkA Pelhřimov, *OÚ Humpolec*, inv. č. 781, kart. 215, Klasifikace koní a vozidel (1914-1930).]
12. Pracovní program pro klasifikace koní v Humpolci (1923)
[MZA - SOkA Pelhřimov, *OÚ Humpolec*, inv. č. 781, kart. 215, Klasifikace koní a vozidel (1914-1930).]
13. Součet koní v okrese Humpoleckém (1920)
[MZA - SOkA Pelhřimov, *OÚ Humpolec*, inv. č. 781, kart. 215, Klasifikace koní a vozidel (1914-1930).]
14. Žádost držitele státních hřebců Antonína Mráze z Prapořiště u Kdyně o změnu přiděleného hřebce kvůli nevyhovující barvě srsti (1924)
[SOA Třeboň, *Zemský hřebčinec Písek*, Dopis z 24. září 1924.]
15. Desatero příkázání chovu koní
[*Desatero příkázání chovu koní*, HČ 53, 1923, s. 297.]
16. Areál Zemského hřebčince Písek (1903)
[*Zemský hřebčinec Písek*.]
17. Krajiny těla koně
[Václav Matoušek a kol., *Speciální zootechnika*, České Budějovice 1996, s. 56.]
18. Belgický hřebec českého chovu 166 Branibor z Dunajovic, narozen roku 1930
[Archiv NZM, *OS František Bílek*, inv. č. 294-051, Fotoarchiv.]
19. Norický hřebec českého chovu 47 Apač, narozen roku 1937
[*Zemský hřebčinec Písek, Základní listy chladnokrevných hřebců*.]
20. Importovaný norický hřebec (první polovina 20. století)
[Archiv NZM, *OS František Bílek*, inv. č. 298-083, Fotoarchiv.]
21. Oldenburský plemeník (první polovina 20. století)
[Archiv NZM, *OS František Bílek*, inv. č. 298-151, Fotoarchiv.]
22. Hannoverský kůň (první polovina 20. století)
[Archiv NZM, *OS František Bílek*, inv. č. 297-176, Fotoarchiv.]
23. Holštýnský kůň (první polovina 20. století)
[Archiv NZM, *OS František Bílek*, inv. č. 297-180, Fotoarchiv.]
24. Starokladrubský vraník, hřebec Sacramoso Aja (1926)
[Archiv NZM, *OS František Bílek*, inv. č. 298-138, Fotoarchiv.]

25. Starokladrubský bělouš (první polovina 20. století)
[Archiv NZM, *OS František Bílek*, inv. č. 298-126, Fotoarchiv.]
26. Chovný pár koní Převalských dovezených do Čech Františkem Bílkem v letech 1921-1923, hřebec Ali a Klisna Minka (1923)
[Archiv NZM, *OS František Bílek*, inv. č. 294 2-006, Fotoarchiv.]
27. Klisna Minka s prvním hříbětem (1927)
[Archiv NZM, *OS František Bílek*, inv. č. 294-009b, Fotoarchiv.]
28. Sokolská jízda v Humpolci na Horním náměstí (první polovina 20. století)
[Muzeum Dr. Aleše Hrdličky, *Fotoarchiv*.]
29. Sjezd hasičů na Horním náměstí v Humpolci (první polovina 20. století)
[Muzeum Dr. Aleše Hrdličky, *Fotoarchiv*.]
30. Koňský trh v Pelhřimově, teplokrevníci na ohlávkách (1931)
[Muzeum Vysočiny Pelhřimov, *Fotoarchiv*, inv. č. RX 5026.]
31. Koňský trh v Pelhřimově, chladnokrevníci v postroji (1931)
[Muzeum Vysočiny Pelhřimov, *Fotoarchiv*, inv. č. RX 5026.]
32. Huculský hřebec Gurgul – Top, narozen 1924
[Jaroslav Radvan, *Linie Gurgul v chovu huculského koně*, Jezdectví 3, 2001, s. 26-28.]
33. Přirozená plemenitba teplokrevných koní
[<http://ikonici.sweb.cz/pipoutn.htm>, vyhledáno dne 21. 4. 2013.]

XVI. 2. Mapové přílohy

1. Mapa Humpoleckého okresu, měřítko 1:25 000 (první polovina 20. století)
[Muzeum Dr. Aleše Hrdličky, *Fotoarchiv*.]
2. Nejvýznamnější hřebčiny Habsburské monarchie (18. století)
[Muzeum Dr. Aleše Hrdličky, *Sbírkový fond map*, inv. č. 13. 291.]
3. Státní hřebčince v Čechách a na Moravě (1918)

XVI. 3. Tabulky

1. Soupis koní smrkovické Obory zhotovený pro Albrechta z Valdštejna 23. 6. 1626
[Archiv NZM, *OS František Bílek*, Chov koní ve hřebčíně ve smrkovické Oboře spjat s osudem Albrechta z Valdštejna, s. 20-22.]
2. Plemenné složení importů koní z Neapolska a Španělska, které přibyly do smrkovické Obory v červenci roku 1629
[Archiv NZM, *OS František Bílek*, Chov koní ve hřebčíně ve smrkovické Oboře spjat s osudem Albrechta z Valdštejna, s. 30a-30d.]
3. Přehled základních barev a odstínů srsti u koní
[Václav Matoušek a kol., *Speciální zootechnika*, České Budějovice 1996, s. 58-59.]
4. Přehled plemen koní
[Jaromír DUŠEK a kol., *Chov koní*, Praha 1992, s. 20.]
5. Počty skoků jednotlivých hřebců a jejich výsledky, připouštěcí stanice Humpolec (1919-1923)

XVI. 4. Grafy

1. Počty a pohlaví hříbat narozených po jednotlivých hřebcích z připouštěcí stanice v Humpolci (1919-1923)
2. Poměrné zastoupení teplokrevných a chladnokrevných hřebců při skocích v jednotlivých letech na připouštěcí stanici v Humpolci (1919-1923)
3. Poměrné zastoupení hříbat (podle pohlaví) počatých v jednotlivých měsících z hřebců stojících v připouštěcí stanici v Humpolci (1919-1923)
4. Počty skoků hřebců na připouštěcí stanici v Humpolci v jednotlivých měsících (1919-1923)
5. Vytíženost hřebců v jednotlivých měsících na připouštěcí stanici V Humpolci (1919-1923)
6. Vytíženost hřebců v jednotlivých dnech v týdnu na připouštěcí stanici V Humpolci (1919-1923)
7. Zastoupení klisen přiváděných na připouštěcí stanici v Humpolci podle základních barev srsti (1919-1923)
8. Zastoupení klisen přiváděných na připouštěcí stanici v Humpolci podle rázů (1919-1923)